

Usporedba prikaza raspada Jugoslavije u suvremenim hrvatskim i srpskim gimnazijskim udžbenicima

Poljak, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:529526>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-07**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest

Josip Poljak

**USPOREDBA PRIKAZA RASPADA JUGOSLAVIJE U SUVREMENIM
HRVATSKIM I SRPSKIM GIMNAZIJSKIM UDŽBENICIMA**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Hrvoje Gračanin, red. prof.

Zagreb, 2024.

Sadržaj:

1. Uvod	3
2. Teorijska podloga	5
2.1. Osjetljiva i kontroverzna pitanja	5
2.2. Imagologija	10
2.3. Analiza diskursa	13
3. Relevantna istraživanja	19
3.1. Hrvatski udžbenici	19
3.2. Srpski udžbenici	22
4. Analiza udžbenika	26
4.1. Rat u Sloveniji	26
4.2. Domovinski rat / Rat u Hrvatskoj	29
4.3. Rat u Bosni i Hercegovini	57
4.4. Rat na Kosovu	68
5. Zaključak	74
6. Sažetak	77
7. Bibliografija	79

1. UVOD

Povijest je znanost koja se bavi prošlošću te je samorazumljivo kako se onda i školski predmet povijesti odnosi na poučavanje prošlih događaja i fenomena. U tom pogledu je povijest, za razliku od ostalih predmeta u školskom obrazovanju, u pomalo jedinstvenoj situaciji. Na nastavi matematike zbroj brojeva 2 i 2 uvijek će biti 4, a na nastavi biologije definicija krvnih zrnaca nije pod stalnom prismotrom i prebrojavanjem. S druge strane, skoro se svaki događaj ili fenomen u povijesti može protumačiti na različite načine, a situacija postaje posebno kompleksna ako se radi događajima koji su još u živom sjećanju te koji predstavljaju osjetljivu točku u društvu. Takva osjetljiva i kontroverzna pitanja neodvojiva su od nastave povijesti, a u Republici Hrvatskoj jedan od najboljih primjera takvog pitanja jest Domovinski rat. Radi se o sukobu koji se dogodio prije svega tridesetak godina te koji je još svjež, kako u javnom prostoru kroz medije, tako i u školama, a pogotovo u nekim obiteljima. Takva situacija ima značajan utjecaj na način na koji se pristupa ovakvoj temi, stoga nije neobično da učenici mogu dobiti potpuno kontradiktorne, a ponekad i krive informacije od ovih triju izvora. Baš iz tog razloga, bez obzira na osjetljivost i zahtjevnost teme, ona se ne smije izbjegavati kako bi se osiguralo da učenici bolje razumiju prošlost.

Ovaj se diplomski rad bavi usporedbom prikaza raspada Jugoslavije u suvremenim hrvatskim i srpskim gimnazijskim udžbenicima. Raspad Jugoslavije, odnosno ratovi devedesetih godina prošloga stoljeća u kojima je Jugoslavija nestala, poslužit će kao primjer osjetljivog i kontroverznog pitanja pomoću kojeg će se proučiti na koji način udžbenici pristupaju ovakvim temama, kojim se strategijama, metodama i kriterijima služe te koje pogreške rade. Osim hrvatskih udžbenika, analiziraju se i oni srpski zbog toga kako bi se proučilo kako država koja je u tom razdoblju imala ulogu agresora pristupa ovoj temi. Predmet analize su isključivo suvremeni gimnazijski udžbenici napisani i izdani u razdoblju od 2019. do 2024. godine, odnosno tridesetak godina nakon zaoštavanja odnosa između jugoslavenskih republika. Od hrvatskih će se udžbenika analizirati oni izdavačkih kuća Alfa, Profil Klett, Školska knjiga i Meridijani, a od srpskih će to biti J.P. Zavod za udžbenike i Novi Logos. Osim na glavno istraživačko pitanje, ovaj će rad još odgovoriti na pitanja kako udžbenici prikazuju i karakteriziraju pojedine jugoslavenske narode te će se analizirati narativ koji udžbenici zastupaju.

Interes za ovakvu tematiku potakla je nastavna praksa na nastavničkom smjeru studija povijesti. Obrada gradiva Domovinskog rata ne može se poistovjetiti s nekim drugim,

vremenski udaljenijim temama. Potrebno je u obzir uzeti i kako se radi o četvrtim razredima srednjih škola, koji su praktički na samom kraju svojeg školovanja, što može imati velik utjecaj na ambijent u učionici. Osim toga, teško je zanemariti priče profesorica i profesora, mentorica i mentora, kolegica i kolega o lošim postupanjem s gradivom Domovinskog rata koje samo zbunjuje učenike. Sve to navodi na konzultiranje strategija i metoda poput onih koje je opisao Robert Stradling u knjizi *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. To je bila glavna inspiracija za ovaj diplomski rad. Nastavnik tako ima slobodu svakoj temi pristupiti na način na koji želi te će pristup varirati od nastavnika do nastavnika, ali udžbenici su u drugačijoj poziciji. Oni se oblikuju prema nastavnom planu i programu te udžbeničkom standardu pa se tako u njima nalaze službeno odobrene informacije od strane države. Iako bi analiza programa od 1990. godine do danas doprinijela boljem razumijevanju teme, ona bi bila preopširna i neizvediva zbog nedostupnosti pojedinih dokumenata. Zbog toga se ovaj rad isključivo bavi analizom sadržaja udžbenika.

Metoda rada u ovome diplomskome radu jest kvalitativna analiza udžbeničkih sadržaja s posebnim fokusom na osjetljiva i kontroverzna pitanja te predodžbama drugih naroda Jugoslavije tijekom 1990-ih godina. Ipak, zbog same prirode teme i istraživanja, koristit će se i metoda analize diskursa. Prvo će se definirati kontroverzna i osjetljiva pitanja te će se uz pomoć već spomenute knjige *Nastava europske povijesti 20. stoljeća* Roberta Stradlinga navesti i obrazložiti strategije za rad s ovakvim pitanjima, jer se radi o djelu koje sadrži vrlo detaljno razrađene pristupe za kontroverznu i osjetljivu tematiku. Također će se uz pomoć članka *The Beutelsbach Consensus – The German approach to controversial issues in an international context* danskog povjesničara Andersa Stiga Christensena navesti kriteriji Konsenzusa iz Beutelsbacha, koji je jedan od prvih dokumenata s navedenim kriterijima za poučavanje ovih pitanja. Za razumijevanje najčešćih pogrešaka koje se rade tijekom poučavanja osjetljivih i kontroverznih pitanja konzultirat će se zbornik *History Can Bite – History Education in Divided and Postwar Societies*. Kako bi se odgovorilo na pitanje o prikazima i karakterizaciji jugoslavenskih naroda koristit će se dva naslova s područja imagologije - *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju* u čijem su uredništvu bili Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković i Davor Dukić te zbornik *History as a Foreign Country, Historical Imagery in South-Eastern Europe* koji su uredili Zrinka Blažević, Ivana Brković i Davor Dukić. Temelj za analizu diskursa postavit će se uz pomoć naslova *Discourse Analysis – An Introduction* koji je napisao Brian Paltridge te *Key Terms in Discourse Analysis* Paula Bakera i Sibonile Ellece.

Suvremeni hrvatski i srpski gimnazijski udžbenici povijesti još nisu bili predmetom detaljnije analize, no postoji nekoliko autora koji su pisali o prikazima raspada Jugoslavije i međuosobnim odnosima jugoslavenskih naroda u osnovnoškolskim hrvatskim i srpskim udžbenicima. O predodžbama Hrvata i Srba u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti pisala je autorica Ana Tomljenović u članku *Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu*. Autor Domagoj Švigir u članku *Slika „drugoga“: predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. godine* bavio se isključivo hrvatskim udžbenicima, kao i Dea Marić u članku *The Homeland War in Croatian History Education: Between „Real Truth“ and Innovative History Teaching*. O Domovinskom ratu u udžbenicima općenito, kako osnovnoškolskim, tako i srednjim, pisale su Željka Križe i Julija Barunčić u članku *Domovinski rat u udžbenicima povijesti*, no više vremena posvećuju činjeničnoj točnosti nego korektnosti pristupa kontroverznim i osjetljivim pitanjima. Od srpskih je istraživanja neizostavno spomenuti ona koja je provela povjesničarka Dubravka Stojanović u naslovima *Ulje na vodi* i *Prošlost Dolazi: promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913–2021.*, gdje se detaljno bavila prikazima velikih kontroverzi srpske povijesti, a pogotovo onima u 20. stoljeću. Poučavanjem o raspadu Jugoslavije, pa tako i udžbenicima, u Republici Srbiji još su se bavili Marko Šuica, Ana Radaković i Slobodan Rudić u radu *Where and how do pupils in Serbia learn about the 1990s Yugoslav wars?* u zborniku *Nationhood and Politicization of History in School Textbooks – Identity, The Curriculum and Educational Media*. Svi su ovi autori u svojim istraživanjima došli do veoma sličnih saznanja – udžbenici jednu od sukobljenih strana demoniziraju dok drugu prikazuju moralnom vertikalom. Pisanje je politički nabijeno te se vlastite pogreške opisuju u neposrednoj blizini onih suprotne strane kako bi se sve to na neki način opravdalo. Prema ovim istraživanjima, situacija u Republici Hrvatskoj ipak je nešto bolja, ali prvenstveno zbog većeg broja izdavača udžbenika.

2. TEORIJSKA PODLOGA

Osjetljiva i kontroverzna pitanja potrebno je obrazložiti jer je tema raspada Jugoslavije istovremena osjetljiva i kontroverzna te će se tako moći sagledati kojim se metodama i strategijama autori udžbenika služe te koje pogreške rade. Pošto se rad bavi analizom prikaza ratova, potrebno je pružiti kratak uvod u imagologiju, znanost koja se bavi predodžbama

„sebstva“ i „drugih“. Na kraju, obrazloženje analize diskursa važno je jer će se na taj način proučiti upotreba jezika u tekstu udžbenika.

2.1. OSJETLJIVA I KONTROVERZNA PITANJA

Udžbenik je, prema definiciji, knjiga za učenje i stjecanje znanja namijenjena učenicima. Oblikovani su na temelju nastavnog plana i programa čiji su sadržaji didaktičko-metodički oblikovani. Ipak, kod udžbenika povijesti javlja se problem kontroverznih i osjetljivih pitanja. Potrebno je naglasiti kako osjetljiva i kontroverzna pitanja nisu izjednačena. Tako se kontroverzna pitanja definiraju kao pitanja čiji se uzroci, posljedice i važnost tumače na različite načine te stoga izazivaju nesuglasice. Takve nesuglasice mogu biti isključivo akademske prirode, kada dvojica ili više povjesničara različito interpretiraju pojedine događaje. Ipak, postoje i nesuglasice koje izazivaju društvene, političke i nacionalne podjele - teme poput kolonijalizma, vjerskih i političkih progona, etničkih čišćenja, holokausta, ali i ratova samih po sebi. Takva su pitanja osjetljiva jer mogu uznemiriti ljudske osjećaje, poticati predrasude, doticati se ljudske lojalnosti ili pak, u slučaju kad nisu kontroverzna, podsjetiti na tragične i ponižavajuće epizode iz povijesti neke nacije ili države te potaknuti prisjećanje bolnih trenutaka ili povratak starih podjela i predrasuda. Zbog toga su takve teme problematične za sve one uključene u odgojno obrazovni proces – od samog nastavnika, učenika pa sve do roditelja i šire zajednice¹.

Potrebno je naglasiti kako je formalno obrazovanje, prvenstveno nastava na predmetu povijesti, glavni način kroz koji se nastoji promovirati razumijevanje, pomirenje i prevencija daljnjih sukoba te su zbog toga osjetljive i kontroverzne teme njegov neizostavni dio. Tako neki autori kao primjer uspješne obrade osjetljivih i kontroverznih tema uzimaju njemačke udžbenike nastale nakon Drugog svjetskog rata, koji su pažljivim i dobro isplaniranim pristupom započeli put međudržavnim pomirenjima. Naravno, važnost ovakvih tema u nastavi povijesti nije isključivo vezana uz već spomenuto razumijevanje prošlosti i usvajanje gesla „nikada više“ nego se one mogu koristiti kako bi se obrazložila temeljna priroda povijesne znanosti, a to je istovremeno postojanje nekoliko različitih tumačenja. Tako će učenici uvidjeti da se zapravo povjesničari u potpunosti slažu oko tumačenja svega nekoliko aspekata europske

¹ Robert Stradling, *Nastava Europske Povijesti 20. Stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2003), 97.

povijesti 20. stoljeća. Obradom ovih tema učenicima se može pokazati i to kako činjenice mogu podupirati nekoliko različitih tumačenja pojedinih događaja te im se može predstaviti nekoliko metoda za rad s povijesnim izvorima kao i za procesuiranje i sagledavanje povijesnih kontroverzi. Zbog svega navedenog se može zaključiti kako su osjetljive i kontroverzne teme neodvojive od nastave povijesti ne samo zbog toga što se radi o aspektima prošlosti, već zato što se njihovim poučavanjem nastoji spriječiti buduće moguće sukobe, sanirati postojeće „rane“ u povijestima naroda i nacija te učenicima omogućiti bolje razumijevanje prošlosti i njenih interpretacija kao i usvajanje vještina za kritičko promišljanje i analiziranje.²

Iz samog naziva „kontroverzna i osjetljiva pitanja“ razumljivo je kako ona zahtijevaju specifičan pristup u poučavanju. Prvi se kriteriji za poučavanje ovakvih tema javljaju u Zapadnoj Njemačkoj 1976. godine, kada je nastao Konsenzus iz Beutelsbacha, jedan od temelja didaktike političkog obrazovanja. On iznosi tri kriterija kojih bi se trebalo držati tijekom poučavanja osjetljive i kontroverzne tematike, a to su zabrana preplavlivanja, odnosno indoktrinacije učenika, tretiranje kontroverznih pitanja kao kontroverznih i razumijevanje toga da osobni interesi učenika imaju težinu. Zabrana preplavlivanja odnosi se na to kako se učenike ne smije „iznenaditi“ i uhvatiti ih nespremne kako bi im se usadile željene vrijednosti već im treba dopustiti da oni neovisno formuliraju svoje prosudbe. Tretiranje kontroverznih pitanja kontroverznim podrazumijeva da se učenicima takve teme trebaju predstaviti kao kontroverzne te zbog toga u obzir treba uzeti sagledavanje i proučavanje različitih mišljenja i gledišta. Kriterij o težini osobnih interesa učenika ističe kako učenicima treba omogućiti da sami analiziraju pojedine političke situacije kako bi procijenili kako ona utječe na njih te što bi zatim mogli učiniti da oni utječu na nju. U tom je kriteriju velik naglasak stavljen na stjecanje operativnih vještina. Konsenzus iz Beutelsbacha tako navodi tri kriterija, no ne sadrži detaljnu razradu strategija koje bi se mogle koristiti za poučavanje osjetljivih i kontroverznih pitanja.³

Velik se broj strategija može pronaći u knjizi *Nastava europske povijesti 20. stoljeća* Roberta Stradlinga. Navodi tri strategije vezane za analizu povijesnih izvora osjetljive i kontroverzne tematike, a prva od njih jest kritička analiza izvora koja se svodi na shvaćanje složenosti pojedinog pitanja umjesto njegovog pojednostavlivanja, razvrstavanje različitih argumenata, razlikovanje važnih i nevažnih informacija, identificiranje potencijalnih izvora informacija, prepoznavanje nedosljednosti i „rupa“ u iznesenim informacijama kao i njihovih

² Robert Stradling, *Nastava Europske Povijesti 20. Stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2003), 97-98.

³ Anders Stig Christensen, „The Beutelsbach Consensus – The German approach to controversial issues in an international context“, *Acta Didactica Norden* 4 (2020), 2-4.

ograničenosti, procjene mogućih pristranosti, sortiranje sličnosti i razlika u različitim opisima istog problema te sagledavanje suprotstavljenih opisa i svjedočanstava nekog događaja. Stradling uz to naglašava i važnost postavljanja analitičkih pitanja, kojima bi se moglo dotaknuti problema poput motivacije pojedinca za podupiranje određenog stajališta, načine na koje bi netko mogao profitirati zagovaranim rješenjem ili politikom, koje su informacije ispuštene i zbog kojih razloga, što se ističe, što se zanemaruje, što se predlaže i koje se pretpostavke mogu uočiti u argumentaciji te koliko su one opravdane. Analiza jezika također je opisana vrlo važnom strategijom jer se njome može ukazati na upotrebu lažnih analogija, stereotipa i emotivnog jezika kao i na pozivanje na predrasude te ograničenja pozivanja na „pouke povijesti“. Korištenje povijesnih izvora temeljni je dio nastave povijesti uopće, a ove strategije ukazuju kako izvori, pogotovo oni iz različitih perspektiva, imaju još važniju ulogu kada se poučavaju osjetljiva i kontroverzna pitanja.⁴

Uz ove analitičke strategije, autor navodi i četiri strategije za rad u učionici. One su, poput kriterija navedenih u Konsenzusu iz Beutelsbacha, više usmjerene prema nastavniku, no mogu se primijeniti i na udžbenike. Radi se o strategijama udaljavanja, nadomještanja, uživljavanja i istraživanja. Strategija udaljavanja koristi se kada je neko pitanje vrlo osjetljivo unutar zajednice u kojoj se poučava te kada ono izaziva različite osjećaje i podijeljenost učenika. Ovom se strategijom situacija može ublažiti tako da se prouče analogije i paralele pojedinih događaja ili kako bi se istražila pozadina onoga o čemu se raspravlja. U udžbenicima bi se to prvenstveno, uz povijesne izvore, moglo odnositi na obrazloženje uzroka i povoda onim događajima koji su dio osjetljivih i kontroverznih pitanja. Strategija nadomještanja koristi se kada učenici u neznanju izražavaju čvrsta uvjerenja, kada dolazi do diskriminacije ili kada učenici bezuvjetno vjeruju i zagovaraju samo jednu od mogućih interpretacija nekog događaja. U takvim slučajevima nastavnik može naglašavati kontradiktornosti u stavovima učenika, igrati ulogu „đavoljeg odvjetnika“ ili demistificirati uvriježena mišljenja. Osim toga, može se navesti učenike da sami konstruiraju argumente suprotne onima koje sami zagovaraju. Ova strategija svodi se na sukob jedne protiv više perspektiva te stoga ukazuje kako kod pisanja i oblikovanja udžbenika povijesti treba u obzir uzeti različita gledišta, a ne isključivo jednu, „ispravnu“ naraciju. Strategija uživljavanja korisna je kada se poučava o nekoj zajednici, grupi ili naciji koja nije popularna kod učenika, kada problem uključuje prikrivenu diskriminaciju određene grupe ili kada neko pitanje jednostavno nije blisko učenicima. Ovdje se mogu koristiti

⁴ Robert Stradling, *Nastava Europske Povijesti 20. Stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2003), 98-100.

metode slične onima u strategiji nadomještanja, ali i igrokazi, simulacije te istraživanje igranih i dokumentarnih filmova te romana. Strategija istraživanja se najefikasnije može upotrijebiti kada neko pitanje nije u potpunosti jasno definirano i kada je, uz samo razumijevanje, cilj poučavanja razvoj analitičkih vještina. Neke od metoda koje Stradling spominje za realizaciju ove strategije su projektni radovi, istraživanje osobnih dnevnika i memoara te projekti usmene povijesti. Posebno valja istaknuti osobne dnevnike i memoare, pošto bi se takvi izvori u udžbenicima mogli iskoristiti kao alternativa generalizacijama sudionika u osjetljivim i kontroverznim temama.⁵

Potrebno je naglasiti kako navedeni kriteriji i strategije nisu nešto što se univerzalno koristi i što je u potpunosti umanjilo probleme povezane s osjetljivom i kontroverznom tematikom. Kontroverzno pitanje će, bez obzira na sve moguće strategije, uvijek biti kontroverzno te će uvijek biti potencijalni izvor tenzija, predrasuda i diskriminacija. Zbog toga nastavnici i autori udžbenika često rade velik broj pogrešaka u pristupu takvim pitanjima kako bi „olakšali“ situaciju i izbjegli moguće probleme. Tako se osjetljiva i kontroverzna pitanja vrlo često izbjegavaju i zanemaruju kako bi se što prije zaboravila, pojednostavljuje ih se i prezentira na dosta selektivan način kako bi se zaobišle neugodne istine. Jedan od velikih problema predstavlja i moguća zastarjelost kurikuluma i udžbeničkog standarda, što onemogućava bolje i efikasnije postupanje s osjetljivim i kontroverznim pitanjima u školskim udžbenicima. Na sličan se problem može naići u onim državama koje su nedavno proživjele velike krize i ratove te kroz nastavu povijesti nastoje izgraditi i ujediniti naciju, pa dolazi do već spomenute selektivnosti i pojednostavljivanja kao i do pozitivističkog te patriotskog pristupa. Sve je to popraćeno nedostatkom kompleksnosti, zadataka koji potiču kritičko mišljenje i različitih perspektiva.⁶

Zbog svega navedenog, moglo bi se zaključiti da bi savršen udžbenik povijesti jasno označio kontroverzna i osjetljiva pitanja kao takva te im pristupio tako da se obrazlože uzroci i povod koji su doveli do takvih događaja. Takvi bi udžbenici trebali izbjegavati zagovaranje jedne perspektive i jednog mogućeg tumačenja već bi trebali obrazložiti kako za sve ove događaje postoje različite interpretacije temeljene na identičnim podacima. Multiperspektivnost udžbenika trebala bi se osigurati tako da se u njih uključe brojni povijesni izvori, čiji autori ne bi bili samo važni politički akteri već i obični ljudi koji opisuju svoju

⁵ Robert Stradling, *Nastava Europske Povijesti 20. Stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2003), 100-101.

⁶ Denise Bantolero, Martina Schulze, „Teaching about a Violent Past: Revisiting the Role of History Education in Conflict and Peace“ u *History Can Bite – History Education in Divided and Postwar Societies*, ur. Denise Bantolero, Karina V. Korostelina, Martina Schulze (Göttingen: V&R unipress, 2016), 15-22.

svakodnevicu. Uz sve to, potrebno je udžbenike oblikovati tako da potaknu interes učenika te da ne dovode do indoktrinacije, što bi se opet moglo osigurati dobrim odabirom povijesnih izvora te postavljanjem pitanja za konkretniju analizu.

2.2. IMAGOLOGIJA

Krajem 60-ih godina prošloga stoljeća, pojma imagologija počeo je označavati istraživačku granu komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima, odnosno heteropredodžbama, te o vlastitom narodu i zemlji, odnosno autopredodžbama. Imagologiju je stoga najjednostavnije definirati kao znanost koja se bavi nacionalnim predodžbama u književnosti. Praksa pripisivanja specifičnih karakteristika pojedinim narodima je vrlo stara i široko rasprostranjena, a vjerovanje u takve karakterizacije bilo je općeprihvaćeno sve do 20. stoljeća. Čak je i prva generacija imagologa, odnosno „protoimagologa“ pisala na način koji nije opovrgavao „stvarnost“ nacionalnih karaktera. Imagologija se tako, kao kritičko istraživanje, mogla pojaviti tek kada su se nacionalne karakterizacije prestale prihvaćati kao odraz stvarnosti, a to se dogodilo u godinama nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Posebno je važna bila percepcija Njemačke u poslijeratnim godinama, što je potaknulo antiesencijalistički, konstruktivistički pristup nacionalnim predodžbama i identitetima. Iako se radi o grani znanosti koja je prvenstveno vezana uz komparativnu književnost, potrebno je naglasiti kako predmet istraživanja mogu biti svi mediji važni za reprodukciju predodžbi, pa su tako školski udžbenici jedan od neizostavnih medija za analizu.⁷

Na razvoj imagološke metodologije utjecala su 4 čimbenika. Prvi se čimbenik odnosi na činjenicu da se bavljenjem književnim predodžbama neprestano dokazuje da je imaginarna i poetska književnost bila najutjecajnije za oblikovanje, očuvanje i širenje nacionalnih stereotipa. Drugi čimbenik naglašava kako je nataložena zaliha tekstova dugotrajna, neprekidna i opsežna potvrda djelovanja predodžbi i njihove učinkovitosti u kulturnom i komunikacijskom području, odnosno tvrdi kako je književni fond dokaz da su nacionalni karakteri stvar općih mjesta i glasina, a ne empirijska opažanja i tvrdnje o objektivnim činjenicama. Treći čimbenik podrazumijeva dugotrajnu vrijednost i aktualnost književnih izvora ovisno o njihovoj kanoniziranosti, pa će tako neki klasik književnosti nadživjeti prolazne

⁷ Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, ur., *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju* (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 169-175.

izvore poput školskih udžbenika. Također naglašava kako književnost ne svjedoči samo o stajalištima prema nekom narodu u vrijeme svojeg nastanka, već ona prenosi dugotrajnu povijest predodžbi kao i promjenu stajališta kroz vrijeme. Posljednji, četvrti čimbenik pretpostavlja da postoje razlozi za svaku predodžbu te kako je književnost povlašteni žanr za širenje stereotipa zbog toga što djeluje na pretpostavci „obustave sumnje“ te povjerenja publike u njezinu vlastitu vrijednost. Svi ovi čimbenici oblikuju pretpostavke imagološke metodologije.⁸

Metodologija imagologije sadrži brojne pretpostavke te ih je u jednome radu vrlo teško sve predstaviti i opisati, no postoji desetak najosnovnijih pretpostavki koje valja spomenuti i obrazložiti. Prvo, osnovna perspektiva imagologije je teorija kulturnih ili nacionalnih stereotipa, a ne teorija kulturnog ili nacionalnog identiteta. Preciznije, imagologija se bavi reprezentacijama kao tekstnim strategijama i diskursom te uloga imagologa nije potvrda ili opovrgavanje nacionalnih karakterizacija. Drugo, potrebno je razumjeti kako imagologija nije sociologija, odnosno kako njen cilj nije razumijevanje društva već diskursa reprezentacije. Zbog toga je neizostavno navesti i treću pretpostavku, pretpostavku subjektivnosti izvora koja se prilikom analize nikako ne smije ignorirati, opravdavati ili filtrirati. Kod subjektivnosti se imagolozi posebno usredotočuju na odnos heteropredodžbi i autopredodžbi. Četvrta pretpostavka odnosi se na bavljenje specifičnim skupom karakterizacija i atributa koji se nalaze izvan provjerljivih izvještajnih rečenica i koji nisu utemeljeni u zbilji, koji se još u imagologiju nazivaju „imaginarnim“. Takav „imaginarni“ diskurs izdvaja neku naciju kao posebnu ili tipičnu te artikulira i sugerira moralnu, kolektivno-psihološku motivaciju za dane društvene ili nacionalne osobine. Ustanovljenje nacionalne predodžbe kao tropa te proučavanje tradicije tog tropa kao i njegovog pozitivnog ili negativnog vrednovanja te povijesnih odnosa peta su od ovih osnovnih metodoloških pretpostavki. Osim toga, teži proučiti u kojoj mjeri i u kojim pojedinim slučajevima ta tradicija pasivno, odnosno aktivno odjekuje, u kojoj se mjeri pojačava, mijenja, negira, ismijava ili ignorira. Šesta pretpostavka odnosi se na to kako se svaki trop mora kontekstualizirati unutar teksta gdje se pojavljuje, odnosno potrebno je navesti vrstu teksta i žanrovske konvencije poput propagandnih, opisnih, pripovjednih, fikcionalnih, humorističnih i tome sličnih. Važno je obratiti pažnju i na status, važnost i funkciju tropa unutar teksta te je kod ove pretpostavke zbog navedenog očita direktna povezanost sa znanosti o književnosti. Osim same kontekstualizacije tropa, vrlo je važna i povijesna kontekstualizacija

⁸ Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, ur., *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju* (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 178.

onih tekstova koji se analiziraju, što je polazište sedme pretpostavke. Na svaki tekst utječu povijesni čimbenici te se zbog toga on ne može interpretirati neovisno o vremenu svojeg nastanka. Osmi pretpostavka naglašava kako je potrebno naglasiti pragmatičko-funkcionalističku perspektivu, odnosno koja je ciljana publika analiziranog teksta te postoje li informacije o njegovom učinku i recepciji kod nje. Deveta pretpostavka temelji se na postojanju konstante i varijable te kolebanja između ekstremnog pozitivnog i negativnog vrednovanja nekog imagama. Autor Joep Leerssen za obrazloženje ove pretpostavke koristi metaforu dviju strana istog novčića, pa se tako može naići na imagem Nijemaca kao okrutnih tehnokrata, ali i sliku Nijemaca kao naroda sklonog pjesništvu i filozofiji. Deseta pretpostavka odnosi se na područje autopredodžbi i njihove specifičnosti. Tako je potrebno naglasiti kako se slika vlastitog naroda ne oblikuje s istim ciljevima kao slika drugoga, već kao cilj ima održavanje osjećaja „sebstva“ kroz povijest pomoću povijesnog pamćenja i kulture sjećanja. Naposljetku, jedanaesta pretpostavka jest ta da je proučavanje predodžbi nacija i naroda komparativni pothvat te će se uzorci karakterizacija najjasnije moći vidjeti kad se izučavaju nadnacionalno, kao multinacionalni fenomen. Pokazuje kako su ovakve nacionalne karakterizacije u većini slučajeva vrlo specifične te kako se radi o kombinacijama generičkih moralnih suprotnosti i etničko-političkoj raspodjeli uvriježenih uloga u imaginarnom antropološkom krajoliku.⁹

Imagologija je književna znanost, no ne može se zanemariti kako postoji određeni stupanj preklapanja s povijesnom znanostu. Tako brojni filozofi povijesne znanosti smatraju kako je historiografija zaokupljena „drugošću“ stranoga, prošlosti i zapisa. Štoviše, neki autori smatraju kako se discipline imagologije i povijesti svode na reprezentaciju mrtvih i drugačijih. Sličnosti ovih dviju znanosti uočili su i naglasili teoretičari drugosti Michel de Certeau i Bernhardt Wandenfels. Oni tvrde kako diskurs drugoga gotovo uvijek podrazumijeva nešto negativno. Smatraju kako se drugi opisuje poput bolesti i smrti, odnosno kako se kod reprezentacija često koriste kategorije nasilja i štete. Osim toga, te reprezentacije također su jedan od zajedničkih elemenata imagologije i povijesti jer se one u ove obje discipline koriste i kao glavni izvor ali i kao glavni medij.¹⁰ Svaki se povijesni izvor može analizirati kroz prizmu imagologije, a pogotovo su zanimljivi oni koji nastaju u podijeljenim društvima, gdje se o „drugome“ uvijek piše pomoću klišeja i stereotipa, odnosno predodžbi koje u kriznim

⁹ Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, ur., *Kako vidimo strane zemlje – Uvod u imagologiju* (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 178-182.

¹⁰ Zrinka Blažević, „Potentials of Otherness: the Landmarks for the Foreign Country“ u *History as a Foreign Country: Historical Imagery in the South-Eastern Europe* (Bonn: Bouvier Verlag, 2014), 53-55.

situacijama mogu poslužiti kao vrlo efikasni propagandni materijal.¹¹ Već je spomenuto kako su školski udžbenici pogodni za imagološku analizu, a informacije navedene u ovom odlomku povezuju imagologiju i povijest pa se tako može zaključiti da su školski udžbenici povijesti idealan izvor za imagološku analizu.

2.3. ANALIZA DISKURSA

Izraz „analiza diskursa“ prvi je iskoristio lingvist Zellig Harris 1952. godine kako bi imenovao način analiziranja govora i teksta. Glavni interesi prema kojima je njegova analiza diskursa bila uperena bili su proučavanje jezika iznad njegove uloge u pojedinoj rečenici te odnos između lingvističkog i ne-lingvističkog korištenja jezika. Njegovo mišljenje ukazuje na postojanje tipičnih načina korištenja jezika u pojedinim situacijama, odnosno na postojanje različitih diskursa. Harris tvrdi kako svi ovi diskursi imaju svoja značenja te karakteristične lingvističke elemente, a analiza tih značenja i njihovog ostvarivanja je glavni interes analize diskursa. Što se tiče odnosa između lingvističkog i ne-lingvističkog, on podrazumijeva način na koji ljudi, s obzirom na situaciju u kojoj se nalaze, tumače ono što netko piše ili govori. Osim toga, analiza diskursa proučava način na koji autori organiziraju ono što pišu ili govore, odnosno koja se informacija pruža prva te što ju slijedi. Ipak, iako je Harrisova koncepcija analize diskursa najzastupljenija, postoji nekoliko različitih pogleda na ovu metodu. Primjerice, sociolozi često naglašavaju kako njihova istraživanja metodološki pripadaju analizi diskursa iako se općenito ne slažu što ona zapravo jest. Osim što se koristila na različite načine od strane različitih znanstvenika, ona se kroz povijest koristila kako bi se naglašavali različiti aspekti jezika. Neki znanstvenici suprotstavljaju „tekstualno-orijentiranu analizu diskursa“ analizi diskursa koja je više orijentirana ka socijalnoj teoriji, no ne smatra ih se nužno isključivima. Uz to se pojavljuju i mišljenja kako je analiza jezika u tekstu opet društveno situirana te se stoga treba analizirati s obzirom na društvena značenja i funkcije.¹²

Kada se provodi analiza diskursa, potrebno je obratiti pažnju na sve elemente teksta. Važno je naglasiti kako je svaki tekst prožet određenim vrijednostima i ideologijama koje nisu obavezno izravno iznesene. Neki autori smatraju kako ni jedan tekst nije oslobođen ideologije

¹¹ Ekrem Čaušević, Aleksandar Vukić, „How Institutions Tell Stories: A Crime at a Franciscan Monastery in Bosnia“ u *History as a Foreign Country: Historical Imagery in the South-Eastern Europe* (Bonn: Bouvier Verlag, 2014), 128-130.

¹² Brian Paltridge, *Discourse Analysis – An Introduction* (London: Bloomsbury, 2012), 2-6.

te ne može biti objektivna. Također, tekstovi se ne mogu odvojiti od društvene zbilje te njihovog doprinosa njoj. Potrebno je istaknuti i gledišta poput onog koje zagovara profesorica Terry Threadgold, koja tvrdi da govor i pisanje nikad nisu samo formulacija lingvističkog modela već su uvijek vezane uz političke i povijesne procese. Za proučavanje ideologije u tekstu postoje razni načini. Analiza započinje sagledavanjem tekstualnih elemenata te se zatim kreće prema istraživanju i tumačenju. To može podrazumijevati ocrtavanje onih ideologija kojima je tekst diskretno prožet, raščlambu subjektivnih tvrdnji i ideoloških pretpostavki te uspoređivanje teksta s ostalim tekstovima kao i proučavanje iskustva i uvjerenja čitatelja teksta. Postavljanje kritičkih okvira i povezivanje teksta s društvenim i kulturalnim vrijednostima također su veoma važni elementi za analizu diskursa jer pomažu u obrazloženju ideoloških pretpostavki te njihove uloge u tekstu. Potrebno je razumjeti kako kod analize diskursa ne postoji nevažan element u tekstu, pa tako primjerice i navodnici, odnosno njihov izostanak, ukazuju na prisutnost određenih uvjerenja autora.¹³

Multimodalnost važna je karakteristika analize diskursa te se nikad ne analizira isključivo tekst ili govor, već sve ono što ga prati poput slika, videozapisa, zvuka te govora tijela. To se može primijeniti na gotovo sve vrste diskursa. Ovaj termin uveo je lingvist Michael Halliday, a pretečom multimodalne analize diskursa smatra se socijalno-semiotički pristup jeziku kojim se Halliday bavio te koji naglašava kako je jezik, uz geste, zvuk i sliku, samo jedan od nekoliko semiotičkih resursa koje ljudi koriste za komunikaciju i konstruiranje značenja. Halliday je opisao tri vrste društvenih značenja ili funkcija koje simultano postoje u korištenju jezika – idejno, interpersonalno i tekstualno. Idejno značenje bavi se pitanjem o čemu neki tekst govori, interpersonalno podrazumijeva odnose između sudionika. A tekstualno se odnosi na to kako je poruka u tekstu organizirana. Kod multimodalnih se tekstova idejno značenje ostvaruje vizualno s obzirom na to kako slika prikazuje aspekte stvarnoga svijeta. Interpersonalno značenje proizlazi iz toga kako slika i čitalac međusobno komuniciraju, a organizacija slikovnih i tekstualnih elemenata kojom se želi postići određeni efekt su područje koje pripada tekstualnom, odnosno kompozicijskom značenju. Osim Hallidayevih vrsti značenja, za multimodalnu analizu diskursa važne su i četiri teorijske pretpostavke koje iznosi Carey Jewitt. Prva od tih pretpostavki je ta da je jezik cjelina u kojoj svaki dio ima potencijala pridonijeti značenju pa s obzirom na to slike ne samo da podržavaju značenje, već aktivno sudjeluju u njegovoj konstrukciji. Druga pretpostavka jest da svaki tip komunikacije stvara različito značenje te se proučavanjem isključivo samog jezika dobiva samo djelomična

¹³ Isto, 29-33.

informacija o poruci koju se želi prenijeti. Treća pretpostavka tvrdi kako ljudi odabiru i prilagođavaju različite tipove komunikacije kako bi konstruirali značenje te kako je međusobna komunikacija između tih tipova, kao i podjela značenja između njih, dio konstrukcije značenja. Posljednja, četvrta pretpostavka jest da su značenja konstruirana multimodalnim resursima socijalna, poput jezika, te kako ih oblikuju društvene norme, pravila i kontekst. Brojni su se autori bavili pisanjem o multimodalnoj analizi diskursa, a većina ih se posebno usredotočila na slike, bilo da se radi o fotografijama, grafovima, zemljovidima ili karikaturama. Oni su u svojim istraživanjima istakli da slike imaju „svoju“ gramatiku neovisnu od pisanog jezika. Kod analiziranja slika tako u obzir treba uzeti nekoliko elemenata. Svaka slika sadrži izraz raspoloženja kojim se može ukazati na zahtjev ili ponudu. Perspektiva je također vrlo važna kod analiziranja slike, pa tako horizontalna slika može ukazati da je čitalac na istoj razini poput onoga što slika prikazuje, slikanjem iz visokog kuta može se naglasiti superiornost, a niskim kutom se uobičajeno ostavlja dojam poštovanja. Osim toga, prisutni su i elementi poput osvjetljenja, boje i fokusa kao i nastojanje slike da bude ili ne bude reprezentacija zbilje. Sami izgled stranice te pozicioniranje slike na istoj još su jedan od nezaobilaznih elemenata u analizi jer se njima ukazuje na vrijednost informacije koju slika pruža. Budući da su slike sastavni dio svakog udžbenika, njihov se diskurs može vrlo dobro analizirati.¹⁴

Kritička analiza diskursa posebna je vrsta analize diskursa koja proučava korištenje diskursa u odnosu na društvena i kulturalna pitanja kao što su politika, rasa, rod i identitet te razmatra na koji se način i zašto upotrebljava. Glavna pretpostavka ovog pristupa jest da su jezik i diskurs u upotrebi uvijek odraz društvene zbilje ili da pridonose njenoj konstrukciji. Zbog toga se vrlo često bavi pitanjem odražavanja ideologije u tekstu. Kao i kod prethodno navedenih pristupa analizi diskursa, ni kod kritičke analize diskursa ne postoji jedna točno određena definicija, no postoji nekoliko principa koji su prisutni u gotovo svim studijama kritičke analize diskursa. Prvi od tih principa jest da se u diskursu konstruiraju i odražavaju društvena i politička pitanja. Prema tome, kritička analiza diskursa osim same konstrukcije i odražavanja tih pitanja proučava i odabir strategija za njihovo korištenje. Drugi princip bavi se odnosom moći u diskursu, odnosno načinom na koji se odnosi moći dogovaraju i provode. Jedan od načina da se to analizira sagledavanje je sudionika, preciznije onoga tko kontrolira komunikaciju i na koje načine dopušta istu ostalim sudionicima. Treći je princip taj da diskurs istovremeno reflektira i reproducira društvene odnose. To znači da je, kao što je i u prethodnom

¹⁴ Brian Paltridge, *Discourse Analysis – An Introduction* (London: Bloomsbury, 2012), 169-177.

odlomku spomenuto, diskurs uz sami odraz društvenih odnosa aktivan sudionik u njihovoj konstrukciji te se pomoću njega oni uspostavljaju i održavaju. Posljednji princip pretpostavlja kako se ideologije reflektiraju u diskursu, ali kako u njemu i nastaju. To podrazumijeva načine na koji se elementi društva kao što su moć, rod, klasa i etnička pripadnost prikazuju i konstruiraju u diskursu.¹⁵

Za provođenje kritičke analize diskursa, u obzir je potrebno uzeti da ona nije samo opis i tumačenje diskursa u pojedinom kontekstu, već se nastoji obrazložiti na koji način on funkcionira i zašto se koristi. Istraživanje bi zato trebalo započeti s određivanjem kojem žanru tekst pripada te koliko se čvrsto drži žanrovskih odrednica. Osim toga bilo bi dobro obratiti pažnju koliki je trud autor teksta uložio u postizanje željenog učinka. Analiza može uključivati postavljanje okvira teksta, gdje se proučava kako je njegov sadržaj prezentiran i koju perspektivu autor zauzima. Nakon toga valja uzeti u obzir što autor stavlja u „prvi plan“, a što je u „pozadini“, odnosno koji se koncepti i pitanja naglašavaju, a koji se relativiziraju i omalovažavaju. Zbog toga su važni elementi analize predznanje te pretpostavke, stavovi i perspektive koje tekst zauzima. Na rečeničnoj razini, poželjno je uočiti kako ona započinje, odnosno na koji način prezentira ono o čemu će govoriti. Tu je također dobro obratiti pažnju na odnose sudionika o kojima tekst govori, pogotovo tko je predstavljen kao autoritet. Također se može sagledati je li netko od sudionika izostavljen i zaključiti zašto je došlo do izostavljanja. Izbor riječi u tekstu jednako je važan element za analizu jer se time može odrediti razina formalnosti i značenja koje prenosi. Na kraju, analiza diskursa može nastaviti istraživanje iznad razine samog teksta kako bi se obrazložilo zašto je tekst takav kakav je te što se njime želi ostvariti. Ipak, koliko god kritička analiza diskursa djeluje razrađeno, postoji nekoliko kritika. Neki znanstvenici vjeruju kako bi ona trebala uključiti i razgovore s autorima i čitaocima tekstova kako bi se analiza ostvarila u potpunosti. Neki kritiziraju odbacivanje uloge čitaoca u tumačenju teksta te naglašavaju kako se znanstvenici ponekad tako stavljaju u ulogu publike kojoj ne pripadaju, a kojoj je tekst prvenstveno namijenjen.¹⁶

Kako bi se analizirao diskurs u udžbenicima potrebno je navesti i obrazložiti još nekoliko ključnih pojmova. Odsutnost označava nešto što bi moglo biti prisutno, ali nije te se često pripisuje ideološkim razlozima. Ona se sama po sebi može teško prepoznati u tekstu pa je stoga usporedba sa srodnim tekstovima jedan od najboljih načina da se otkrije što je

¹⁵ Brian Paltridge, *Discourse Analysis – An Introduction* (London: Bloomsbury, 2012), 186-193.

¹⁶ Brian Paltridge, *Discourse Analysis – An Introduction* (London: Bloomsbury, 2012), 193-194.

izostavljeno, ali se mogu konzultirati i postojeće analize istog teksta.¹⁷ Postoji još nekoliko sličnih pojmova. Primjerice, brisanje je pojam kojim se označava isključenje ili marginalizacija te se često veže uz kategoriju identiteta. Brisanje se koristi kada postoji prijetnja postojećoj hijerarhiji moći te se može javiti na nekoliko načina, od kojih su najčešći potpuno negiranje postojanja pojedine zajednice te „gušenje“, odnosno izbjegavanje pisanja o pojedinoj zajednici, ako uopće.¹⁸ Isključenje podrazumijeva kada se pojedini društveni akteri uopće ne spominju u tekstu. To mogu biti „nevina“ isključenja, u onim slučajevima kada se podrazumijeva da čitalac već zna o čemu se radi, što je česta praksa kod novinskih članaka zbog ograničenja formata. Neka isključenja, ipak, imaju ideološku ulogu, što može biti namjerno ili nenamjerno. Njima se nastoji relativizirati probleme i prebacivati odgovornost.¹⁹ Iskazi su također važni u analizi diskursa, a definiraju se kao društveni procesi kojima se ljudi predstavljaju. Neki znanstvenici opravdanja i isprike smatraju tipovima iskaza. Potrebno je spomenuto da se analizom diskursa nerijetko otkrije kako su iskazi često kontradiktorni. Pridjevi su riječi koje se koriste kako bi se nešto detaljnije opisalo, a u analizi diskursa su važni zato što govore o stavovima autora teksta. Djelovanje je pojam koji se bavi prezentiranjem društvenih aktera, odnosno prikazuje tko izvršava neku radnju.²⁰

Društveni akteri koji vrše radnje često se grupiraju te se tu radi o pojmu asimilacije. Jedna od vrsti asimilacije koju svakako treba spomenuti jest „kolektivizacija“, koja podrazumijeva kolektivno predstavljanje ljudi bez korištenja ikakve statistike. Vrlo je česta kod opisivanja zajednica, naroda, nacija te samih država, odnosno u onim situacijama kada se želi predstaviti kolektivni identitet. Kada se govori o kolektivnim identitetima, potrebno je spomenuti i etnocentrizam, pojam koji označava kada se vlastiti etnik smatra superiornim te se koristi kao mjerilo za vrednovanje drugih etnika. Pojam koji strani istraživači nazivaju *face* odnosi se na način kako se ljudi nastoje predstavljati drugima, a razlikuje se pozitivni i negativni *face*. Pozitivni je onaj kojim se nastoji osigurati poštovanje i odobrenje, dok se negativni vodi željom za održavanjem autonomije i izbjegavanjem nametanja. Impersonalizacija je pojam u analizi diskursa kojim se označava predstavljanje društvenih aktera kao ne-ljudskih. To se radi apstrakcijom, kada se etiketira na temelju neke karakteristike, ili objektivizacijom, kada se društveni akteri predstavljaju pomoću prostornih okvira poput „Istoka“ i „Zapada“, spomenom aktera poput onih u novinskim člancima te

¹⁷ Paul Baker, Sibonile Ellece, *Key Terms in Discourse Analysis* (London: Continuum, 2011), 1

¹⁸ Isto, 40.

¹⁹ Isto, 44.

²⁰ Isto, 2-4.

instrumentalizacijom, kada se akter predstavlja predmetom koji je koristio u određenoj radnji. Implikacija je zanimljiv pojam jer podrazumijeva situaciju kada se neka informacija implicira, ali nije službeno navedena. Zbog toga se očekuje od čitatelja da „dekodira“ implikaciju uz pomoć pruženog konteksta. Potrebno je još naglasiti kako implikacije mogu pružati istinite informacije, ali to nije obavezni element pa se društveni akteri tako mogu negativno prikazati bez „laganja“. Individualizacija se također veže uz društvene aktere, odnosno društveni se akter prikazuje kao pojedinac koji se nerijetko i imenuje ne bi li se ostvarila ideološka funkcija teksta. Društveni se akteri mogu prikazati i pasivnima, što znanstvenici nazivaju pasivizacijom. Takvi su akteri oni kojima se nešto radi ili za koje se nešto radi te oni u tekstu zapravo nemaju moć, ali pošto oni u tekstu ništa ne rade, ne mogu ni snositi odgovornost. Zbog ideoloških razloga potrebno je obratiti pažnju i na metafore, jer se one često koriste kako bi se nešto predstavilo na drugi način. Situacija kada jedna grupa pokušava uspostaviti moralnu kontrolu nad nekom drugom grupom podrazumijeva se pod pojmom „moralna panika“. Ona započinje određivanjem „problema“ ili „prijetnje“, a vrlo ju često potiču mediji. Karakteriziraju je zabrinutost, neprijateljstvo i nepredvidivost. Ideologija se još može prepoznati kada se u tekstu uoči ono što brojni autori nazivaju *overwording*, odnosno pretjerano izražavanje. To znači da će se pretjerati u korištenju sinonima za neko pitanje ili problem unutar teksta.²¹

Vrlo važan pojam kod analize udžbenika je narativ, odnosno opis ljudi, njihovih djela te uzroka i posljedica tih djela kao i njihovih okolnosti. Pošto svaki udžbenik ima narativ, razumijevanje ovog pojma je neizostavno za njihovu analizu. Za brojne, ako ne sve, suvremene udžbenike važno je razumjeti i pojam nacionalnog identiteta. Koncept nacionalnog identiteta gradi se oko ideje nacionalne države. Preciznije, nacionalni se identitet konstruira ovisno o geografskim elementima ili onim etničkim. Neki znanstvenici naciju smatraju imaginarnom zajednicom koju nacionalizirani politički subjekti smatraju samorazumljivom. Također smatraju kako se radi o posebnom tipu društvenog identiteta koji se proizvodi, prenosi i preobražava putem diskursa. Uz to, naglašavaju kako nacionalni identitet podrazumijeva kolektivno dijeljenje karakteristika unutar pojedine nacije. Konstrukciju nacionalnih identiteta omogućava nacionalistički diskurs, također jedan od važnih pojmova analize diskursa. Najčešće se radi o prikazivanju zajedničkih iskustava kroz narrative te simbole i rituale koji se smatraju srži nacionalnog identiteta. Nacionalistički diskurs se može koristiti stereotipima kojima se nastoji istaknuti razlika između „nas“ i „njih“, a to nerijetko dovodi do opravdavanja

²¹ Paul Baker, Sibonile Ellece, *Key Terms in Discourse Analysis* (London: Continuum, 2011), 43-85.

diskriminacije i neprijateljstva. Treba biti oprezan kako se pojam stereotipa ne bi poistovjetio s pojmom reprezentacije. Reprezentacija podrazumijeva stvaranje mentalne slike putem jezika, umjetnosti i tome sličnih medija te se radi o neutralnom pojmu, a stereotipe se najjednostavnije može definirati kao mentalne slike društvenih kategorija koje se koriste da se osobu ili skupinu reducira na nekoliko jednostavnih osobina koje će često biti prenaplašene i negativne ne bi li se utvrdila razlika između dviju ili više skupina. Zbog navedenog se nacionalistički diskurs može povezati s takozvanim „diskursom s predrasudama“, no važno je naglasiti da oni nisu istovjetni. Ova vrsta diskursa obilježena je jasnom diskriminacijom prema jednoj skupini, a uz to se može pojavljivati i veličanje i favoriziranje druge skupine. Malo je manje radikalna „represivni diskurs“ koji neće otvoreno diskriminirati pojedinu skupinu, ali će zato uklanjati i zanemarivati sve one ideje i sjećanja koja smatra bolnima, neprihvatljivima ili općenito neugodnima. Kako bi se približilo ciljanoj skupini, koristi se populizam, ideologija koja suprotstavlja „pošten i častan narod“ „zloj eliti“ ili „opasnom drugom“. Iako se najčešće veže uz liberalnu politiku, on nije politički određen pojam. Može se povezati s imagologijom te ukazuje na nešto što se može uočiti u udžbenicima.²²

3. RELEVANTNA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada su suvremeni gimnazijski udžbenici povijesti u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji, no prije same analize potrebno je ukratko pregledati kada se tematika raspada Jugoslavije počela obrađivati u udžbenicima i kako su se pristupi s vremenom mijenjali.

3.1. HRVATSKI UDŽBENICI

Raspad Jugoslavije se u hrvatskim udžbenicima počeo obrađivati tijekom trajanja Domovinskog rata, odnosno prvi prikazi nalaze se u udžbenicima 1992. godine. Te udžbenike karakterizira izuzetno negativan stav prema Srbiji i Srbima općenito te se tako krivica za raspad Jugoslavije ne pripisuje samo Slobodanu Miloševiću, već srpskom narodu općenito. Srbi se prikazuju kao antiheroji u opisima rata, ali i u vremenu koje prethodi ratu te se Jugoslavija zapravo opisuje poput državne tvorevine između Srba i Hrvata, gdje su prvi prikazani kao

²² Paul Baker, Sibonile Ellece, *Key Terms in Discourse Analysis* (London: Continuum, 2011), 73-94.

olichenje zla, a potonji kao miroljubivi narod koji je jedina žrtva želje za srpskim centralizmom. Potrebno je naglasiti kako udžbenici ranih devedesetih često koriste izraze kao što su „velikosrbi“, a uz to se u tekstu udžbenika konstantno i pretjerano koriste pojmovi „velikosrpski“, „Srbi“, „Srbija“ i „srpski“, čime se konstruiraju stereotipi. Sadržaji o Jugoslaviji i njenome raspadu ostali su gotovo isti u drugoj polovici devedesetih godina prošlog stoljeća.²³

Početak 2000-ih godina udžbenici povijesti u Republici Hrvatskoj kod obrade raspada Jugoslavije nisu doživjeli značajne promjene te se Hrvati opet prikazuju jedinim žrtvama jugoslavenskog režima. Ostali se narodi vrlo rijetko spominju, ali važno je naglasiti kako pojedini autori u udžbenicima ipak počinju pisati o bijegu srpskog stanovništva s hrvatskog teritorija tijekom akcija „Bljesak“ i „Oluja“. Do većih je promjena došlo uvođenjem novog plana i programa za osnovne škole 2006. godine. Tada autori udžbenika počinju različito pristupati uzrocima koji su doveli do početka raspada Jugoslavije i Domovinskog rata. Tako neki autori pišu o oduzimanju oružja teritorijalnoj obrani od strane srpskih paravojskih formacija i JNA, o balvan revoluciji i o srpskoj propagandi te je krivnja jedino i isključivo pripisana srpskoj strani. Rijetki autori su kritizirali neke poteze hrvatske strane. Slična je situacija prisutna i kod opisa ratnih zločina, pa neki udžbenici sadrže opise samo onih zločina počinjenih od srpske strane, dok drugi pokušavaju sagledati zločine obje strana. Tako se u pojedinim udžbenicima mogu pronaći odlomci čija je glavna svrha nabrojanje srpskih ratnih zločina i obrazloženje provođenog etničkog čišćenja, dok su neki autori odlučili pisati i o srpskim žrtvama ratnih zločina.²⁴

Prikaz Domovinskog rata u udžbenicima bio je glavna tema Otvorenog pisma predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora, Ministru za znanost, obrazovanje i šport i saborskom Odboru za obrazovanje, znanost i kulturu. Pismo otvoreno kritizira pristup autorice Snježane Koren kod opisivanja akcija hrvatske vojske poput Maslenice, gdje koristi nejasnu i zamagljenu terminologiju dok stradanja srpskog stanovništva opisuje jasno i razumljivo. Također optužuje autoricu kako zanemaruje stradanja hrvatskog stanovništva unatoč prisutnosti snaga UNPROFOR-a. Ukratko, pismo tvrdi kako autorica subjektivno opisuje ratna zbivanja te da premalo pažnje pridaje oslobodilačkom karakteru rata, pozitivnim stranama hrvatske vojske i njihovih akcija te stradalim Hrvatima, a da se previše fokusira na

²³ Domagoj Švigir, „Slika „drugoga“: predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. godine“, *Historijski zbornik* 1 (2018), 113-114.

²⁴ Isto, 123-129.

zločine počinjene od hrvatske strane. Osim Snježane Koren, u pismu je zbog veoma sličnih razloga kritiziran i Krešimir Erdelja. Autori pisma mu zamjeraju što je o vojno redarstvenim akcijama „Bljesak“ i „Oluja“ napisao „...samo pet rečenica.“. U tih se pet rečenica autor bavi protjerivanjem Srba te, prema mišljenju autora pisma, nedovoljno naglašava oslobodilački karakter ovih akcija te im ne pristupa kao „...pozitivnim događajima iz najnovije hrvatske povijesti.“. Erdelja je kritiziran i zbog svojeg kritiziranja određenih postupaka hrvatske strane prije samog izbijanja rata, za koje smatra da su pospješili efikasnost srpske propagande. Kada bi se saželi, autori pisma veliku pažnju obraćaju na korištenu terminologiju te odnos količine teksta (pa i brojanje samih rečenica) koja govori o hrvatskoj ili srpskoj strani. Na kraju pisma navodi se zahtjev za povlačenjem ovih udžbenika, a pismo su potpisali povjesničari i autori poput Hrvoja Babića, Dubravka Jelčića, Mladena Ančića i Milana Kruheka. Na ovo je pismo odgovorila skupina povjesničara s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Oni u svojem odgovoru naglašavaju kako je udžbenički pluralizam strogo pozitivna pojava u hrvatskom školstvu koja je znatno pridonijela poboljšanju nastave povijesti u Republici Hrvatskoj. Spominju načelo multiperspektivnosti kao nešto što je neodvojivo od suvremene nastave povijesti te zauzimaju stav koji se protivi zloupotrebi povijesne znanosti te jednodušnosti i isključivosti, što smatraju glavnom karakteristikom Otvorenog pisma. Osim toga, kritiziraju nekorektan odnos prema autorima udžbenika i kolegama akademikima, povjesničarima i građanima od strane autora pisma. Odgovor su potpisali povjesničari poput Damira Agičića, Nataše Štefanec, Zrinka Blažević i Borislav Grgin.²⁵

Udžbenici od novog plana i programa 2006. godine pa do školske godine 2010./2011. dijele nekoliko karakteristika s prijašnjim izdanjima. Srbi su i dalje prikazani kao kolektivni antiheroj, no pojavljuju se udžbenici koji se usuđuju kritički preispitivati hrvatsku politiku devedesetih, prvenstveno udžbenik *Tragovi 8* kojeg su priredili Krešimir Erdelja i Igor Stojaković. Unatoč tome, brojni su udžbenici obilježeni samoviktimizacijom, jednostranim prikazima i naglašavanja isključivo obrambenog karaktera Domovinskog rata. Fokus se često stavlja na to kako je hrvatska strana nastojala izbjeći rat te kako je bila sklonija mirnom rješavanju krize, za razliku od srpske strane koja je prikazana ratobornom i voljnom pregovarati samo kada su sve druge opcije iscrpljene. Svi udžbenici u ovom periodu govore o onim ratnim zločinima koji su počinjeni nad srpskim stanovništvom, no u tim se slučajevima odgovornost nastoji zamagliti ili prebaciti na nekog drugog. Pojedini udžbenici strogo se protive

²⁵ „Povjesničari, udžbenici i nastava povijesti u suvremenoj Hrvatskoj“, *Povijest u nastavi* 9 (2007), 5-11.

izjednačavanju srpskih i hrvatskih zločina jer oni nisu počinjeni u istim okolnostima te se u takvim udžbenicima tekst oblikovao kako bi se jedna strana prikazala boljom u odnosu na drugu.²⁶

U hrvatskim je udžbenicima Domovinski rat iscrpno obrađen, jer se ipak radi o sukobu koji je započeo i završio na teritoriju Hrvatske. Ostali ratovi devedesetih nisu toliko detaljno razrađeni. Tako je o agresiji na Sloveniju u udžbenicima posvećeno svega nekoliko rečenica, ako uopće više od jedne. Rat u Bosni i Hercegovini detaljnije je razrađen. Poseban je naglasak stavljen na srpske ratne zločine te na problem ratnih izbjeglica, no zanimljivo je kako se izbjegava pisanje o ulozi Hrvatske u ratu. Udžbenik izdavačke kuće Alfa koji se koristio od 2009. pa sve do 2015. godine izbjegavao je bilo kakvo opisivanje hrvatskog upletanja u rat u Bosni i Hercegovini te je zanemarivao ili opravdavao povezanost hrvatskih političkih figura s nastankom Herceg-Bosne. U istom se udžbeniku nalazi fotografija uništenog Starog mosta u Mostaru, no ne i informacija tko ga je uništio. Udžbenik koji su priredili Erdelja i Stojaković objektivnije je pristupio temi sukoba u Bosni i Hercegovini te su autori čak naveli reperkusije zbog suradnje Hrvatske i Herceg-Bosne. Kod ovoga se, kao i kod obrade Domovinskog rata, može uočiti kako je glavni problem hrvatskih udžbenika izostavljanje pojedinih podataka. Udžbenici koriste emocijama nabijeni jezik, no nisu nacionalistički te informacije koje sadrže nisu historiografski netočne, ali su nepotpune te se njihovim neopreznim čitanjem može dobiti kriva slika. Velik je problem i to što udžbenici često zagovaraju samo jednu perspektivu te su previše zaokupljeni faktografijom.²⁷

3.2. SRPSKI UDŽBENICI

Raspad Jugoslavije u srpskim se udžbenicima, kao i u hrvatskim, počeo opisivati tijekom trajanja ratova u kojima je zajednička država nestala. Prvi spomen ratova u kojima se Jugoslavija raspala pojavljuje se u udžbenicima iz 1993. godine. Ti su udžbenici imali važnu ideološku funkciju u Miloševićevoj Srbiji te su pisani na vrlo sličan način kao ratni tabloidi devedesetih. Srpska povjesničarka Dubravka Stojanović, koja je neupitno provela najbolje istraživanje srpskih udžbenika povijesti, zaključila je kako se prikaz ratova devedesetih u

²⁶ Ana Tomljenović, „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, *Povijest u nastavi* 19 (2012), 12-15.

²⁷ Dea Marić, „The Homeland War in Croatian History Education: Between „Real Truth“ and Innovative History Teaching“ u *History Can Bite – History Education in Divided and Postwar Societies*, ur. Denise Benvato, Karina V. Korostelina, Martina Schulze (Göttingen: V&R unipress, 2016), 97-100.

srpskim udžbenicima nije znatno, ako uopće, mijenjao. Glavna se odgovornost za raspad države prebacuje sa Srbije na Jugoslaviju, odnosno uzrok ratova devedesetih nije bio nacionalizam u republikama, već socijalizam. Jednim od ključnih događaja prije samog početka raspada je smjena Aleksandra Rankovića, što se u udžbenicima prikazalo kao obračun Tita i Srbije.²⁸

Glavnim krivcima za izbijanje rata prikazane su Slovenija i Hrvatska, odnosno „ultradesne snage“, kako ih neki udžbenici opisuju. Udžbenike obilježava samoviktimizacija pa se tako odcjepljenje srpskih pokrajina od Hrvatske uopće ne spominje, a posebno je zanimljivo što se u udžbenicima istovremeno koriste konstrukcije poput „nevinog srpskog naroda“ uz navode o tome kako se srpsko stanovništvo uspjelo naoružati. Zanimljiv je i navod u jednom udžbeniku gdje stoji kako je „...borba stvorila kod Srba uvjerenje da kao i drugi imaju pravo da se osamostale...“ dok su iste težnje kod ostalih jugoslavenskih republika prikazane vrlo negativno, pa i izdajnički. Srpska se ratna politika, koja je bila oprečna međunarodnom pravu i običajima rata, uopće ne spominje. Granatiranje Zagreba i Dubrovnika također je zanemareno, no Vukovar je spomenut, ali je opisan šturo, nejasno i u potpuno iskrivljenom svijetlu te se u opisima koristi nejasna terminologija. Bitka za Vukovar prikazana je kao samoobrambeni pothvat srpskog stanovništva koje je napadnuto od strane hrvatskih neregularnih postrojbi, a opsada grada i ratni zločini koji su slijedili se ne spominju. Jedan od rijetkih srpskih udžbenika koji je korektno prikazao slučaj Vukovara jest onaj koji su priredili Aleksandar Todosijević i Sanja Petrović Todosijević, no radi se o iznimci. Vojno redarstvena operacija „Oluja“ detaljno je opisana u udžbenicima. Ipak, plan Z4 spomenut je u samo dva udžbenika, a kao cilj operacije nije navedeno oslobođenje i ukidanje Republike Srpske Krajine već se navodi kako je njen glavni cilj bilo etničko čišćenje. Osim toga, u nekim udžbenicima stoji kako su u „Oluji“ uz Hrvate sudjelovali NATO i snage SAD-a, što neki smatraju još jednim elementom samoviktimizacije ili pokušajem očuvanja nacionalnog ponosa jer je lakše podnijeti poraz od velike sile.²⁹

Udžbenici opravdavaju sve korake srpske strane u ratu u Hrvatskoj, a ista je situacija kada opisuju rat u Bosni i Hercegovini. Kronološkim se podacima manipulira kako bi se prikazalo da je do proglašenja neovisnosti Bosne i Hercegovine došlo nakon proglašenja Republike Srpske Krajine, što nije bio slučaj. Krivica za početak sukoba ponovno se pripisuje

²⁸ Dubravka Stojanović, *Prošlost Dolazi- Promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913.-2021.* (Beograd: Biblioteka XX Vek, 2024), 147-154.

²⁹ Isto, 159-167.

drugome, odnosno Bošnjacima (koje se gotovo uvijek naziva samo Muslimanima) i Hrvatima. Ratne se operacije također ne spominju, a opsada Sarajeva počela se spominjati tek nakon 2020. godine, gdje ju se u jednom udžbeniku opisuje korektno, a u drugome potpuno suprotno svim povijesnim činjenicama. Ratni se zločini veoma rijetko spominju, a i u slučajevima kada se spominju, oni se banaliziraju iako su neki od njih pomno proučavani i razjašnjeni, poput onog na Markalama. Zločini se kod svih ratova devedesetih prikazuju kumulativno, ali su ipak nacionalno obilježeni kako bi se dokazalo da su najveća žrtva svih ovih sukoba bili Srbi. Poseban slučaj je opis genocida u Srebrenici, koji se u udžbenicima niti ne naziva genocidom te je objašnjen samo kao jedan od najstrašnijih zločina, a okolnosti se također iskrivljuju i zamagljuje kako bi se on opravdao, a progon građana opisan je kao humanitarna akcija.³⁰

Diskurs o Kosovu vrlo je zastupljen u Srbiji u zadnjih nekoliko godina. Zanimljivo je, stoga, da je u starijim srpskim udžbenicima malo prostora posvećeno ovoj temi. Ona se počinje obrađivati nešto kasnije te ona u udžbenicima ne započinje prijašnjom krizom već se kao početak ratnih zbivanja uzima osnutak Oslobođilačke Vojske Kosova. Kao i u slučajevima Hrvatske te Bosne i Hercegovine, kod teme Kosova prvenstveno se spominju srpske žrtve te uništenje srpskih objekata. Nisu navedene ikakve informacije zbog kojih bi srpska strana ispala kao agresor te se zanemaruju protjerivanja i masovna ubojstva Albanaca. Ratni zločini počinjeni nad srpskim stanovništvom prikazani su jako detaljno, pa tako i oni najbrutalniji, što nema apsolutno nikakvu svrhu osim guranja narativa da su Srbi glavna i jedina žrtva ovog sukoba te kako oni, za razliku od „terorista“, nisu činili ratne zločine. Neki povjesničari su nakon analize udžbenika došli do zaključka kako s vremenom dolazi do sve radikalnijeg postupanja s temom Kosova, što je vrlo neobično s obzirom na to da poučavanje kontroverznih i osjetljivih događaja s vremenom lakše i često puta korektnije nego neposredno nakon njihovog odigravanja.³¹

Velikim je kritikama podvrgnuta međunarodna zajednica, te joj se u udžbenicima pripisuje dio krivice za raspad Jugoslavije. U nekim se starijim udžbenicima mogu pronaći tvrdnje koje poistovjećuju međunarodnu zajednicu, prvenstveno Njemačku, s Trećim Reichom. Udžbenici iz devedesetih osvrnuli su se na Vatikan i „fanatične katolike“, kojima je cilj bio uništenje svega srpskog i pravoslavnog. Kroz sve ove teme provučena je konstrukcija „nacije-žrtve“ te su gotovo svi udžbenici, uz nekoliko iznimaka, čista faktografija koja ne potiče

³⁰ Dubravka Stojanović, *Prošlost Dolazi- Promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913.-2021.* (Beograd: Biblioteka XX Vek, 2024), 167-179.

³¹ Isto, 179-181.

donošenje vlastitih zaključaka i bolje razumijevanje događaja o kojima se piše. Zastupljena je samo srpska perspektiva dok se o ostalima ne piše. Poraz Srbije u svim ratovima devedesetih iscrpno se objašnjava, što ukazuje da su porazi prikazani kao iznimke, jer se inače pobjeda podrazumijeva. Kod objašnjenja poraza se nerijetko izbjegavaju svi oni čimbenici koji su do njega doveli, pa tako i oni zbog kojih je došlo do rata. Neki smatraju da je cilj ovih udžbenika bio i ostao potpirivanje nacionalne mržnje, jer su se oni narodi koji su se u Jugoslaviji smatrali prijateljskima počeli opisivati kao kolektivni anti-heroji, dok su od prijatelja preostali samo Crnogorci i Grci. Uočljivo je kako su unatoč prolasku vremena učenici ostali politizirani i nabijeni emocijama, a jedan od razloga tome jest to što je Zavod za izdavanje udžbenika, kojeg čine ljudi od povjerenja vladajućih krugova, ostvario monopol na tržištu pa nikad nije došlo do toliko izraženog udžbeničkog pluralizma kao što je bila situacija u Republici Hrvatskoj.³²

Marko Šuica, Ana Radaković i Slobodan Rudić u svojem istraživanju naveli kako se Republika Srbija obvezala na implementaciju strategija za poučavanje povijesti s ciljem pomirenja i uzajamnog razumijevanja koje je usvojilo Vijeće Europe. Ipak, programi u Srbiji oblikovani su tako da se lako mogu pronaći nedosljednosti te se može manipulirati informacijama, kako u učionici, tako i u udžbenicima. Autori ovog istraživanja bavili su se udžbenicima izdanim u razdoblju od 2003. do 2016. godine, a uočili su brojne probleme koji su već spomenuti u ovome poglavlju, poput samoviktimizacije, selektivnosti i nacionalističkog diskursa. Naveli su kako na učenje o ovim događajima jako velik utjecaj imaju mediji i obitelj, što se dodatno pojačava ako udžbenici nisu adekvatno oblikovani. Glavne mane kod samog sadržaja udžbenika očituju se u tome da se događaji 1990-ih godina opisuju dalekima te se učenicima pružaju pojednostavljeni opisi koji ne ulaze u detaljniju razradu uzroka raspada Jugoslavije. Uočili su kako se raspad Jugoslavije u udžbenicima ne povezuje s padom Berlinskog zida i krahom komunizma u Europi, a vrlo je neobično i to da se kod obrade teme ratova uopće ne spominju vojne operacije, izuzev onih hrvatskih gdje se Srbi prikazuju žrtvama. Ratni se zločini opisuju općenito, bez spomena razloga zašto je do njih došlo te tko ih je počinio. Istaknuta je i jedna pozitivna promjena u vidu korištenja slikovnih izvora. Prestale su se koristiti fotografije koje direktno prikazuju stradanja civila već se više prostora posvetilo fotografijama materijalne štete. Ipak, u udžbenicima dominiraju fotografije političara i srpskih izbjeglica, a prikazi razaranja su usredotočeni na vlastiti teritorij.³³

³² Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi. Oglеди iz istorije sadašnjosti Srbije* (Beograd: Peščanik, 2010), 89-122.

³³ Marko Šuica, Ana Radaković, Slobodan Rudić, „Where and how do pupils in Serbia learn about the 1990s Yugoslav wars?“ u *Nationhood and Politicization of History in School Textbooks – Identity, the Curriculum and Educational Media* (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), 130-148.

4. ANALIZA UDŽBENIKA

U ovome će se radu analizirati sveukupno 6 udžbenika. Od hrvatskih udžbenika proučit će se *Svijet prije nas 4* izdavačke kuće Meridijani, *Tragovi 4* izdavačke kuće Školska knjiga, *Povijest 4* izdavačke kuće Alfa te *Zašto je povijest važna? 4* izdavačke kuće Profil Klett. Svi od tih udžbenika izdani su 2021. godine. Od srpskih udžbenika analiziraju se *Istorija* izdavačke kuće J.P. Zavod za udžbenike i *Istorija 4* izdavačke kuće Novi Logos, oba izdana 2023. godine. Udžbenici će se analizirati na primjeru četiri tematska kruga: rat u Sloveniji, Domovinski rat odnosno rat u Hrvatskoj, rat u Bosni i Hercegovini te rat na Kosovu. Potrebno je spomenuti kako se u kurikulumu za nastavni predmet povijesti u Republici Hrvatskoj ne spominju ratovi u Sloveniji i na Kosovu kao sadržaji za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda pa se tako u udžbenicima ne može očekivati mnogo više od njihova spomena.³⁴ Program za nastavu povijesti u Republici Srbiji ne spominje ratove pojedinačno, osim onoga na Kosovu i Metohiji, već se kao tema navodi raspad jugoslavenske države u međunacionalnom sukobu.³⁵

4.1. RAT U SLOVENIJI

Desetodnevni rat u Sloveniji je, unatoč tome što je bio prvi u nizu ratova na području Jugoslavije, dosta slabo razrađen u hrvatskim udžbenicima te se ne razrađuje zasebno već u kontekstu Domovinskog rata i stvaranja Hrvatske države. Tako se u udžbeniku izdavačke kuće Alfa ovaj sukob uopće ne spominje, iako se u nekoliko navrata tijekom obrade teme Domovinskog rata spominje slovensko proglašenje neovisnosti i oduzimanje oružja slovenskoj i hrvatskoj teritorijalnoj obrani te se u jednom kasnijem poglavlju spominje oružani otpor Slovenaca.³⁶ Udžbenik *Tragovi 4* ovaj sukob opisuje kao sukob između JNA i slovenske teritorijalne obrane nakon kojeg se JNA povlači. Nije spomenut datum početka sukoba, već samo kako je počeo 2 dana nakon što je Slovenija donijela odluku o neovisnosti, odnosno 25. lipnja 1991. godine. Navodi se kako je cilj JNA bio zauzimanje graničnih prijelaza prema Mađarskoj, Austriji i Italiji te kako je tijekom „silovitih borbi“ poginulo više od 70 ljudi te se u udžbeniku nalazi fotografija zarobljenih vojnika JNA u Sloveniji. Spomenuta je i blokada

³⁴ Narodne novine, Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj [online], pristup 29.8.2024., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html

³⁵ „Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju“ Prosvetni glasnik 4 (2020), 533.

³⁶ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 258.

tenkova JNA koji su krenuli prema Sloveniji od strane Zagrebačkih građana.³⁷ Zanimljivi se prikazi mogu pronaći i u udžbenicima izdavačkih kuća Meridijani i Profil Klett. U udžbeniku *Svijet prije nas 4* stoji kako je nakon donošenja odluke o neovisnosti došlo do ograničenog napada JNA na Sloveniju te kako su slovenski vojnici uspješno „potukli JNA“. Ovaj kratki opis se ponajviše razlikuje u tome kako direktnije spominje poraz JNA, te se inače ne bi pretjerano razlikovao od prethodnih da u udžbenik nije uvršten povijesni izvor o bitci za Šentilj iz knjige *Pomaci: nastajanje i obrana slovenske države 1988-1992*. koju je napisao slovenski zapovjednik slovenskih oružanih snaga Janez Janša. Izvor opisuje sukob oko graničnog prijelaza Šentilj na slovensko-austrijskoj granici te navodi detalje poput broja ranjenih te sastavu i opremi branitelja i napadača. Prije samog izvora slijedi nekoliko uvodnih tvrdnji. Tako su autori udžbenika napisali kako je Desetodnevni rat jedan od najkraćih u povijesti te navode kako je započeo 26. lipnja i završio 6. srpnja 1991. godine. Uz to se navodi i broj poginulih te datum kada je došlo do bitke kod Šentilja. Time se ukazuje kako Desetodnevni rat nije bio samo fusnota u raspadu Jugoslavije već važan povijesni događaj. Povijesni izvor o sukobu kod Šentilja je zanimljiv jer pruža slovenski pogled na ovaj rat, no pitanja postavljena ispod izvora ostala su na razini činjeničnog znanja te nema neke dublje analize već se samo svode na trajanje, broj žrtava i razloge duljine trajanja sukoba.³⁸ Udžbenik *Zašto je povijest važna? 4* pruža osnovne informacije o sukobu kao i udžbenik izdavačke kuće Meridijani, no ne sadrži povijesni izvor, ali zato govori o tehničkim zaprekama i demonstracijama hrvatskih građana. Spominje se pogibija jednog hrvatskog građanina i dvojice vojnika JNA tijekom demonstracija u Zagrebu te blokiranje prolaza tenkovima u Murskom Središću.³⁹ Iako sam rat nije detaljnije opisan, kroz pisanje o demonstracijama nastoji se istaknuti prijateljstvo Hrvatske i Slovenije, a potrebno je spomenuti kako tekst time ukazuje na utjecaj Desetodnevnog rata u Hrvatskoj i njegovu povezanost s hrvatskom poviješću, što nije slučaj u ostalim hrvatskim udžbenicima.

Srpski udžbenici malo više vremena provode na obrazloženje rata u Sloveniji. Udžbenik *Istorija 4* izdavačke kuće Novi Logos temu rata u Sloveniji obrađuje u cjelini *Raspad jugoslovenske države i međunarodni sukob* u poglavlju *Međunarodni odnosi, savezi i krize*. Rat u Sloveniji, kao i ostali sukobi čiji se prikazi analiziraju u ovom radu, u srpskim se

³⁷ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Tragovi 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 281-283.

³⁸ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolica, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, Svijet prije nas – Povijest 4 (Zagreb: Meridijani, 2021), 123-124.

³⁹ Miljenko Hajdarović, Vedran Ristić, Nikica Torbica, Zašto je povijest važna? 4 (Zagreb: Profil Klett, 2021), 161-163.

udžbenicima cjelokupno nazivaju građanskim ratom. Uzrocima građanskog rata navode se „nepremostive razlike u stavu republika prema budućnosti zajedničke države“. Spominje se kada je Slovenija proglasila neovisnost te kako je tada došlo do „...kratkotrajnog rata na njenoj teritoriji...“ te se navodi kako je rat završio 7. srpnja, a ne 6. kao što je bio slučaj u hrvatskim udžbenicima. Udžbenik navodi kako je Ante Marković, hrvatski političar koji je vodio saveznu vladu, naredio JNA da krenu u Sloveniju kako bi vratili kontrolu te kako je ista napadnuta od strane slovenske teritorijalne obrane i policije. Spominje se kako je poginulo oko 50 vojnika JNA te kako se radi o prvom ratnom sukobu u Europi nakon Drugog svjetskog rata. Naglašava se da se već i u ovom ratu, koliko god on kratko trajao, mogla vidjeti brutalnost koja je obilježila raspad Jugoslavije te se kao primjer navodi obaranje helikoptera JNA koji je trebao opskrbiti blokirane vojnike JNA hranom. Desno od ovog odlomka nalazi se fotografija natpisa „POZOR MINE“ iza kojeg se nalazi autobus koji blokira cestu, no u opisu slike ne piše ništa osim „Početak građanskog rata u Jugoslaviji 1991. godine“. Odlomak završava tvrdnjom kako je pod pokroviteljstvom Europske zajednice postignut sporazum da se JNA povuče, a Slovenija postane neovisna država.⁴⁰ Udžbenik izdavača J.P. Zavod za udžbenike rat u Sloveniji uopće ne spominje, no u sklopu cjeline *Razbijanje SFRJ - građanski rat. Stvaranje Savezne Republike Jugoslavije* ukratko se govori o njenom proglašenju neovisnosti.⁴¹ Potrebno je naglasiti samu riječ „razbijanje“ u naslovu cjeline. Dok su ostali udžbenici govorili o raspadu do kojeg je došlo zbog različitih faktora, ovdje se koristi pojam koji označava svjesno djelovanje s ciljem uništavanja. Odlomak „Građanski rat“ započinje s tvrdnjom kako je do službenog raspada SFRJ došlo 25. lipnja 1991. godine kada su Slovenija i Hrvatska nakon referenduma donijele odluku o neovisnosti, no u tekstu ništa ne ukazuje da je došlo do oružanog sukoba na teritoriju Slovenije već se tekst nadalje više fokusira na promjenu ustava u Hrvatskoj.

Desetodnevni rat je, kako i sam naziv kaže, trajao vrlo kratko te nije bio obilježen ratnim zločinima i većim razaranjima poput ostalih ratova devedesetih. Unatoč tome, neobično je što mu se u udžbenicima posvetilo veoma malo prostora, a u onima izdavača Alfa i J.P. Zavod za udžbenike se ni ne spominje. Kod izdavača Školska knjiga rat je objašnjen dosta šturo te njegov spomen prvenstveno služi kao uvod u objašnjenje Brijunske deklaracije. *Svijet prije nas 4 i Zašto je povijest važna? 4* pružaju nešto detaljniji prikaz, ali u sklopu cjeline vezane uz Domovinski rat pa se unatoč sretnijem baratanju materijom čini kako se ovaj sukob smatra

⁴⁰ Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, *Istorija 4*, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera (Beograd: Novi Logos, 2023), 164-166.

⁴¹ Momčilo Pavlović, *Istorija*, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera (Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2023), 223.

manje važnim. Ipak, potrebno je naglasiti da *Svijet prije nas 4* sadrži povijesni izvor pisan iz slovenske perspektive, iako su pitanja uz njega postavljena tako da ne dolazi do dublje analize, a *Zašto je povijest važna? 4* ukratko se osvrće na reakcije na Desetodnevni rat u Hrvatskoj. Najviše sadržaja vezanog uz rat u Sloveniji nalazi se u udžbeniku izdavača Novi Logos, gdje se dobiva slika o tome kako je hrvatski političar poslao JNA u Sloveniju kako bi smirili situaciju te kako je teritorijalna obrana Slovenije napala vojsku i pokazala svoju brutalnost. Može se dobiti dojam kako su autori nastojali prikazati Slovence, pa i Hrvate pošto se spominje Ante Marković, kao narode sklone nacionalističkim stajalištima koji su aktivno radili na uništenju Jugoslavije, dok je JNA prikazana kao mirotvorac koji je zbog nacionalne mržnje napadnut od strane Slovenaca, što je posebno zanimljivo jer se u jednom od prijašnjih poglavlja spominje kako je hladnoratovska JNA bila opremljena najsuvremenijom tehnologijom kojom se mogla oduprijeti čak i SSSR-u. Tako su u tekstu ovog udžbenika zastupljeni imagemi nacionalista i izdajnika koji teže uništenju zajedničke države, dok su ostali udžbenici puno diskretniji ili uopće ne sadrže image. Analizom diskursa može se doći do zaključka kako hrvatski udžbenici ovaj sukob prikazuju kao obranu od agresije koja je unatoč kratkom trajanju odnijela velik broj žrtava s obje strane, a pisanje o prosvjedima protiv rata može služiti poistovjećivanju hrvatskih i slovenskih težnji za osamostaljenjem. Naglašava se poraz JNA te svakako valja izdvojiti fotografiju zarobljenih jugoslavenskih vojnika iz udžbenika *Tragovi 4*. Stradlingove metode poučavanja i kriteriji Konsenzusa iz Beutelsbacha nisu ostvareni kod obrade ovog gradiva, što je prvenstveno rezultat manje količine teksta posvećenog ovom gradivu. U udžbenicima izdavača Alfa i J.P. Zavod za udžbenike može se uočiti izbjegavanje teme, no vjerojatno ne zbog istih razloga, dok onaj izdavača Novi Logos selektivno pristupa temi. Nazivanje sukoba građanskim ratom također ukazuje na prebacivanje odgovornosti i sukob mišljenja.

4.2. DOMOVINSKI RAT / RAT U HRVATSKOJ

Domovinski rat jedna je od najvažnijih tema suvremene hrvatske povijesti pa je sasvim razumljivo da u hrvatskim udžbenicima o njemu iscrpno piše. Udžbenik izdavača Alfa Domovinski rat obrađuje u poglavlju *Stvaranje Republike Hrvatske i Domovinski rat* gdje se na prvih nekoliko stranica objašnjava političku situaciju u Jugoslaviji nakon smrti Josipa Broza Tita i diplomacija početkom devedesetih. Nakon toga objašnjavaju se težnje za konfederacijom i centralizmom te kako su Slovenija i Hrvatska započele proces osamostaljenja nakon što je

srpsko vodstvo odbilo prijedlog konfederalnog ustroja. Navodi se postotak ljudi koji se na referendumu izjasnio za samostalnost te Ustavna odluka o suverenosti 25. lipnja 1991. godine. Spominje se Brijunski sporazum nakon kojeg je slijedio tromjesečni moratorij, no nije objašnjeno zašto je došlo do njegova potpisivanja, ali se spominje kako je time trebalo zaustaviti „srpsko-crnogorsku agresiju“ koja je već bila u tijeku, iako ju udžbenik obrađuje u slijedećem potpoglavlju. Opisuje se potvrđivanje ranije donesene odluke 8. listopada 1991. te raketiranje Banskih dvora. Na drugoj se stranici nalazi fotografija Banskih dvora nakon raketiranja uz kratki opis čija zadnja rečenica govori kako je sudionike sastanka spasio njegov raniji završetak. Ispod fotografije nalaze se dva povijesna izvora, govor Slobodana Miloševića iz lista *Vreme* 15. lipnja 1991. koji govori o izlasku Hrvatske iz Jugoslavije i o promjeni granica te tekst hrvatskog povjesničara Zdenka Radelića o uzrocima raspada Jugoslavije. Time udžbenik nudi dvije perspektive o razlozima raspada zajedničke države, no ne postavlja pitanja za analizu. Nakon toga slijede odlomci o Badinternoj komisiji i međunarodnom priznanju Republike Hrvatske i ulasku u UN. Na toj se stranici nalaze fotografije Roberta Badintera i Franje Tuđmana te tekst o Gojku Šušku koji govori o tome kako je zaslužan za jačanje hrvatske vojske i diplomatska postignuća, a na stranici desno nalazi se tekst o izložbi *Od Nina do Knina*. Nakon toga započinje potpoglavlje vezano uz etničke tenzije na području Hrvatske.⁴²

Odlomak o statusu srpske nacionalne manjine tvrdi kako je Hrvatska u uvjetima pobune dijela Srba i agresije uspjela stvoriti zakone koji garantiraju jednakost svih građana pred zakonom, bez obzira na narodnost i vjeroispovijest. Spomenuto je i ponuđeno ustrojavanje kotareva Knin i Glina kao i sudjelovanje Srba u predstavničkim, upravnim i sudbenim tijelima, što su pobunjeni Srbi odbili. Udžbenik razlikuje pobunjene Srbe od cjelokupnog stanovništva naglašavajući kako je došlo do pobune *dijela* Srba, što je slučaj i u idućem odlomku koji govori o planovima Velike Srbije. Opet se naglašava pobuna dijela Srba te se objašnjavaju pojava mitinga koji se u ovom udžbeniku još nazivaju protuhrvatskim skupovima koji su doveli do zaoštavanja hrvatsko-srpskih odnosa pa i neuspješnog atentata na Franju Tuđmana u Benkovcu. Uz ove odlomke nalaze se fotografija srpske zastave korištene od strane pobunjenih Srba te naslovnica glasila *Velika Srbija* na kojoj se nalazi zemljovid „srpskih“ zemalja. Navodnicima se naglašava sumnja i nepovjerenje, što se u ovom slučaju odnosi na to kako su na zemljovidu kao srpske zemlje pripojene Bosna i Hercegovina, Crna Gora te Hrvatska do linije Karlovac – Virovitica – Karlobag. Odlomak nakon toga bavi se takozvanom „Balvan

⁴² Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 246-251.

revolucijom“ te se tu osim pobune dijela Srba počinju spominjati i srpski ekstremisti. Navodnici ovdje mogu ukazivati kako korišteni naziv ovog događaja koji je započeo ratna zbivanja nije služben, a mogu naglasiti i kako „Balvan revolucija“ nije imala karakter revolucije, jer se one najčešće prikazuju pozitivno. Otpor dijela Srba uočio se u nedolasku srpskih zastupnika na sjednicu Hrvatskog sabora, za koji je naglašeno da je demokratski izabran. Spominje se protuustavno djelovanje i prekrajanje teritorijalno-administrativnog ustroja SR Hrvatske. Spominje se kako je preuzimanje oružja iz policijskih postaja u Hrvatskoj od strane teritorijalne obrane prije nelegalnog referenduma o srpskoj autonomiji bila neposredan povod srpskim ekstremistima ta proglašenje ratnog stanja. Tako se početkom ratnih zbivanja navodi 17. kolovoz 1990. godine te se tvrdi kako je JNA spriječila uvođenje reda i mira od strane hrvatske policije na teritoriju kojeg je zahvatila takozvana „Balvan revolucija“. Tekst udžbenika konstantno navodi kako je pobuna bila usmjerena prema „hrvatskoj demokratsko izabranoj vlasti“. Uz ovaj odlomak nalaze se naslovnica Slobodne Dalmacije od 19. kolovoza 1990. i zemljovid Republike Hrvatske s označenim područjem zahvaćenim „Balvan revolucijom“ s njenim središtem te prvim oružanim sukobima i opkoljenim mjestima.⁴³

Osnutak SAO Krajine, kasnije Republike Srpske Krajine, autori ovog udžbenika također nazivaju protuustavnim te se navodi da iako Republika Srbija nije priznavala SAO Krajinu sastavnim dijelom države, nastavila ju je gospodarski, politički, medijski i vojno pomagati. JNA se prikazuje kao nadmoćna sila koja je omogućila okupaciju trećine hrvatskog teritorija. Ispod ovog odlomka nalazi se tekst o Jovanu Raškoviću koji mu pripisuje odgovornost za pogoršanje hrvatsko-srpskih odnosa, ali istovremeno tvrdi kako je bio sklon pregovorima s hrvatskom stranom te se navodi njegov citat kako se smatra odgovornim za to što je zapalio „fitilj srpstva“. Od slika na stranici valja izdvojiti fotografiju suvenira koji prikazuje balvan u koji je zabijena sjekira i na kojemu je ćirilicom ispisano „Krajina“. Već se u ovim opisima početne faze rata može uočiti kako autori udžbenika izdavača Alfa odgovornost za pobunu, kasnije rat, pripisuju srpskoj strani, no ne na način kojim se kolektivno demonizira cjelokupni srpski narod. Udžbenik otvorene sukobe prvi put spominje u slučaju Pakraca te dodatno navodi kako je tvrdnje srpskog rukovodstva o pokolju srpskog stanovništva u Pakracu demantirala JNA. Kod pisanja o Josipu Joviću, prvoj žrtvi rata, stoji kako je JNA intervenirala zaštitom srpskih ekstremista te da se očekivao sukob između JNA i hrvatske strane, no hrvatska

⁴³ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, Povijest 4 (Zagreb: Alfa, 2021), 251-253.

se strana nije dala isprovocirati. Osim toga navodi se kako su pothvati hrvatske vojske kod Pakraca i Plitvica ohrabrine hrvatsko stanovništvo i poslale poruku kako će Hrvatska odlučno braniti teritorijalnu cjelovitost. Ispod odlomka nalazi se kratki biografski tekst o Josipu Joviću. Kasnije se u tekstu počinje koristiti termin „srpski terorist“ te se prvi put spominje pojam agresije na Hrvatsku nakon što je opisano raspoređivanje JNA između sukobljenih strana. Ovo potpoglavlje završava kratkim tekstom o proizvodnji improviziranog oružja u Hrvatskoj čime se naglašava prednost srpske strane te trima povijesnim izvorima – govorom Ivana Šertera u Pakracu, svjedočenje obavještajca i časnika Srpske vojske Krajine u Haagu te Dnevničkim zapisom Borisava Jovića sjednici predsjedništva SFRJ 8.5.1991. Kao što će biti slučaj u ostatku ovog udžbenika, izvori pružaju različita gledišta, no nisu podvrgnuti ikakvoj analizi.⁴⁴

Odnos snaga i opremljenosti hrvatskih branitelja nasuprot JNA i pobunjenih Srba razrađen je u zasebnom poglavlju. Poglavlje govori o ustroju JNA i teritorijalne obrane, podređivanju JNA rukovodstvu u Beogradu, organizaciji obrane Hrvatske te o nedostatku oružja. Pristup u tekstu većinom ne odstupa od prijašnjih poglavlja, no zanimljivo je pisanje o UN-u i međunarodnoj zajednici. Udžbenik tvrdi da je za nedostatak oružja kod hrvatske strane došlo „Posebice zato što je krajem rujna 1991., *duboko zabrinuto zbog borbi u Jugoslaviji*, Vijeće sigurnosti UN-a svim državama zabranilo izvoz svih vrsta oružja i vojne opreme u Jugoslaviju, što znači i Hrvatsku.“. Nešto kasnije navodi se da „...takva odluka UN-a nije pridonijela *cilju uspostave mira i stabilnosti u Jugoslaviji*.“. Kurziv se može odnositi na direktno citiranje odredbi UN-a, no u ovom se slučaju može dobiti dojam kako se zabrinutost UN-a ne smatra iskrenom, pogotovo kada slijedi pohvala hrvatskog iseljništva koje se aktivnije angažiralo u naoružavanju i lobiranju za međunarodno priznanje. Poglavlje završava s četiri povijesna izvora, od kojih svi imaju srpske autore – Borislava Jovića, Veljka Kadijevića i patrijarha Pavla. Iduće se poglavlje fokusira na velikosrpsku agresiju na Hrvatsku i odmah na početku podebljanim je slovima istaknuto da je Hrvatska napadnuta. U ovome poglavlju sve se više koristi termin velikosrpska agresija, a „srpske teroriste“ zamjenjuju „srpsko-crnogorske postrojbe“ koje su zanemarivale mirovne pregovore. Kako bi se naglasila ozbiljnost situacije, navodi se kako su pojedini strani analitičari smatrali da hrvatski branitelji neće izdržati više od dva tjedna. Kroz poglavlje se navode uspjesi hrvatske i neuspjesi srpske strane, a najviše teksta posvećeno je Vukovaru. Uvod u obradu teme Vukovara započinje tvrdnjom kako „ratna psihoza“ u gradu traje od 2. svibnja 1991. godine. Korištenjem tog termina nastoji se zornije

⁴⁴ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 254-257.

prikazati u kakvoj se situaciji grad našao te se kroz idućih nekoliko odlomaka situacija detaljno opisuje. Potrebno je naglasiti kako se u udžbeniku ne zanemaruje da su u obrani Vukovara sudjelovali i ostali narodi koji su živjeli na njegovom području, pa tako i Srbi. Važno je spomenuti kako je jedan cijeli odlomak vezan uz živote u Vukovaru i Dubrovniku, gradovima pod opsadom, a jedan antiratnom pokretu Bedem ljubavi. Udžbenik je pretežito zaokupljen vojnim i političkim temama, no ovih nekoliko odlomaka pruža pogled na ostale društvene skupine pogođene ratom. Ipak, kod odlomka o antiratnom pokretu ukazuje se na njegovo postojanje u Srbiji, no ne navodi se direktno.⁴⁵

Kada je riječ o reakcijama međunarodne zajednice na ratno stanje, u udžbeniku se naglašava kako je Srbija jedina koja nije pristala na Carringtonov plan preustroja Jugoslavije te kako je uz pritisak na isto primorala i Crnu Goru, pa se tu nalazi tvrdnja da su isključivost srpskog rukovodstva i vojnog vrha JNA „...zapečatila sudbinu Jugoslavije i prouzročila nastavak rata.“. Govori se i o Vanceovom planu i dolasku snaga UNPROFOR-a nakon Sarajevskog sporazuma, no ističe se kako je UNPROFOR samo djelomično ispunio svoje zadaće zbog toga što se prometnice nisu otvorile, prognano stanovništvo nije vratilo te ostatak stanovništva nije zaštitio od daljnje agresije. Za završetak potpoglavlja postavljena su tri izvora. Prvi od njih je antiratni govor Vlade Gotovca ispred zapovjedništva Pete vojne oblasti u Zagrebu, drugi je posebno zanimljiv jer se radi o tekstu francuskog filozofa i političara Alaina Finkielkrauta gdje naglašava kako situacija u Hrvatskoj nije građanski rat i suzbijanje fašizma nego da se radi o vojnoj invaziji, a treći je tekst o ustroju hrvatske specijalne policije nakon Sarajevskog sporazuma.⁴⁶

Potpoglavlje o oslobođenju Hrvatske sadrži veliku količinu informacija o tijeku operacija, no osim samog vođenja borbi, autori su se u jednom odlomku osvrnuli na vrlo lošu situaciju na okupiranom hrvatskom teritoriju pa se tako navodi nestašica potrepština, redukcija električne energije te nedostatka goriva zbog kojeg su vojnicima na bojište potrepštine bile dopremane tovarnom stokom. Navodi se i sukob između pobunjenih Srba i srpskih dobrovoljaca kao i postojanje frakcije među pobunjenim Srbima koja je shvatila da se „...srpska paradržava neće održati...“ i bila spremna pregovarati s hrvatskom stranom, ali da je zbog tog razloga došlo do hapšenja i ušutkavanja. Termin „paradržava“ vrlo se često koristi kada se opisuje Republika Srpska Krajina te se time u udžbeniku želi pokazati njena

⁴⁵ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 258-267.

⁴⁶ Isto, 268-269.

nelegitimnost. Zanimljivo je također da se kriza na srpskoj strani ne prikazuje nužno faktorom koji je pomogao hrvatskoj strani u odnošenju pobjede, već je do nje došlo zbog spremnosti i odlučnosti hrvatskih branitelja i heroja Domovinskog rata, kojima se kroz udžbenik povremeno posvećuju kraći odlomci s podnaslovom „Oni su stvarali povijest“. Kod hrvatske je strane naglašeno kako se situacija nastojala riješiti mirnim putem, odnosno planom Z-4, no srpsko odbijanje tog plana dokazalo je kako su vojna oslobađanja okupiranog teritorija „jedino rješenje“.⁴⁷

Oslobođenja teritorija su bila uspješna, što se vidi na primjeru operacije „Bljesak“, zbog čega je agresor, odnosno srpsko vodstvo, reagirao osvetničkim raketiranjima. Nakon opisivanja neprijateljske odmazde slijedi obrazloženje kako su hrvatske vlasti osigurale građanska prava srpskom stanovništvu i humano postupanje s ratnim zarobljenicima zajedno sa zajamčenom primjenom Zakona o amnestiji, ali je nakon toga podebljanim tekstom istaknuto da je većina srpskog stanovništva napustila oslobođeno područje. Tekst o operaciji „Oluja“, poput onog prijašnjeg o „Bljesku“, detaljno opisuje tijek operacije. Navodi se kako je „Oluji“ prethodilo nekoliko operacija HVO-a u Bosni i Hercegovini, što je odobrio bosanskohercegovački predsjednik. Spomenuto je i prekidanje srpske opsade Bihaća zajedničkim djelovanjem hrvatskih snaga i Armije BiH. Ovime se želi ukazati kako je hrvatska strana vodila računa o dobrim odnosima sa susjednim zemljama te se njeno djelovanje na stranom teritoriju nastoji prikazati drugačijim od protivničkog. Tekst o „Oluji“ završava tvrdnjom kako je nakon završetka operacije pod okupacijom ostao samo još dio istočne Slavonije, zapadnog Srijema i Baranje, nakon čega slijede povijesni izvori. Radi se o 5 kraćih tekstova, od kojih su 4 srpska. Tu se nalaze izjave Milana Babića i Milana Martića koji govore kako nikada neće prihvatiti život u Hrvatskoj i mirnu reintegraciju, načelnika artiljerije Glavnog štaba Srpske vojske Krajine Marka Vrcelja koji govori o artiljerijskim napadima na Knin prilikom čega hvali sposobnost hrvatskih artiljeraca te svjedočanstvo srpskog obavještajca Slobodana Lazarevića koji tvrdi kako je srpsko vodstvo priželjkivalo da Hrvati izvrše pokolj tijekom „Oluje“ kako bi ih se moglo teretiti za ratne zločine. Od hrvatskih izvora tu se nalazi tekst vojnog analitičara Frana Višnara o operaciji, koji je prožet domoljubnim stavovima. Izvori su odabrani tako da se pokaže agresorovo odbijanje mirnog rješenja, razmjeri operacije „Oluja“ te pokušaj manipulacije od strane agresora.⁴⁸

⁴⁷ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 279-282.

⁴⁸ Isto, 283-287.

Potpoglavlje o oslobođenju Hrvatske završava obradom teme mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja, gdje se osim njenog tijeka opisuje kako je glavni prioritet bilo poštivanje temeljnih ljudskih prava i zadržavanje multietničkog i multikulturnog karaktera, ali i kompromisi poput Zakona o amnestiji. Zanimljivo je kako autori napominju da je dio hrvatske javnosti priželjkivao vojno oslobođenje istočne Slavonije dok je hrvatski vrh opet tražio mirno rješenje. Posljednje potpoglavlje udžbenika koje se bavi Domovinskim ratom striktno se bavi ratnim zločinima i razaranjima. Opisuju se zločini počinjeni u Vukovaru i Slavoniji, odnosno etničko čišćenje, logori, ratna silovanja, postotci oštećenih objekata i velik broj ratnih izbjeglica i prognanika. Od izvora se ovdje nalaze propovijed Franje Kuharića iz kolovoza 1995. kojim upućuje Hrvate da se ne osvećuju te tekst o sjećanju Davora Batraca Keksa, vukovarskog branitelja i logoraša. Autori navode kako „Dio čuvara u logorima i silovatelja još uvijek živi u Vukovaru, a žrtve njihovih postupaka mogu ih svakodnevno susresti na ulicama grada.“. Posljednji se odlomak bavi stradanjem srpskog stanovništva, gdje autori opet spominju da nisu svi Srbi u Hrvatskoj podržavali velikosrpsku politiku, a naglašava se i kako je na hrvatskim područjima „...zabilježen manji broj neprihvatljivih ponašanja prema osobama srpske nacionalnosti i njihovoj imovini od strane neodgovornih pojedinaca ili skupina sa hrvatske strane.“. Ne definira se što sve točno podrazumijevaju „neprihvatljiva ponašanja“, no navodi se kako su zabilježena ubojstva Srba u okolici Knina te kako je velik broj počinitelja bio osuđen od strane hrvatskih pravosudnih tijela, a bijeg srpskog stanovništva opisuje se unaprijed planiranim.⁴⁹

Udžbenik je prožet detaljnim povijesnim zemljovidima, a mnogobrojne fotografije ukazuju na zanimljivosti i nastoje zornije prikazati opisane događaje, no ne postavljaju se pitanja već ih samo prate kratki opisi koji sadrže istu informaciju kao tekst udžbenika. Na kraju svakog potpoglavlja nalaze se pitanja za ponavljanje, analizu i istraživanje, no ona su dominantno zaokupljena reprodukcijom faktografije. Zaokupljenost faktografijom najveći je nedostatak ovog udžbenika. Pohvalno je što nudi pregršt informacija o ratnim zbivanjima, no udžbenik učenicima ne pruža mogućnost samostalnog zaključivanja. Isti problem prisutan je i kod povijesnih izvora, koji su vrlo dobro odabrani te omogućavaju sagledavanje različitih perspektiva, no potencijal za njihovu analizu nije iskorišten. Autori su većinom objektivni te ne dolazi do generalizacije i demonizacije srpske strane, iako se naizmjenično koriste nazivi „teroristi“, „ekstremisti“, „pobunjenici“ i slično, što nije nužno činjenično netočno, no može

⁴⁹ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 288-293.

dodatno zbuniti učenike. Ipak, izbjegava se kolektivni prikaz Srba i grupiranje jer se koriste imagemi koji nisu nacionalno određeni, poput pobunjenika, te se često upotrebljava konstrukcija *dio srpskog stanovništva*. Korištenje nekoliko različitih naziva može biti znak *overwordinga*, ali se u njemu očituju imagemi. Naime, kada se govori o hrvatskoj strani, koristi se pojam *vojnici* koji se često veže uz pozitivne osobine poput discipline, pridržavanja odredbi, poslušnosti, iskrenosti i poštenja. Za suprotnu se stranu pak koriste pojmovi kao što su *teroristi* i *ekstremisti*, koji uvijek imaju negativno značenje. Tome se još može pridodati činjenica kako udžbenik sadrži velik broj tekstova o istaknutim herojima Domovinskog rata. Kod opisa hrvatske strane mogu se uočiti tragovi subjektivnosti, pa se tako za hrvatske ratne zločince koristi ekskulpirajući imagem neodgovornih pojedinaca, ali se ne navodi radi li se o pripadnicima Hrvatske vojske ili osvetnički nastrojenim civilima. Zanimljiv je i prikaz hrvatskog stanovništva i vlasti, pa se tako navodi da je stanovništvo u nekim slučajevima bilo protiv mirnog rješenja koje je zagovarao državni vrh, za koji se još tvrdi kako je pravilno postupio s hrvatskim ratnim zločincima. Time se dobiva kontrast pravednog državnog vrha i državljana željnih osвете, a takav način pisanja također može imati ekskulpirajuću ulogu. Može se uočiti kako se autori udžbenika često služe navodnicima kada pišu o srpskim stajalištima o Republici Srpskoj Krajini ili o ulozi UN-a, što je očekivano kada se nešto direktno citira, no tvrdnje o legitimitetu hrvatske države i vojnih djelovanja pišu se bez navodnika i kurziva. To može značiti da su se autori koristili navodnicima kako bi doveli u pitanje legitimitet srpskih državnih tvorevina i ispravnost postupanja UN-a. Kriteriji Konsenzusa iz Beutelsbacha nisu ostvareni te se tijekom obrade gradiva vrlo rijetko ističe postojanje različitih interpretacija pa se stoga nisu mogle primijeniti Stradlingove metode za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima.

Opis početka Domovinskog rata u udžbeniku izdavača Školska knjiga vrlo je sličan onome u Alfinom udžbeniku, no odmah se mogu uočiti neke razlike. Potrebno je naglasiti i činjenicu kako se gradivo ovdje obrađuje kronološki, a ne nužno po tematskim cjelinama kao kod Alfe. Prije no što opisuje „Balvan revoluciju“ navodi kako su ljudi Slobodana Miloševića raspirivali mržnju prema Hrvatima i strah među srpskim stanovništvom na području Hrvatske, što se u Alfinom udžbeniku ne navodi već se više zadržava na težnji za samostalnošću Hrvatske, odnosno pripajanja većinski srpskih dijelova zemlje Srbiji. Ustroj „srpskih autonomnih oblasti“ naziva se protupravnim, dok se kod Alfinog udžbenika mogu uočiti pridjevi poput „protuustavno“, što u teoriji ima isto značenje, no u ovom se slučaju korištenjem takvih termina nastojalo ukazati na razliku između Hrvatske, koja se željela legalno

osamostaliti, i Republike Srpske Krajine. Udžbenik Školske knjige odmah kod obrazloženja „srpskih autonomnih oblasti“ napominje kako su neki Srbi „...bili samo pasivni promatrači ili su nevoljko sudjelovali u opisanim događajima...“ čime se lagano dotiče problematika slobode izbora. Alfin udžbenik navodi pobunjene Srbe i Srbe koji su sudjelovali u obrani Hrvatske, ali ne spominje se zbog kojih su se razloga našli na pojedinoj strani. Još jedna od razlika je to što se udžbenik Školske knjige dotiče nacionalnih simbola, odnosno hrvatske zastave i grba koje su pobunjeni Srbi smatrali ustaškima. Spomenuto je i kako su se jugoslavenski simboli s vremenom zamijenili četničkim. Uloga JNA opisana je jednako, no jedan je odlomak posvećen utjecaju nastupa pojedinih hrvatskih političara. Dio krivnje za pogoršanje hrvatsko-srpskih odnosa tako se pripisuje onim hrvatskim političarima koji su, u vrijeme kada je Milošević zastrašivao Srbe kako je Republika Hrvatska zapravo pokušaj oživljavanja Nezavisne Države Hrvatske, isticali antisrpske te proustaške stavove, što je samo pospjelo Miloševiću propagandu.⁵⁰

Opisi sukoba u Pakracu i kod Plitvica ne razlikuju se pretjerano, no valja istaknuti da je prva žrtva rata, Josip Jović, spomenut bez navođenja njegovih biografskih podataka, a sukob kod Plitvica ne naziva se „Krvavi Uskrs“. Nakon prvih sukoba opisuje se referendum kojim se izglasalo stvaranje suverene i samostalne Hrvatske, čemu su još kao povijesni izvor priložena referendumska pitanja. Ovaj udžbenik kod svakog izvora postavlja pitanja, od kojih su neka usredotočena na reprodukciju faktografije, a neka od učenika zahtijevaju malo dublju analizu i razumijevanje. Tako kod ovog izvora o referendumu postavljaju se pitanja „Usporedi dva referendumska pitanja. Prema onome što već znaš, zaključi zašto je većini građana Republike Hrvatske prijedlog Republike Srbije i Socijalističke Republike Crne Gore bio neprivlačan?“ i „Pretpostavi zašto građanima nije izravno postavljeno pitanje poput: *Jeste li za to da Hrvatska postane neovisna država?*“. Ovo prvo potpoglavlje govori o događajima sve do 8. listopada 1991. godine kada na snagu stupa odluka o suverenosti i samostalnosti, no raketiranje Banskih dvora spominje se tek u kasnijem potpoglavlju. Od izvora se u ovom potpoglavlju još nalaze izjava Milana Babića o početku „Balvan revolucije“ gdje je postavljeno samo jedno pitanje vezano uz analizu uvjeta u kojima dolazi do blokade prometnica, tekst hrvatskog povjesničara Davora Marijana o Veljku Kadijeviću i razoružavanju neregularnih vojnih formacija ispod kojeg stoji pitanje koje od učenika zahtijeva pretpostavku zašto je JNA unatoč proklamiranju razoružavanja naoružavala pobunjenike te izjave Slobodana Miloševića, Vojislava Šešelja i Milana Paroškog o provođenju velikosrpske politike. Kod posljednjih triju tekstova od učenika

⁵⁰ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Tragovi 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 278-279.

se očekuje usporedba stavova, prepoznavanje fašističkih i nacističkih metoda i ideja u tekstovima, ocjenjivanje vjerodostojnosti pojedinih tvrdnji te argumentiranje neizbježnosti rata.⁵¹

U potpoglavljima o prvoj fazi rata i bitci za Vukovar opisani su ključni događaji, no ne onoliko detaljno koliko to radi Alfin udžbenik. Ipak, manje detaljna razrada nadoknađena je tekstualnim i vizualnim povijesnim izvorima, pa se tako učenicima postavlja zadatak da nakon čitanja teksta ratnog reportera Zvonimira Krstulovića i analize fotografije razorenih Vukovarskih ulica i zemljovida bitke za Vukovar zakluče kojim se metodama napadač služio tijekom opsade te da argumentiraju tvrdnju „opsada Vukovara bila je ponajprije usmjerena protiv civila“. Time se omogućava učenicima da sami zakluče što je sve obilježilo borbu za Vukovar. Potrebno je naglasiti kako se ovaj udžbenik više bavio slučajem vukovarske bolnice od *Povijesti 4* uključivanjem opsežnijeg teksta o izgledu i funkcioniranju bolnice tijekom ratnog stanja, no isto se ne može reći za antiratni pokret Bedem ljubavi koji je objašnjen fotografijom i kratkim popratnim opisom. Kod razrade teme tijekom rata do kraja 1991. godine također nema znatnijih razlika pa se tako spominju gradovi koji su bili najizloženiji neprijateljskim topničkim napadima, zločini poput onog u Škabrnji, bitka za vojarnu te osnutak i pothvati Hrvatskog ratnog zrakoplovstva i Hrvatske ratne mornarice. Uz to priložen je povijesni izvor o prvom onesposobljenom tenku JNA u ratu gdje se od učenika zahtijeva analiza psihološkog značenja tog događaja za obiju od sukobljenih strana i da objasni zašto je u tekstu opisani časnik JNA hrvatske snage nazivao ustašama. Objašnjen je embargo na uvoz oružja, ali bez kritike međunarodne zajednice. Još valja istaknuti tekst Siniše Glavaševića gdje se posebno ističe citat „Rat pravi selekciju“.⁵²

Opis međunarodnog priznanja Hrvatske ne razlikuje se od onog u Alfinom udžbeniku, ali je zato tema UNPROFOR-a nadopunjena tekstom koji govori o Kanadskoj brigadi UNPROFOR-a i poteškoćama s kojima su se susreli prilikom zarobljavanja Milana Babića koje su provele hrvatske snage. Ipak, ovaj tekst nije opravdanje za neuspjeh UNPROFOR-a jer se oni svejedno kasnije navode, ali omogućava bolje razumijevanje cjelokupne situacije te opasnosti kojoj su pripadnici UNPROFOR-a bili izloženi. Vanceovo primirje u tekstu udžbenika pisano je pod znacima navoda kako bi se naglasilo da se ne radi o periodu potpunog mira te da su se ratni zločini i sukobi nastavili. Unatoč lošoj situaciji, oslobođen je krajnji jug Hrvatske i prekinuta je opsada Dubrovnika, a operacijom „Gusar“ ili „Maslenica“ nastoji se

⁵¹ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Tragovi 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 280-282.

⁵² Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Tragovi 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 282-288

objasniti kako je Hrvatska ovakve operacije razmatrala ukoliko se UN-ovim posredovanjem ne ostvari mirno rješenje. No, obrazloženjem operacije „Medački džep“ objašnjeno je kako međunarodna zajednica nije blagonaklono gledala na oslobodilačke operacije. Ovo poglavlje sadrži povijesne izvore vezane uz hrvatske izbjeglice i prognanike, baveći se smještajem prognanika i useljavanjem u „tuđe stanove i kuće“ te hrvatski i srpski pogled na provedbu operacije „Maslenica“. Obradeni su i parlamentarni izbori 1992. godine tijekom kojih se spominje raskol u HDZ-u zbog politike prema Bosni i Hercegovini.⁵³

Potpoglavlje o završetku rata bavi se operacijama „Bljesak“ i „Oluja“, a glavna razlika jest navođenje kako su Hrvati nerado pristali na plan Z4 i prihvatili ga samo kao temelj daljnjih pregovora, uz što još u zagradi stoji tvrdnja da je plan bio protivan odredbama Ustava Republike Hrvatske. Time hrvatska strana nije prikazana kao moralna vertikala koja prvenstveno razmatra mirna rješenja. Uz tekst stoje dva izvora o planu Z4 čiji su autori američki veleposlanik u Hrvatskoj Peter Galbraith i hrvatski veleposlanik u UN-u Miomir Žužul. Osim usporedbe, od učenika se očekuje da obrazlože Žužulovu tvrdnju kako je srpsko odbijanje plana pomoglo Hrvatskoj. Kod opisa „Oluje“ nema spomena operacija na teritoriju Bosne i Hercegovine, ali se zato spominje uloga američkih zračnih snaga u bombardiranju srpskih radarskih sustava na aerodromu u Udbini. Udžbenik se dotiče ratnih zločina počinjenim nad srpskim stanovništvom tijekom „Oluje“ te se u njemu navodi da se radilo o ubojstvima, pljačkama i uništenju imovine. Tvrdi se kako su počinitelji zločina sankcionirani, ali da se smatralo da hrvatska vlast nije adekvatno reagirala na takve situacije. Spomenuta su suđenja Milanu Martiću i Milanu Babiću zbog ratnih zločina, što je još popraćeno dijelom haaške presude Milanu Martiću gdje se od učenika očekuje razmatranje o motivima javnog priznanja zločina protiv civila. Potpoglavlje sadrži i povijesne zemljovide koji prikazuju operacije „Bljesak“ i „Oluja“, a od postavljenih pitanja valja istaknuti „Slažeš li se s tvrdnjom da je odlazak velikog broja hrvatskih Srba u Srbiju nakon *Oluje* negativan događaj za Hrvatsku? Odgovor potkrijepi argumentima.“. Time se učenicima omogućava da formiraju svoje mišljenje pa se može zaključiti kako se radi o ostvarenju kriterija Konsenzusa iz Beutelsbacha o zabrani indoktrinacije. Izvori o „Oluji“ i oslobođenju Knina čiji su autori natporučnica Božena Šimek-Šuplika, ratni liječnik Branko Dukić i poručnik Ilija Nikolić popraćeni su faktografskim pitanjima. Za sporazum o mirnoj reintegraciji navedeno je kako se radi o obostranoj želji te da je većina stanovnika Hrvatske podržavala sporazum dok je manji broj, u strahu od predugog trajanja procesa, priželjkivao vojno rješenje. Tvrdi se kako je na srpskoj

⁵³ Isto, 288-293.

strani bio veći broj stanovnika nezadovoljnih sporazumom. Od izvora su još priloženi tekst o Rudolfu Perešinu gdje se od učenika traži argumentacija tvrdnje da je Perešinov prelet imao veće psihološko značenje, svjedočanstvo žene koja je izbjegla s područja Republike Srpske Krajine, Tuđmanov proglas kojim srpskim stanovnicima Hrvatske jamči sigurnost, a pripadnicima vojske amnestiju te Tuđmanovi govori u Kninu i Vukovaru. Još jedna stvar u ovom poglavlju koju je obavezno spomenuti jest fotografija srpskih izbjeglica u čijem opisu stoji „O uzrocima tog događaja srpska i hrvatska javnost imaju posve suprotno mišljenje. Dok u Srbiji prevladava stajalište da su Srbi protjerani iz Hrvatske, u Hrvatskoj se smatra da su otišli na poziv svojeg vodstva.“ čime je ostvaren kriterij Konsenzusa iz Beutelsbacha da se kontroverzna pitanja tretiraju kao takva.⁵⁴

Potpoglavlje o Daytonskom sporazumu pomnije će se analizirati u sklopu teme rata u Bosni i Hercegovini, a opis Haaškog suda ne sadrži znatne razlike u odnosu na onaj koji se nalazi u Alfinom udžbeniku. Tu se spominje kako je Hrvatska od početka podržavala njegov osnutak, ali da se time obvezala na izručenje osumnjičenika za ratne zločine, što je bilo teško prihvatiti u slučajevima generala Ante Gotovine, Ivana Čermaka i Mladena Markača. Nakon toga slijedi novo poglavlje „Posljedice Domovinskog rata. Društvene promjene u Republici Hrvatskoj“. Ono opisuje i objašnjava ratna stradanja i ratne zločine kao što je slučaj kod Alfe, no malo se detaljnije govori o srpskim žrtvama, naročito izbjeglicama. Tako se navodi da su izbjeglice imali različite razloge, od straha za vlastitu sigurnost do nepomirljivosti sa životom u državi protiv koje su se bunili. Svjedočanstvom Marije Černok dotiče se problematika nestalih osoba te se učenicima postavlja pitanje slažu li se sa tvrdnjom da obitelji nestalih proživljavaju težu sudbinu od obitelji poginulih. Ratni zločin nad Hrvatima u Škabrnji objašnjava se pomoću svjedočanstva vojnika i člana Organa bezbednosti JNA koji je zgrožen srpskim zločinima te se pitanjem za učenike otvara problematika zločina za koje nitko nije odgovarao.⁵⁵

Izvori u ovom poglavlju dotiču se civilne sfere svjedočanstvima žena različitih pozadina, pa se tako pruža perspektiva žene čiji je muž bio časnik JNA, žene čiji je muž bio zarobljenik, a kćer zlostavljana te žena koje su se udruživale kako bi pomogle hrvatskim vojnicima i njihovim ratnim iskustvima. O ratnim iskustvima civila govori i skup izvora o stanju u Dubrovniku tijekom opsade. Tekst udžbenika na jednom se dijelu dotiče pretvorbe i privatizacije za koje se tvrdi da su generirale mnoge probleme. Posljednje potpoglavlje o

⁵⁴ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Tragovi 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 297-302.

⁵⁵ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, Tragovi 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 303-307.

Domovinskom ratu u ovom udžbeniku bavi se kulturom sjećanja i suočavanja s prošlošću, što se uopće ne spominje u Alfinom udžbeniku. Osim samih definicija kulture sjećanja i suočavanja s prošlošću, navode se bitni spomen-domovi poput onoga na Ovčari i svečano obilježavanje važnih događaja. Otvara se problematika zajedničkog obilježavanja događaja iz rata s dva teksta, od kojih je jedan govor predsjednika hrvatske vlade Andreja Plenkovića na obilježavanju 25. obljetnice „Oluje“, a drugi je govor potpredsjednika Vlade Borisa Miloševića u Gruborima. Oba teksta govore o legitimitetu Domovinskog rata kao obrambenog, ali upozoravaju na počinjene zločine na svakoj strani. Važan je i tekst o „Ženama u crnom“, ženskoj mirovnoj grupi iz Beograda koja je prilikom mirovne akcije „Nikada nećemo zaboraviti zločine u Vukovaru“ bila suočena s neznanjem i pogrdom sugrađana.⁵⁶

Ovaj udžbenik sadrži velik broj dobro odabranih izvora koji se pomoću postavljenih pitanja mogu kritički analizirati, a u nekim se slučajevima analizira i jezik kojim su pisani, što je najvidljivije kada se kod tekstova o metodi provođenja velikosrpske politike od učenika zahtijeva da uoči sličnosti s nacističkom propagandom. Iako su kod izvora postavljena pitanja za kritičku analizu kako ju je Stradling zamislio, u udžbeniku se generalno ne koriste njegove metode za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima. Ipak, iznimka mogu biti povijesni izvori sa srpske strane, što bi se moglo svrstati pod metode nadomještanja (preciznije, igranje uloge „đavoljeg odvjetnika“) i metode istraživanja. Ostvarena su dva kriterija Konsenzusa iz Beutelsbacha pa se tako naglašava kontroverzni karakter pojedinih tema, a navođenjem učenika da sami donose svoje zaključke i argumentiraju svoja mišljenja ukazuje na ostvarenje kriterija o zabrani indoktrinacije. Ovaj udžbenik sadrži manji broj imagera te su oni vrlo diskretno navedeni. Tako se udžbenik dotiče pitanja slobode izbora na srpskoj strani što se može smatrati imagerom vojnika koji ratuje protiv svoje volje. Kod opisa suda u Haagu i suđenja hrvatskim ratnim zločincima, može se uočiti kako udžbenik u nekoliko navrata naglašava kako neki od Hrvata nisu bili zadovoljni takvim ishodom, a hrvatske vlasti su prikazane kao nezainteresirane za suđenje hrvatskim ratnim zločincima. Sam tekst udžbenika pisan je vrlo direktno te ne ostavlja toliko prostora za analizu diskursa kao što je to slučaj kod Alfe. Ne antagonizira suprotnu stranu te ne uzdiže vlastitu kao moralnu vertikalu. Odgovornost za eskalaciju primarno se pripisuje srpskoj strani, ali se ne zanemaruje uloga pojedinih Hrvata. UN nije okarakteriziran kao nezainteresiran i neiskren već se navode i poteškoće s kojima su se snage UNPROFOR-a susretale. Udžbenik ne nastoji izjednačiti sve strane te jasno navodi kako se radi o agresiji, ali istovremeno želi obrazložiti kako je svaka strana bila izložena

⁵⁶ Isto, 308-313.

problemima i bila sposobna činiti zločine. Vrlo je zanimljiv prikaz suočavanja s prošlošću, gdje se opisuje beogradska ženska mirovna skupina „Žene u crnom“ čije su pripadnice tijekom jedne mirovne akcije trpjele pogrde od strane prolaznika. Tako se s jedne strane prikazuje da se u Srbiji, kao i u Hrvatskoj, rat smatra zločinom i tragedijom, ali opis nezadovoljnih prolaznika može ostaviti dojam da se želi reći kako je jedna strana *ipak bolja*.

Udžbenik *Svijet prije nas 4* izdavača Meridijani raspad Jugoslavije počinje obrađivati u poglavlju „Političke promjene i slom komunizma u Europi. Stvaranje Republike Hrvatske: uvođenje višestranačja i demokratska smjena vlasti, od ustavnih promjena do Božićnog Ustava Republike Hrvatske, međunarodno priznanje RH“. Opisuju se pregovori o ustroju Jugoslavije te se napominje kako su Srbi, osjećajući otpor nesrpskih naroda, razmatrali korištenje sile te kako su računali na pomoć od strane JNA „...u kojoj su zapovjedne dužnosti obavljali pretežno Srbi.“. Nepomirljivost stavova između predsjednika republika dovela je do pogoršanja odnosa te udžbenik zatim započinje obradu teme „Balvan revolucije“. Ona je opisana vrlo slično kao kod udžbenika Školske knjige te se navode metode blokade prometnica i propaganda koja je utjecala na „pobunu dijela Srba“ u Hrvatskoj. Nema spomena izjava hrvatskih političara koje bi pospješile širenje propagande iz Beograda. Udžbenik ovdje navodi povijesni izvor o početku „Balvan revolucije“ koji je napisao svećenik fra Ante Čavka. Tekst o donošenju odluke o neovisnosti također nije znatno drugačiji od prethodno analiziranih udžbenika, no njemu je priložen povijesni izvor gdje predsjednik Sabora Žarko Domljan opisuje okolnosti proglašenja Republike Hrvatske. Nakon obrazloženja Brijunske deklaracije i prekidom hrvatskih veza s Jugoslavijom opisuju se početni stavovi zemalja međunarodne zajednice od kojih su neke podržavale „velikosrpske agresore“ zbog uvjerenja da je cjelovitost Jugoslavije nužna za stabilnost jugoistočne Europe. Ipak, većina država podržala je „...pravednu borbu hrvatskog naroda za slobodu.“ što je vodilo primanjem Republike Hrvatske u UN. Pitanja i dodatni zadatci na kraju poglavlja temelje se na reprodukciji činjenica, ali osim samog odgovaranja na pitanja od učenika se očekuje izrada grafikona, pisanje eseja i izrada lente vremena.⁵⁷

Nakon obrazloženja prethodne političke situacije slijedi poglavlje „Velikosrpska agresija i Domovinski rat od 1991. do 1995. godine. Istočnoslavonsko bojište i obrana Vukovara. Ključne oslobodilačke operacije: oslobađanje zapadne Slavonije, južno bojište i deblokada Dubrovnika, Maslenica, Ljeto '95., Bljesak, Oluja te Maestral i Južni potez“. Poglavlje započinje s navođenjem uzroka rata i agresije, gdje se uz ideološki značaj Velike

⁵⁷ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolice, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 120-125.

Srbije napominje kako njene planirane granice osim većinski srpskih teritorija ciljaju i na gospodarski važne teritorije. Opet se spominje kako se Srbija oslanjala na JNA, u kojoj su Srbi „tradicionalno“ bili najzastupljeniji. Time se želi ukazati na nepogodan položaj nesrpskih naroda Jugoslavije. Uz tekst se nalazi odlomak iz dnevnika Borisava Jovića gdje piše o oduzimanju oružja hrvatskoj i slovenskoj teritorijalnoj obrani. Na idućoj stranici nalazi se karta planiranih granica Velike Srbije uz koju se nalazi zadatak koji zahtjeva da se ona uspoređi sa starijim nacrtom granice iz Drugog svjetskog rata. Ispod karte nalazi se fotografija milicije SAO Krajine u društvu srpskog akademika i pravoslavnog svećenika, što ostavlja dojam da su u borbi za uspostavu Velike Srbije sudjelovali Srpska pravoslavna crkva i intelektualci. Ipak, u tekstu udžbenika stoji informacija kako je oko 9000 Srba sudjelovalo u postrojbama Hrvatske vojske te se zbog toga tvrdi kako Domovinski rat nije bio međunacionalni sukob ili građanski rat već obrambeni rat protiv agresije. Ukratko se opisuju događaji „krvavog Uskrsa“, koji je istaknut navodnicima i podebljanim tekstem, a iznad teksta nalazi se fotografija Josipa Jovića. Objašnjava se kako se JNA u ranoj fazi rata nastojala prikazati neutralnom, no to se brzo promijenilo te je ona počela otvoreno pomagati pobunjene Srbe i dobrovoljačke postrojbe iz Srbije. Istaknuto je kako je na okupiranim područjima došlo do etničkog čišćenja, razaranja stambenih i sakralnih objekata te zločina nad stanovništvom. Od izvora je naveden plan napada na Hrvatsku Veljka Kadijevića. Opisan je ustroj Zbora narodne garde, odnosno Hrvatske vojske koja je „...bez obzira na moral svojih ljudi, bila suočena s nedostatkom ratne tehnike i sredstava za obranu.“, što vodi objašnjenju bitke za vojarnu.⁵⁸

Istočnoslavonsko bojište u udžbeniku ponajviše se objašnjava na primjeru Vukovara. Opis bitke za grad i njegove opsade sažetiji je nego u udžbenicima Alfe i Školske knjige, no ključni detalji nisu izostavljeni. Istaknuto je kako je grad izdržao dulje nego što je itko očekivao i opisani su ratni zločini počinjeni nad građanima. Naglašeno je kako su borbe za grad materijalno, politički i psihički iscrpile agresora te time omogućile organizaciju Hrvatske vojske i spriječile pokušaje proboja u ostale slavonske gradove. Opisu Vukovara priložen je tekst povjesničara Davora Marijana koji prikazuje odnos snaga. Odlomak završava tvrdnjom kako „...na sve učestalije pozive u pomoć stizala je samo verbalna i moralna potpora.“, a iznad teksta nalaze se dvije fotografije razrušenog Vukovara, od kojih je jedna posebno brutalna jer prikazuje tijelo ubijene osobe.⁵⁹ Iako prikaz tijela nije detaljan, kod takvih stvari potreban je oprez jer su se brutalni prikazi često koristili za indoktrinaciju, kao što je to opisala Dubravka

⁵⁸ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolice, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 126-129.

⁵⁹ Isto, 129-130.

Stojanović, ali još je važnije pripaziti da ne dođe do dehumanizacije žrtve. Time bi ovakva fotografija bila efikasnija da je popraćena osobnom pričom žrtve.

Spomenuto je kako udžbenik *Svijet prije nas 4* sažetije piše o zbivanjima u Domovinskom ratu, što je posebno zanimljivo kada se u obzir uzme činjenica da udžbenik spominje neke operacije i bitke koje nisu bile zastupljene u prijašnje analiziranim udžbenicima. Tako se ukratko opisuju operacije „Orkan 91“, „Otkos 10“ i „Papuk '91“, ključne operacije u oslobođenju zapadne Slavonije. Potpoglavlje o borbama za zapadnu Slavoniju još sadrži kratki tekst s podnaslovom „zanimljivost“ o bitci za motel „Trokut“, što je bio jedan od krvavijih sukoba na bojištu zapadne Slavonije. Sljedeće se poglavlje bavi bojišnicama središnje Hrvatske, što je u prethodno analiziranim udžbenicima dosta slabo, ako uopće zastupljeno. Opisan je napad na policijsku postaju u Glini o čemu govori i u udžbeniku priloženi povijesni izvor, pad Petrinje, važnost kordunskog bojišta i grada Karlovca pogotovo. Potpoglavlje o južnim bojištima osvrće se na sjevernodalmatinsko bojište, ali većinom se bavi slučajem Dubrovnika. Jedan od tekstova s podnaslovom „zanimljivosti“ govori o važnosti otoka Paga koji je omogućio kretanje izbjeglica i vojnih potreština na većinski okupiranom teritoriju. Kod teme Dubrovnika nalazi se zemljovid koji prikazuje faze okupacije općine Dubrovnik i tekst o „Konavoskim gerilcima“, jedinstvenom slučaju gerilskog djelovanja u Domovinskom ratu. Kao i kod prethodnih udžbenika, spominje se međunarodna reakcija na uništenje spomenika kulturne baštine u Dubrovniku, a opisane su još bitne pobjede kao što je bila ona kod Stona te ostvarivanje preduvjeta za osnivanje Hrvatske ratne mornarice. Opis dolaska UNPROFOR-a naglašava kako su snage JNA bile zaštićene od napada Hrvatske vojske, no UN nije okarakteriziran negativno jer se ističe kako se zbog njegove prisutnosti prorijedio broj napada na hrvatske gradove. Osim toga, naglašava se kako je potpisivanje Sarajevskog mira vodilo prema kombinaciji brzih vojno-redarstvenih akcija i diplomatskog pregovaranja čime je oslobođeno dubrovačko primorje i prekinuta opsada grada.⁶⁰

Operacije „Maslenica“ i „Medački džep“ opisane su na standardan način, navođenjem onoga što im je prethodilo te čime su rezultirale. Kod opisa operacija navodi se utjecaj UNPROFOR-a, odnosno tvrdi se da je provođenje operacija pratilo „.....ometanje međunarodnih činitelja i UNPROFOR-a, koji su zahtijevali da se povrat okupiranih područja Hrvatskoj izvede mirnim putem“ iako nisu pokazali učinkovitost u provedbi takvih planova. Kako bi se obrazložila nemogućnost provedbe mirnog povrata teritorija, opisuje se kako su

⁶⁰ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolice, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 131-136.

pobunjeni Srbi odbijali sporazume i nastavljali inzistirati na uključenju okupiranog hrvatskog teritorija u Veliku Srbiju. Uz to su još navedeni teški uvjeti poput brojnih prognanika i izbjeglica te gospodarske i prometne izolacije što je na kraju dovelo do provedbe operacije „Bljesak“, koja je „... pokazala vodstvu pobunjenih Srba da moraju prihvatiti mirni povrat u Hrvatsku ili očekivati vojni poraz...“. Navedeno je kako je vodstvo pobunjenih Srba odbilo mirno rješenje, zbog čega je hrvatska vlast „...bila prisiljena prići ostvarenju plana druge velike oslobodilačke operacije.“, što je uvod u iduće potpoglavlje koje se bavi „Olujom“. Kod opisa te operacije objašnjavaju se prethodna djelovanja na teritoriju Bosne i Hercegovine koju je odobrio tamošnji predsjednik Alija Izetbegović te se zatim ukratko opisuju smjerovi napada tijekom operacije i postignuća Hrvatske vojske. Posebno je zanimljiv opis borbi na području središnje Hrvatske, prvenstveno kod Petrinje i Karlovca, gdje se spominje kako su „...hrvatske snage pretrpjele veće gubitke i usporeno napredovale.“. Navođenje takvih poteškoća zanimljivo je jer se kod Alfe i Školske knjige provedba operacije opisuje praktički bezbolno za hrvatsku stranu. Na kraju se navode brožani podaci o sudionicima, ranjenima, zarobljenima, nestalima i poginulima na hrvatskoj strani, dok se za srpsku samo napominje kako je poznato samo da ih je do kraja kolovoza 1995. „...pokopano 560.“, što služi za isticanje nadmoći Hrvatske vojske u ovoj operaciji. Od slika se ističe fotografija Franje Tuđmana iznad kojeg vijori hrvatska zastava te uz nju stoji opis kako je fotografirana u Kninu nakon oslobođenja. Sama fotografija ne bi bila zanimljiva da se učenicima ne postavlja pitanje „Prokomentiraj fotografiju u kontekstu kulture pamćenja. Kakva se njome politička poruka željela poslati?“. Spomenuto je i spašavanje bošnjačkog stanovništva „Bihaćkog džepa“ te se zadnjih nekoliko rečenica potpoglavlja bavi ratom u Bosni, koji se detaljnije obrađuje u slijedećem poglavlju udžbenika.⁶¹

Društvenom se situacijom bavi poglavlje „Društveno političke promjene u Republici Hrvatskoj. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Hrvatskoj“. Iako se pretežito bavi političkim životom i događajima druge polovice devedesetih godina 20. stoljeća, važno je spomenuti potpoglavlje o nacionalnim manjinama koje sadrži nekoliko zanimljivih elemenata. Jedan od tih elemenata svakako je tekst iz knjige Živka Juzbašića, ministra hrvatske Vlade i člana kriznog štaba koji je pisao o nepromišljenim koracima nove hrvatske vlasti i situaciji Srba koji su živjeli na teritoriju pod hrvatskom kontrolom. Od samog odabira izvora još je zanimljiviji zadatak za učenike, koji glasi „Pokušaj se uživjeti u položaj Srba na područjima

⁶¹ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolice, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, Svijet prije nas – Povijest 4 (Zagreb: Meridijani, 2021), 136-138.

pod hrvatskom kontrolom. Kako su na njih gledali pobunjeni Srbi s okupiranih dijelova Hrvatske? Kakav su odnos prema njima imali hrvatski ekstremisti? Znaš li za kakve primjere neprihvatljivog postupanja prema pripadnicima srpske manjine u Hrvatskoj? Izrazi svoj stav i raspravi o tome na nastavi.“. Radi se o vrlo dobrom primjeru korištenja Stradlingove metode uživanja te je cijeli zadatak usmjeren prema razvoju kritičkog mišljenja kod učenika. Iznad izvora nalazi se i zaglavlje „Hrvatskog Vjesnika“ iz 1994. godine koje sadrži govor mržnje i hrvatski grb s prvim bijelim poljem. Učenici su upućeni da prema zaglavlju i njegovom sadržaju odrede svoj stav. Još jedna zanimljivost u ovome poglavlju zemljovid je Hrvatske s označenim prijedlogom podjele okupiranih područja Hrvatske prema planu Z-4.⁶²

Poglavlje „Zbrinjavanje izbjeglih i prognanih. Erdutski sporazum i mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja. Posljedice Domovinskog rata“ detaljno se bavi izbjeglicama, prognanicima i ratnim zločinima. Cijelo je poglavlje prožeto navođenjem brojeva izbjeglica, prognanika i svih ostalih žrtava Domovinskog rata i njegovih posljedica. Prvo potpoglavlje definira razliku između izbjeglica i prognanika, pa se tako izbjeglicama definiraju stanovnici susjednih zemalja dok se prognanicima nazivaju hrvatski građani koji su zbog rata morali napustiti svoje domove. Navođenju brojeva priložen je kratki opis progona Hrvata iz sela Mišljen koji je napisao Mišo Bender, a ispod kojega se postavlja zadatak koji glasi „Pokušaj objasniti razlog koji je srpske vlasti naveo da protjeraju Hrvate koji su već bili pod njihovim nadzorom i nisu pružali nikakav otpor.“. Ispod fotografije izbjeglih istočnohercegovačkih Hrvata učenicima se zadaje zadatak da pomoću jednog znanstvenog članka prouče pojam „humanitarni intervencionalizam“. Opis krizne situacije potkrijepljen je i tablicom koja prikazuje registrirani broj izbjeglica u Hrvatskoj i inozemstvu od 1991. do 1998. godine. Udžbenik sadrži potpoglavlje o zbrinjavanju izbjeglica i prognanika, gdje je priložen tekst povjesničarki Marije Rotim i Nikoline Vuković o izbjegličkom naselju u Gašincima, no sva su pitanja faktografska osim jednog koje učenike upućuje da na internetu istraže koliko je još ovakvih naselja postojalo, iako se velik broj spominje kroz potpoglavlje. Kod rješavanja krize naglašene su važne institucije poput Ureda za prognanike i izbjeglice te uloga Visokog povjerenstva UN-a za izbjeglice. Tvrdi se i kako je UN bio od velike pomoći tijekom mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja zbog prijelazne uprave, no u poglavlju se navode i neki loši postupci, prvenstveno o ubojstvima na okupiranim mjestima koja su bila pod nadzorom UNPROFOR-a. Opis povratka izbjeglica praćen je velikom količinom brojčanih podataka, no

⁶² Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolica, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 205-207.

valja istaknuti karikaturu iz *Nove Baranjske novine* iz lipnja 1996. koja prikazuje dvojicu Srba, od kojih jedan drži transparent s natpisom „DOBRO NAM **dOŠLI**“, dok drugi ispod prekriženog ćirilice natpisa „OVO JE SRBIJA“ kombinacijom latinice i ćirilice piše „OVO JE HRVACKA!“. Ispod karikature autori udžbenika postavljaju pitanje o prijedorima oko korištenja latinice u jednim te korištenja ćirilice u drugim područjima Hrvatske. Proces mirne reintegracije detaljno je opisan te se uz one elemente koje su spomenuli udžbenici izdavača Alfa i Školska knjiga malo detaljnije piše o uređenju društvene i političke situacije. Napomenuta je i normalizacija odnosa između Hrvatske i Srbije te Crne Gore nakon što je 1996. vodstvo tih dviju zemalja priznalo neovisnost i teritorijalnu cjelovitost Republike Hrvatske.⁶³

Udžbenik se dotaknuo incidenata do kojih je došlo tijekom mirne reintegracije prilaganjem teksta o nekoliko tih incidenata te ispod njega učenicima postavlja pitanje kako objašnjavaju srpske, a kako hrvatske razloge protivljenju mirnoj reintegraciji. Potpoglavlje „Posljedice Domovinskog rata“ uz već spomenuto navođenje velike količine podataka o broju stradalih sa svake strane piše o materijalnim razaranjima gdje su podebljanim tekstom istaknuti objekti Katoličke Crkve, kojih je uništeno i oštećeno 1277 te stara jezgra Dubrovnika. Za ratne zločine se navodi kako su se uvelike činili nakon što bi srpske postrojbe osvojile neki kraj. Zatim se spominju brojni gradovi, sela i mjesta koja su pretrpjela zločine. Potpoglavlje sadrži i tekst koji navodi podatke koje su prikupile institucije poput Hrvatsko memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, a od pitanja i zadataka koji se postavljaju valja istaknuti uspoređivanje broja poginulih u Domovinskom ratu te broja poginulih na teritoriju Jugoslavije tijekom Drugoga svjetskog rata. Od izvora je priloženo i svjedočanstvo vukovarskog liječnika Juraja Njavra koji govori o vukovarskoj bolnici, te postavlja pitanja kako su vojnici JNA postupali u bolnici te upućuje učenike da na nastavi razgovaraju o razlozima takvog postupanja. Potpoglavlje govori i o onim zločinima počinjenim nad srpskim stanovništvom, ali i srpskim snagama, što nije spomenuto kod Alfa i Školske knjige. Ispod fotografije komemoracije u mjestu Varivode učenicima se postavlja zadatak da putem interneta prouče u kojoj su mjeri hrvatski ratni zločinci podvrgnuti sudskom procesu i kažnjavani. Zanimljivo je i prilaganje fotografije zgrade Vojno-istražnog centra Lora, gdje se učenike opet upućuje na istraživanje putem interneta. Osim povreda ljudskih prava te suđenja počinitelja, ukazuje se da se ovaj zatvor u srpskim glasilima nekad naziva drugačije te učenicima postavlja

⁶³ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolice, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 209-213.

pitanje „Što misliš zašto“. Nakon navođenja nekoliko mjesta stradanja Srba, opisan je osnutak suda za ratne zločine u Haagu. Navodi se kako je Hrvatska surađivala sa sudom sve do njegovog gašenja 2017. godine iako je dio javnosti nekada isticao nezadovoljstvo, pogotovo u slučajevima generala Ante Gotovine i Mladena Markača⁶⁴.

Udžbenik *Svijet prije nas 4* u svojem sažetom prikazu Domovinskog rata navodi ključne događaje i dobro ih objašnjava. Zanimljivo je što uz ključne događaje govori i o nekim manje poznatim događajima i fenomenima poput konavoskih gerilaca. Iako u udžbeniku nema direktne tvrdnje o kontroverznoj prirodi događaja koji se opisuju, na nekoliko se mjesta ukazuje na postojanje različitih tumačenja, primjerice kod kratkog opisa zatvora Lora. Kroz brojne zadatke učenike upućuje na oblikovanje vlastitih stavova tako da se može zaključiti da se kod opisa Domovinskog rata drži kriterija o zabrani indoktrinacije. Udžbenik sadrži brojne povijesne izvore iz različitih perspektiva od kojih se neki putem pitanja i zadataka vrlo detaljno analiziraju, no većina pitanja i zadataka ipak se svodi na reprodukciju faktografije i prepričavanje izvora. Od Stradlingovih metoda za rad s kontroverznim i osjetljivim pitanjima koriste se metoda nadomještanja koja se ostvaruje dobrim odabirom raznovrsnih izvora, metoda uživljavanja koja je najvidljivija kod opisanog zadatka vezanog uz položaj Srba koji su živjeli na teritoriju pod hrvatskom kontrolom te metoda istraživanja, jer se nerijetko učenike navodi na samostalno istraživanje pojedinih događaja, fenomena i tema. Ipak, kod navođenja na istraživanje moglo bi se zamjeriti što često glase „istraži putem interneta“. Poželjno bi bilo da se učenike usmjeri prema kvalitetnijim i vjerodostojnijim web stranicama te upozori na nepoželjne elemente jer se ipak radi o kontroverznim temama čije bi pretraživanje na internetu moglo polučiti rezultate koji bi u najboljem slučaju bili samo netočni podatci, a u najgorem web stranice koje aktivno izražavaju netrpeljivost i šire mržnju. Što se tiče imagama, oni su prisutni u većoj mjeri no u udžbeniku *Tragovi 4*. Tako se pri samom početku obrade ove teme napominje kako su u JNA više činove pretežito držali Srbi. Tom se imagemu privilegiranih Srba može dodati imagem UNPROFOR-aca kao smetala jer su opisani kao faktor koji je ometao hrvatsku stranu u postizanju ciljeva. Hrvatska strana opisana je kako nevoljko provodi vojnu operaciju „Oluja“ te se time nastoji naglasiti kako se nastojalo postići ciljeve mirnim rješenjem, a vrlo je zanimljivo što se osim ideoloških razloga za agresiju na Hrvatsku navode i gospodarski, što u prijašnje analiziranim udžbenicima nije spomenuto. Ipak, udžbenik ne prikazuje Srbe kolektivno kao antagoniste te navodi zločine počinjene nad srpskim civilima i

⁶⁴ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolice, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 213-219.

snagama, što je posebno zanimljivo jer se ostali učenici prvenstveno bave civilnim žrtvama. Ovo ukazuje da se na suprotnu stranu gleda kao na vojsku, koju se stoga u zarobljeništvu treba tretirati sukladno odredbama Ženevske konvencije. Udžbenik je nastojao prikazati uključenost svih društvenih slojeva u rat, što vrijedi za civile, ali i za akademsku zajednicu i svećenstvo, što se može uočiti na fotografiji koja prikazuje miliciju SAO Krajine s pravoslavnim svećenikom i srpskim akademikom. Takav prikaz može poslužiti za slanje poruke da se ne radi o pukoj pobuni nezadovoljnih pojedinaca. Sadržajem o ratnim prognanicima i izbjeglicama zaobilazi se priča o ratnom herojstvu već se naglašava kako je rat za sve uključene bio tragedija.

Udžbenik *Zašto je povijest važna? 4*, koji je povučen iz uporabe 2023. godine, generalno ne radi prevelika odstupanja u faktografiji od ranije analiziranih udžbenika, no neke fenomene pobliže objašnjava i navodi podatke kojih nema u ostalim hrvatskim udžbenicima. Tako na samome početku obrade teme Domovinskog rata objašnjava kako Hrvatska nije mogla proglasiti ratno stanje dok je još uvijek službeno bila u sastavu Jugoslavije jer bi se to moglo proglasiti pobunom od strane jugoslavenskih vlasti. Odmah navodi i kako povjesničari nisu suglasni oko datuma početka i završetka Domovinskog rata, čime se ukazuje na jedan od kontroverznih elemenata ovog događaja. Za sami se rat ističe podebljanim tekstom da je bio obrambeni i oslobodilački. Sudionike pobune protiv „legalne hrvatske vlasti“, odnosno „balvan revolucije“ udžbenik opisuje kao dio građana srpske nacionalnosti. Spominje se srpska propaganda i podsjećanje na ustaške zločine, no ne i nepromišljene izjave pojedinih hrvatskih političara. Kod pražnjenja skladišta hrvatske Teritorijalne obrane se napominje kako Republika Hrvatska zbog zakona ionako nije mogla koristiti išta osim policijskih snaga. Za tu je policijsku snagu još spomenuto kako su njeni najbolji pripadnici kasnije uvršteni u rad Antiterorističke jedinice Lučko. Opisano je naoružavanje srpskih pobunjenika od strane JNA, pljačke, napadi na hrvatsku policiju i tome slični incidenti. Objasnen je ustroj SAO Krajine te Ustav Republike Hrvatske. Opisuje se i kako su na poticaj SDS-a srpski pobunjenici i policajci razoružali hrvatske policajce u Pakracu, što je dovelo do prvog oružanog sukoba hrvatske policije i srpskih pobunjenika u ratu. Potrebno je naglasiti kako udžbenik agresora najčešće naziva srpskim pobunjenicima, što može nositi predodžbe drugačije od onih koje se mogu iščitati iz naziva pobunjeni Srbi u ostalim udžbenicima. Tako bi se moglo teoretizirati da naziv „srpski pobunjenici“ ne stavlja naglasak na etničku pripadnost već imenicom naglašava da se radi o pobunjenicima.⁶⁵

⁶⁵ Miljenko Hajdarović, Vedran Ristić, Nikica Torbica, *Zašto je povijest važna? 4* (Zagreb: Profil Klett, 2021), 153-155.

Prvi izvor vezan uz Domovinski rat u ovom udžbeniku sadrži opis uništavanja imovine 1993. godine iz izvještaja američke nevladine organizacije Helsinki Watch. Kod rada s povijesnim izvorima u udžbeniku nalazi se najveća razlika između ovog udžbenika i onih ranije analiziranih. Naime, postavljena pitanja su dijelom faktografska, ali većinom se od udžbenika traže odgovori koji zahtijevaju samostalno zaključivanje i kritičko razmišljanje, odnosno odgovore koji se ne mogu odgovoriti samim citiranjem izvora. Tako se u ovom slučaju postavljaju pitanja vezana uz poruku koja se šalje uništavanjem kuća te dugoročne posljedice ovakvih činova. Tako se i kod svjedočanstva Milana Alavanja, oca poginulog policajca srpske nacionalnosti kojeg su ubili pobunjenici postavlja pitanje „Zašto su ranjeni policajci tajili tko ih je napao?“, za što se u tekstu ne može pronaći direktan odgovor, ali je zato prožet detaljima koji ukazuju na odgovore. Opisan je ustroj Zbora narodne garde, odnosno Hrvatske vojske, za koju se spominje kako je u svojim redovima imala pripadnike nacionalnih i rasnih manjina poput Srba, Mađara i Roma. Hrvatske obrambene snage opisane su kao paravojska koja je potencijalno mogla naštetiti međunarodnoj reputaciji Hrvatske zbog isticanja ustaških obilježja. Govor Slobodana Miloševića sa sastanka s predsjednicima 200 srpskih općina 1991. godine isto je podvrgnut detaljnijoj analizi te se od učenika traži da dođe do zaključka zašto Milošević hrvatske Srbe nije pozvao na suradnju s hrvatskim vlastima. Ispod izvora nalazi tekst prisege Zbora narodne garde gdje se od učenika očekuje da odrede zašto je polaganje prisege bilo važno gardistima, građanima, pobunjenicima i JNA, zašto se njeno polaganje emitiralo na televiziji te koja se poruka njome šalje. Jedan zadatak od učenika očekuje usporedbu naslovnica *Večernjeg lista* i *Borbe*, od kojih jedna govori o samostalnosti, a druga o raspadu države. Podrobnijoj je analizi podvrgnut i govor Franje Tuđmana u Saboru 25. lipnja, gdje se između ostalog od učenika očekuje da dokuči koji je dio odgovora namijenjen kojem primatelju.⁶⁶

Kod opisa sukoba kod Plitvica može se uočiti da je ovo prvi udžbenik koji osim Josipa Jovića spominje i Rajka Vukadinovića, žrtvu sa srpske strane. Na zemljovidu Hrvatske iz 1991. koji prikazuje okupirani teritorij nastoji se od učenika dobiti mišljenje o tome kako gubitak pojedinih teritorija utječe na stanje u državi. Opis tijeka rata od donošenja odluke o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske do bitke za vojarnu većim se dijelom ne razlikuje od ostalih udžbenika, no spominje se akcija „zelena tabla – Male bare“ kojom je bitka za vojarnu započela. Kod te se akcije opisuje kako su se brojne vojarnu predale, a ročnici JNA napuštali položaje. Tako tekst uvodi učenika u antiratne pokrete. Analizira se simbolika

⁶⁶ Miljenko Hajdarović, Vedran Ristić, Nikica Torbica, *Zašto je povijest važna?* 4 (Zagreb: Profil Klett, 2021), 155-166

spomenika crvenom Fići, ali i nekoliko tekstova. Prvi je govor Vlade Gotovca ispred Komande 5. vojne oblasti u Zagrebu, gdje se od učenika traži da istaknu kome je tekst upućen te da razmotre kakva je odgovornost generala prema civilima. Kroz kratki tekst obrazložena je inicijativa „Anti-ratna kampanja“ koja je osnovana 1991. godine u Zagrebu. Inicijativa je definirala ratne zločine te kako bi se vojnici trebali ponašati prema civilima, ali su provodili i projekte poput spajanja razdvojenih obitelji. Opisu je priložena Povelja pokreta uz naglasak kako ju je Tuđman potpisao, a Milošević odbio. Udžbenik se dotiče i Srba koji su se protivili razaranju putem izvora koji sadrži izjavu Dmitra Obradovića, predsjednika Općine Vrginmost u RSK koji je životom platio protivljenje ratu. Takav slučaj s hrvatske strane obrazložen je svjedočanstvom supruge Josipa Reihl-Kira, načelnika Osječko-baranjske županije koji se zalagao za mir te kojeg je ubio hrvatski ekstremist. Naglašava se da su mišljenja o Kiru podijeljena te se od učenika traži da procjene je li mirotvorstvo u ratno vrijeme herojski čin.

Prisjećanje ministra Vlade republike Hrvatske Davorina Rudolfina jedan je od rijetkih izvora gdje se na postavljena pitanja odgovori mogu locirati u samome tekstu. Slična je situacija i sa svjedočanstvima Nenada Šanteka i Damira Laljeka o obrani Vukovara, no osim samog pronalaženja odgovora učenicima se zadaje zadatak da procjene koliko su ovakva svjedočanstva vrijedna za istraživanje Domovinskog rata. Većina izvora kod razrade početka rata posvećena je Vukovaru, pa se tako još prilažu esej „Priča o gradu“ Siniše Glavaševića te opis života u progonstvu koji je iznijela Željka Jurić. Kod ovih se izvora između ostalog analizira korištenje emocionalnog jezika, a važno je spomenuti kako Željka Jurić u svojem opisu govori o pojedinim Hrvatima koji su loše tretirali ratne prognanike. Kod slučaja Vukovara prilaže se tekst o Ženama u crnom, no ne isti koji je iskoristio udžbenik Školske knjige. Od pitanja kod tog teksta valja izdvojiti „Trebaju li se one ispričavati?“ i „Na koje probleme ukazuju ovom objavom?“. Zanimljivo je kako udžbenik kao izvor prilaže stihove pjesme „Stop the war in Croatia“ Tomislava Ivčića, gdje se od učenika očekuje razmatranje o važnosti pjesme kao medija za prenošenje poruke u ratu te zašto je pjesma pisana engleskim jezikom. Antiratno djelovanje glazbenika dotaknuto je fotografijom i stihovima srpskog benda Rimtutituki.⁶⁷

Bitka za Vukovar tako se velikim dijelom obrađuje putem povijesnih izvora, a opis u samom tekstu udžbenika kraći je nego u ostalim udžbenicima, ali ne donosi različite zaključke. Opsada Dubrovnika obrazložena je bez izvora, no valja spomenuti kako su se autori dotakli

⁶⁷ Miljenko Hajdarović, Vedran Ristić, Nikica Torbica, Zašto je povijest važna? 4 (Zagreb: Profil Klett, 2021), 167-174.

humanitarnog konvoja Libertas kojemu su se pridružili brojni književnici, umjetnici, javni djelatnici i političari poput Stjepana Mesića, što ostali udžbenici uopće ne spominju. Opisani su postupci međunarodne zajednice, priznanje Hrvatske te dolazak UNPROFOR-a, kojeg tekst samo spominje te se ne dotiče pogrešaka naglašenih u prijašnjim udžbenicima. Opisi daljnjih operacija od „Gusara“ do „Oluje“ također su vrlo kratki. Ipak, plan Z-4 nakon kojeg je slijedila „Oluja“ detaljnije su razrađeni putem povijesnih izvora. Jedan izvor sadrži tablicu koja prikazuje podjelu institucija i nadležnosti prema planu Z-4 te se od učenika očekuje da donese zaključak zašto je Milošević odbio plan, Tablica s omjerima snaga tijekom „Oluje“ koja je uređena prema podacima Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata i tekst povjesničara Davora Marijana o posljedicama „Oluje“. Kratkim odlomkom obrazložena je mirna reintegracija dogovorena Sporazumom u Erdutu. Udžbenik je prožet brojnim slikama od kojih su neke popraćene vrlo kratkim opisom, a druge objašnjavaju neke zanimljivosti, ali i važne događaje. Tako se objašnjava značenje simbola 4 ćirilčna S sa zastave Srpske pravoslavne Crkve, raketiranje Banskih dvora, Perešinov prelet, heroji bitke za Vukovar, osoblje vukovarske bolnice, zločin na Ovčari, slučaj Željke Jurić te uloga Andrije Matijaša Pauka u ratu. Osim objašnjenja, kod nekih se fotografija nalaze pitanja ili zadatci, pa se tako kod fotografije vukovarskog vodotornja učenicima predlaže da istraže njegov značaj u obrani grada, a kod fotografije razorene vukovarske ulice, uz kojeg se nalazi kratki članak iz Washington Posta, postavlja se pitanje što mogu zaključiti o karakteru napada na Vukovar.⁶⁸

Posljedicama Domovinskog rata posvećeno je zasebno poglavlje. Poglavlje navodi brojčane podatke koji su se mogli vidjeti i u prijašnjim udžbenicima, a navodi i normalizaciju odnosa Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. Kod toga spominje da je Crna Gora isplaćivala naknade za materijalnu štetu i odštete ratnim zarobljenicima dok sa Srbijom taj problem još nije riješen. Prikaz uspostave Međunarodnog kaznenog suda za ratne zločine na području bivše Jugoslavije također se ne razlikuje od prijašnjih te mu se još prilaže tekst Ante Nazora o osnutku suda. Podatci o ratnoj šteti prikazani su izvorom *Ratne štete, izdaci za branitelje, žrtve i stradalnike rata u Republici Hrvatskoj*, a nestalih se osoba udžbenik dotiče informacijama preuzetih od Ministarstva hrvatskih branitelja, gdje se učenike pita zašto počinitelji i svjedoci zločina ne žele otkriti mjesta stradanja te što obiteljima znači kada traže nestalog člana. Pomoću dva grafikona prikazuju se strukture stanovništva u Republici Srpskoj Krajini te broj Hrvata u Srbiji i Srba u Hrvatskoj od 1981. do 2002. godine. Ratne zločine

⁶⁸ Miljenko Hajdarović, Vedran Ristić, Nikica Torbica, *Zašto je povijest važna?* 4 (Zagreb: Profil Klett, 2021), 168-179.

objašnjava se putem svjedočanstva bivšeg logoraša Damira Križmarića te analizom simbolike spomenika „Prekinuto djetinjstvo“. Ukratko se opisuju zločini nad civilima srpske nacionalnosti čemu se dodaje fotografija obitelji Zec te tekst izvještaja *VRA Oluja – 24 godine poslije* koji je napisao predstavnik udruge Documenta Eugen Jakovčić. Tekst govori o zločinima „...Hrvatske vojske (ili naoružane osobe u vojnim, odnosno policijskim odorama)...“ te se uz Srbe navodi kako su neke od žrtava bili i Hrvati. Izvor učenicima postavlja nekoliko pitanja, od kojih treba istaknuti ona koja se bave reakcijom pravosuđa i važnosti procesuiranja svih zločina. Fotografije su prilagane na isti način kao u prijašnjem poglavlju, a ističe se usporedba fotografija od kojih jedna prikazuje srpsku reakciju na presudu Miloševiću, a druga reakciju Hrvata na oslobođenje generala Gotovine i Markača.⁶⁹

Zašto je povijest važna? 4 drži se kriterija da kontroverzne teme prikaže kontroverznima te omogućava učenicima da samostalno formiraju svoje mišljenje i donesu zaključke pa se tako drži kriterija o zabrani indoktrinacije. Izvori su pažljivo odabrani i vrlo dobro razrađeni te se može zaključiti da se koristila metoda nadomještanja, pogotovo u onim slučajevima kada se navode svjedočanstva Srba, te metodom istraživanja. Ovdje bi se kod poticanja učeničkog istraživanja isto mogle dodati smjernice kako bi ono bilo učinkovitije. Kada se sagleda omjer teksta i povijesnih izvora, svakako dominiraju izvori te je vrlo zanimljivo što udžbenik nastoji prikazati iste ili slične fenomene iz različitih perspektiva. Pitanja za analizu izvora vrlo su dobro postavljena te se ona ne svode na reproduciranje faktografije te zahtijevaju korištenje predznanja i zaključivanje. Imagološka analiza također se pokazala vrlo zanimljivom jer imagemu u tekstu prvenstveno govore o vlastitoj strani, a ne o drugome. Tako se mogu iščitati predodžbe o neodgovornim političarima i pripadnicima HOS-a koji su isticali ustaške simbole te o hrvatskim ekstremistima poput onoga koji je ubio načelnika Osječko-baranjske županije zbog zalaganja za mir. Čak se kod opisa ratnih zločina spominje da su neke od žrtava bili i Hrvati. Potrebno je u obzir uzeti da udžbenik ne nastoji demonizirati vlastitu stranu te ju opisuje i u pozitivnom svijetlu, pa tako govori o antiratnim pokretima, humanitarnom djelovanju te ukratko opisuje neke od istaknutih ratnih heroja. Kod opisa Zbora narodne garde navodi se kako su se uz Hrvate borili pripadnici nacionalnih i rasnih manjina, što može biti znak ravnopravnosti, ali može ukazati i na to da rat nije nužno bio nacionalnog karaktera.

Srpski udžbenik *Istorija* izdavača J.P. Zavod za udžbenike rat u Hrvatskoj obrađuje u sklopu poglavlja „Razbijanje SFRJ – Građanski rat. Stvaranje Savezne Republike Jugoslavije.

⁶⁹ Isto, 249-255.

Republika Srpska. Već se u samom naslovu vidi korištenje emocionalnog jezika, kao i korištenje pojma građanski rat, koje nosi različito značenje nego agresija, kako se navodilo u hrvatskim udžbenicima. Jednim od prvih čimbenika građanskog rata navodi se pobjeda nacionalističke partije na višestranačkim izborima u Hrvatskoj. Zatim se navodi kako je rat službeno počeo 25. lipnja 1991. godine kada je izglasana neovisnost Hrvatske, a spominje se kako je prije donošenje te odluke Sabor u Hrvatskoj proglasio novi Ustav kojim su Srbi svedeni na nacionalnu manjinu. Ispod odlomka nalaze se definicije Hrvatske iz Ustava 1974. i 1990. godine. To je jedan od rijetkih povijesnih izvora u ovom udžbeniku kada se razrađuje raspad Jugoslavije. Na istoj stranici nalazi se fotografija razrušenog sela, no u opisu ne piše o kojem se selu radi, gdje se nalazi te tko ga je uništio, no kada su u obzir uzmu ostale informacije na stranici, dobiva se dojam da se radi o srpskom selu koje su uništili Hrvati. Udžbenik sadrži i svojevrsnu lentu vremena važnih događaja koji su prethodili građanskom ratu. Tako se navodi kako je Franjo Tuđman nakon pobjede HDZ-a izjavio da je NDH bila izraz povijesnih težnji Hrvata za samostalnošću, kako su „veliki narodni zbor Srba“ na Petrovoj gori hrvatske vlasti neopravdano nazvale četničkim, inicijativu za formiranje Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like, novi Ustav u Hrvatskoj kojim su Srbi postali manjina u „vlastitoj državi“ te sukobi hrvatskih i srpskih policajaca. Zatim se navodi da su do sukoba još doveli šovinizam, probuđena sjećanja na stradanja u NDH i težnja Srba za ostankom u Jugoslaviji.⁷⁰

Objašnjeno je kako su Srbi u Hrvatskoj zahtijevali autonomiju i samoupravne oblasti te kako su zatim osnovali Republiku Srpsku Krajinu. Za UNPROFOR se tvrdi kako je poslan u Hrvatsku 1992. godine zbog brojnih nepoštivanja primirja te kako bi zaštitili područja s većinski srpskim stanovništvom. Unatoč tome, međunarodna zajednica, a naročito zapadne zemlje i SAD, nisu opisane u pozitivnom svijetlu. Tako se navodi kako sankcije na Srbiju nisu omogućile pružanje pomoći „...Srbima u Hrvatskoj i Republici Srpskoj.“, a osuđuje se i vojna pomoć koju je SAD pružio Hrvatskoj. Time se implicira da su za poraz Srbije krive zapadne zemlje, a ne samo Hrvatska. Akcije „Bljesak“ i „Oluja“ opisane su kao akcije Hrvatske vojske protiv srpskog stanovništva te se navode brojevi iseljenih Srba i zločini poput uništavanja imovine. Tome je pridodana tablica koja prikazuje podatke o omjeru Srba i Hrvata na području Hrvatske od 1948. do 2011. godine kako bi se prikazalo da se broj Srba smanjio za gotovo 10%. Zasebni odlomak govori o zločinima i etničkom čišćenju te se tvrdi kako su sve zaraćene

⁷⁰ Momčilo Pavlović, Istorija, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2023), 223-224.

strane činile zločine. Odlomak završava s osnivanjem suda u Haagu i navođenjem kako su među osuđenima bili Slobodan Milošević i vodstvo Republike Srpske.

Kod opisa ratnih posljedica navodi se kako su one bile katastrofalne za sve stanovnike, bez obzira na nacionalnu pripadnost i vjeroispovijest. Kod zločina se navodi i kako je svako zlodjelo slučaj za sebe, no da u obzir treba uzeti kontekst i kronološki okvir. Spominje se kako je Srbija bila „zemlja domaćin jednoj od najvećih populacija raseljenih u Evropi“. Prilaže se tablica koja prikazuje podatke o broju optuženih, osuđenih, oslobođenih optužbe, kažnjenih i onih čiji je postupak u Haagu još u tijeku. Zanimljiv je pristup onim zločinima koji su u hrvatskim udžbenicima najistaknutiji, kao i vojnim operacijama koje se ovdje također svrstavaju u zločine. Udžbenik učenicima zadaje zadatak da istraže „Plitvički krvavi Uskrs“, „incident“ u Borovu selu, zločin u Gospiću, bitku za Vukovar, zločin na Ovčari, zločin u Škabrnji te operacije „Maslenica“, „Medački džep“, „Bljesak“ i „Oluja“. Ovime se neki od najkontroverznijih događaja izbjegavaju te se prepušta učenicima da ih sami istraže, no navođenje na istraživanje može se promatrati kao korištenje Stradlingove metode istraživanja. Ipak, upitno je u kolikoj se mjeri ovo istraživanje može smatrati korištenjem Stradlingove metode jer se može dobiti dojam kako glavni cilj ovog zadatka nije produbljivanje znanja i razumijevanja kontroverznih događaja već prebacivanje težeg dijela posla na učenike. Drugi izvor vezan uz rat u Hrvatskoj u udžbeniku je tekst Arbitražne komisije Mirovne konferencije o Jugoslaviji, no on se ne analizira. Kroz udžbenik se ne navodi kako je tema kontroverzna, ali se spominje kako za ovaj rat postoje različiti nazivi, poput „Domovinskog rata“.⁷¹

Ovaj udžbenik sadrži direktnije image od onih u hrvatskim udžbenicima. Tako su Hrvati prikazani kao nacionalisti i šovinisti koji teže oživljenju NDH te koji ne poštuju primirja. Za UNPROFOR se navodi kako je prvenstveno trebao štiti Srbe, no nije pozitivno okarakteriziran, kao i ostatak međunarodne zajednice. Time se nastoji pokazati kako su zapadne zemlje bile upletene u rat te kako su one dovele do srpskog poraza. Udžbenik se u nekoliko slučajeva služi fotografijama na zanimljiv način. Fotografija razorenog sela najbolji je primjer, jer nije popraćena ikakvim detaljnijim opisom te na njoj nije prisutan ni jedan element koji bi čitaocu otkrio o kojem se selu radi, ali se zbog udžbeničkog teksta dobiva dojam da se zasigurno radi o srpskom selu. Može se uočiti i kako je autor bio sklon generalizacijama, pa stoga nema govora o *jednom dijelu* hrvatskog stanovništva koje je nacionalistički nastrojeno.

⁷¹ Momčilo Pavlović, Istorija, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2023), 224-230

Od suđenja se spominju samo ona iz Haaga, a spomena o suđenjima na vlastitom teritoriju nema, što se uvelike razlikuje od svih hrvatskih udžbenika.

Početak rata je u udžbeniku *Istorija 4* izdavača Novi Logos prikazan drugačije. Tvrdi se kako je rat, koji se obrađuje u kratkom zasebnom potpoglavlju, započeo u rujnu 1991. godine napadom neregularnih hrvatskih postrojbi na Srbe i na JNA. Opisuje se kako su Srbi u Hrvatskoj polako gubili prava što je vodilo proglašenju Republike Srpske Krajine. Navedeno je kako je JNA trebala spriječiti daljnje sukobe, ali da je svejedno dolazilo do napada na Srbe na onim mjestima gdje su živjeli, poput Vukovara, Borovog, Pakraca, Plitvica, Zadra i Zagreba. JNA se opet prikazuje žrtvom napada neregularnih postrojbi, a udžbenik se, za razliku od onog koji je izdao J.P. Zavod za udžbenike, detaljnije bavi Vukovarom. Objašnjava se kako je u Vukovaru živio jednak broj Srba i Hrvata te kako je za gradonačelnika izabran Srbin. Borbe su počele kada je Hrvatska poslala neregularne vojne jedinice kako bi provele nove zakone koji su već provedeni u Zagrebu. Navodi se kako je u gradu počinjen velik broj ratnih zločina, no ne spominje se nad kime, ali se dobiva dojam da su žrtve bili Srbi. Uloga UNPROFOR-a opisana je kao da su dali „prazno obećanje“ da će spriječiti daljnje sukobe. Kod akcija Hrvatske vojske „Bljesak“ i „Oluja“ stoji informacija kako su hrvatske snage „...zauzele veliku teritoriju pod kontrolom Srba...“ te se objašnjava protjerivanje srpskog stanovništva s „vekovnih ognjišta“, što se u udžbeniku još naziva činom etničkog čišćenja. Udžbenik ne sadrži povijesne izvore o ratu u Hrvatskoj, a fotografije su vrlo rijetke te ne nose dodatne informacije.⁷² Govor je emocionalno nabijen i antagonizira jednu stranu dok vlastitu viktimizira. Imagološkom analizom i analizom diskursa može se doći do zaključka kako je udžbenik gotovo identičan onome izdavača J.P. Zavod za udžbenike.

Hrvatski udžbenici dobro su odabrali izvore te postavljaju jasna pitanja kojima se izvori mogu analizirati. Pridržavaju se kriterija o zabrani indoktrinacije te daju do znanja kada postoje različita tumačenja nekih događaja, iako u slučaju udžbenika *Svijet prije nas 4* kontroverzna priroda ovih tema nije direktno naglašena, no na nju se ukazuje kroz pojedine odlomke i zadatke. Od Stradlingovih metoda ponajviše se koriste metoda nadomještanja i metoda istraživanja, no neizostavno je istaknuti kako *Svijet prije nas 4* u jednom zadatku koristi metodu uživljanja. Jedini hrvatski udžbenik koji je malo slabiji po pitanju ovih kriterija i metoda jest udžbenik izdavača Alfa. Njime se ne ostvaruju kriteriji Konsenzusa iz Beutelsbacha te se ne koriste metode koje navodi Stradling. Ipak, ne radi se o nerješivom problemu jer udžbenik

⁷² Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, *Istorija 4*, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: Novi Logos, 2023), 166-169.

sadrži velik broj dobro odabranih izvora, kod kojih bi se samo trebala postaviti pitanja za analizu čime bi se ostvarili kriteriji i upotrijebile Stradlingove metode. Isti udžbenik dominantno se svodi na faktografiju, no ona se navodi jasno te se unatoč rijetkim slučajevima emocijama nabijenog govora ne antagonizira suprotna strana. Moglo bi se dobiti dojam kako se vlastitu stranu nastoji lišiti odgovornosti zbog počinjenih zločina, no samim navođenjem tih zločina autori ukazuju da ni jedna strana u ratu neće biti savršena. Svi hrvatski udžbenici informacije navode jasno te ne ostavljaju praznine koje će učenici trebati sami nadopuniti, a izvori koje biraju omogućavaju sagledavanje događaja iz različitih perspektiva. Isto se ne može reći za srpske udžbenike. Udžbenik J.P. Zavoda za udžbenike tako navodi samo dva povijesna izvora koji nisu predmetom analize dok ih kod Novog Logosa uopće nema. Kod opisa ratnih zločina u jednom se udžbeniku odgovornost preuzima uz tvrdnju kako su sve zaraćene strane činile zločine, dok drugi piše na nejasan način te ne ističe tko je bio počinitelj, a tko žrtva. Oba udžbenika vlastitu stranu prikazuju žrtvom dok je suprotna prikazana antagonistički, što se uz pisanje o zločinima vidi i u navođenju kako su Hrvati „zauzimali srpske teritorije“. Kod J.P. Zavoda za udžbenike moglo bi se diskutirati koristi li on metodu istraživanja kod obrazloženja ratnih zločina ili izbjegava tu temu tako što njenu obradu prebacuje na učenike. Ovi se udžbenici ne pridržavaju kriterija Konsenzusa iz Beutelsbacha i Stradlingovih metoda za rad s kontroverznim i osjetljivim pitanjima.

4.3. RAT U BOSNI I HERCEGOVINI

Hrvatski udžbenici rat u Bosni i Hercegovini obrađuju u sklopu poglavlja vezanih uz Domovinski rat kao što je slučaj kod izdavača Školska knjiga i Profil Klett ili u zasebnim poglavljima i potpoglavljima kao što to rade Alfa i Meridijani. Alfin udžbenik prije opisa samog rata objašnjava političku situaciju u Bosni i Hercegovini, odnosno želju bosanskih Srba za ostanak u Jugoslaviji. Kao jedan od prvih nasilnih incidenata navodi se spaljivanje sela Ravno uz neka ostala hrvatska naselja u istočnoj Hercegovini od strane JNA i srpsko-crnogorskih postrojbi. Zatim se govori o referendumu kojim je proglašena samostalnost BiH te se navodi koje su ju države sve priznale dok je Srbija čekala kraj rata. Opisani su srpski planovi i ciljevi, uspostava Republike Srpske te širenje rata na cijeli teritorij BiH kao i borbe za *koridor*. Kod navođenja borbi spominje se kako su se Hrvati i Bošnjaci borili na istoj strani protiv srpskog agresora. Posebno se ističe važnost Hrvatskog vijeća obrane, čiji su ljudi „...uz potporu Republike Hrvatske održali na životu preostali dio Bosne i Hercegovine koji nisu okupirale srpske snage“. Uspjesima HVO-a suprotstavljaju se neuspjesi Armije BiH koja je zbog slabe opremljenosti i neorganiziranosti izgubila nekoliko važnih područja s bošnjačkom

većinom. Navedeno je i kako su se Armiji BiH pridružili brojni dobrovoljci iz islamskih zemalja, odnosno mudžahedini koji su se borili za stvaranje islamske države. Te će snage BiH kasnije u ratu usmjeriti svoje djelovanje prema Hrvatima, čega se udžbenik dotiče kasnije.⁷³

Udžbenik govori o ratnim zločinima, ističući one počinjene u UN-ovim zaštićenim zonama u Srebrenici i Žepi. Zločin u Srebrenici naziva se genocidom te se navodi broj žrtava, dok se situacijom u Žepi nastoji objasniti kako je „...područje Podrinja potpuno očišćeno od Bošnjaka.“, odnosno govori se o etničkom čišćenju. Stradanje na Markalama također je opisano te se navodi kako je nakon tog zločina NATO započeo zračne i topničke napade na položaje Vojske Republike Srpske oko Sarajeva i njegove okolice. Kod ovog se dijela udžbenika nalaze odlomak o sarajevskom ratnom tunelu te izvor u obliku zapisa pukovnika srpskih snaga Jovice Simića o borbama za *koridor* te manipulaciji informacijama kojom se nastojalo izazvati sukob između Bošnjaka i Hrvata. Ovaj izvor, kao što je bilo slučaj i kod Domovinskog rata te ostatku udžbenika, nije popraćen pitanjima za analizu. Objlašavaju se Cutileirov mirovni plan, za koji se navodi kako ga je odbila bošnjačka strana, te Vance-Owenov plan, kojeg je odbila srpska strana. Zatim je obrazložen Owen-Stoltenbergov plan te je naglašeno kako su sva tri plana jedino Hrvati prihvaćali. Ispod opisa planova nalazi se tekst Gojka Šuška o pravima triju naroda BiH. Udžbenik opisuje stvaranje hrvatskih zajednica koje se dovele do proglašenja Hrvatske republike Herceg Bosne. Navodi se kako je proglašenje Herceg Bosne i organiziranje HVO-a bilo nužna reakcija budući da je i sama vlast u Sarajevu priznala da se ne može zaštititi od agresije. Zatim je navedeno kako je HVO zaslužan za obranu cjelovitosti BiH.⁷⁴

Kada govori o sukobu između Hrvata i Muslimana, udžbenik u samom naslovu tog potpoglavlja govori kako se radi o „prirodnim saveznicima“. Kao uzrok sukoba navodi se međusobno nepovjerenje i različita viđenja unutarnjeg uređenja Bosne i Hercegovine. Osim toga, sukob je bio i rezultat demografskih, nacionalnih i vjerskih promjena strukture stanovništva. Objlašava se kako su Bošnjaci željeli unitarnu BiH dok su Hrvati nastojali zadržati ravnopravnost. Sukob je službeno započeo u travnju 1993. godine kada su snage Armije BiH napale Konjic i Jablanicu. Navodi se kako su obje strane počinile ratne zločine tijekom sukoba te kako je do rata završilo potpisivanjem Washingtonskog sporazuma. Zanimljivo je da se kod ovog dijela gradiva nalazi fotografija ruševina Starog mosta u Mostaru uz objašnjenje kako je on tijekom sukoba bio pod kontrolom Armije BiH te koja ga je koristila

⁷³ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, Povijest 4 (Zagreb: Alfa, 2021), 270-272.

⁷⁴ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, Povijest 4 (Zagreb: Alfa, 2021), 272-275.

za prebacivanje snaga s jedne strane na drugu, no ne navodi se tko ga je uništio u „...vojnim operacijama 9. studenog 1993...“.⁷⁵

Deblokada Bihaća objašnjena je u posljednjem potpoglavlju udžbenika vezanim uz rat u Bosni i Hercegovini te se objašnjava kako je operacija „Zima 94“ spasila Bihać. Kraj rata i ustroj Bosne i Hercegovine objašnjen je kratkim opisom Daytonskog sporazuma i njegovih okolnosti. Od izvora se još navode pismo Franje Tuđmana Aliji Izetbegoviću zbog sukoba između Hrvata i Bošnjaka, izjava bivšeg gradonačelnika Dubrovnika Andre Vlahušića o saznanju za logor Dretelj u kojemu su Hrvati iz BiH držali Bošnjake te apel za pomoć Bihaću koji je uputio Adnan Alagić, načelnik općine Bihać. Prikaz rata u Bosni i Hercegovini je prema odabiru izvora, zadovoljavanju kriterija iz Beutelsbacha i korištenja Stradlingovih metoda jednak prikazu Domovinskog rata. Odabrani izvori su zanimljivi, iako opet pretežito fokusirani na državne i vojne vlasti, no nisu podvrgnuti analizi. Ne navodi se da je tema osjetljiva i kontroverzna te se od učenika ne zahtijeva ikakvo kritičko razmišljanje i donošenje vlastitih zaključaka. Stradlingove se metode ne koriste jer je udžbenik prvenstveno usredotočen na faktografiju. Imagološka analiza ovog udžbenika zato se pokazala zanimljivijom. Hrvatska je strana prikazana kao jedina koja teži miru te se opisuje kako je ona spašavala i branila BiH, a potrebno je naglasiti kako su prvim žrtvama rata opisani stanovnici hrvatskih sela u BiH. Srpska je strana prikazana kao agresor, a bošnjačka strana je prikazana neopremljenom, nespremnom, neorganiziranom i praktički nesposobnom za opstanak. Tako se pojavljuje imagem nepromišljenih i nespremnih Bošnjaka, a navođenje prisutnosti mudžahedina može ukazati da se ne radi samo o borbi za slobodu već da rat ima i vjersku dimenziju. Hrvatsko organiziranje u BiH opravdava se jer se smatralo jedinom opcijom, a od grešaka je najčešće izbjegavanje, što je pogotovo naglašeno kod fotografije Starog mosta u Mostaru. Opis fotografije ostavlja dojam da nije jasno tko je točno uništio most, ali da je uništenje svakako bilo opravdano jer se u tom trenutku radilo o vojnom cilju, a ne o spomeniku kulturne baštine. Informacije se prešućuje te zajedno s navođenjem važnosti vojnih ciljeva udžbenik može imati ekskulpirajuću ulogu. Unatoč tome što udžbenik hrvatsku stranu prikazuje boljom od ostalih, ne prikazuje ju savršenom, što se očituje u spominjanju ratnih zločina i potkrjepljuje povijesnim izvorom koji govori o logoru Dretelj.⁷⁶

⁷⁵ Isto, 276.

⁷⁶ Tomislav Anić, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš, *Povijest 4* (Zagreb: Alfa, 2021), 277-278.

U udžbeniku *Tragovi 4* izdavača Školska knjiga sažetije se opisuje rat u Bosni i Hercegovini nego u Alfinom udžbeniku te se donose uglavnom jednake informacije. Obrazložen je početak rata, genocid u Srebrenici i opsada Sarajeva. Naveden je utjecaj rata na stajališta međunarodne zajednice prema Srbiji, što je rezultiralo sankcijama. Kod opisa sukoba Bošnjaka i Hrvata navedeno je kako su obje strane počinile niz ratnih zločina, a važno je istaknuti kako udžbenik kod opisa tog sukoba naglašava da se on različito tumači. Tako se objašnjava da su neki smatrali da je potpora hrvatske strane koja je stizala iz Republike Hrvatske bila samo pomoć sunarodnjacima, drugi su na ovaj rat gledali kao na hrvatski ekspanzionizam kojemu je cilj bio pripojenje Bosne i Hercegovine teritoriju Republike Hrvatske. Nakon okončanja rata, što je izvršeno pod pritiskom međunarodne zajednice, Hrvati i Bošnjaci su uz pomoć NATO saveza porazili snage bosanskih Srba. Opisan je Daytonski sporazum gdje se opet naglašavaju različita tumačenja. Spomenuto je kako su neki na ovaj sporazum gledali kao na narušavanje cjelovitosti Bosne i Hercegovine te nagrađivanje srpske agresije zbog postotka teritorija koji je pripao bosanskim Srbima. Udžbenik obradi teme rata u Bosni i Hercegovini prilaže 2 izvora, od kojih jedan govori o životu u Sarajevu pod opsadom, a drugi je svjedočanstvo Mirsade Malagić o zločinu u Srebrenici. Kod prvog se izvora od učenika traži da pretpostave zašto su se građani Sarajeva nastavili voziti tramvajima iako je to zbog situacije bilo vrlo riskantno, a drugi izvor osim pitanja vezanog uz ulogu Ratka Mladića od učenika traži da usporede raspoloženje zarobljenih civila i srpskih vojnika, odnosno da dokuče kako su srpski vojnici mogli biti dobro raspoloženi u trenutku kada su činili težak ratni zločin. Udžbenik tako učenicima omogućuje da sami donesu svoje zaključke, a kroz obradu teme naglasilo se postojanje različitih stajališta o ratu u Bosni i Hercegovini, tako da su zadovoljeni kriteriji o zabrani indoktrinacije i prikazivanju kontroverzne teme kontroverznom. Od Stradlingovih metoda kod izvora je prisutna metoda istraživanja, jer se od učenika zahtijeva dublje analiziranje tekstova. Priloženi izvori su zanimljivi, pogotovo zato što su njihovi autori bili civili, no oni prikazuju samo jednu od triju mogućih perspektiva u ovom sukobu. Sukobljene strane se prikazuju objektivno, bez veličanja i antagoniziranja. Udžbenik ne sadrži neke istaknute image jer govori o predodžbama, ali ih ne zagovara. Osim što navođenjem različitih stajališta naglašava postojanje raznih tumačenja, ukazuje i na vrlo tešku situaciju za koju nije postojalo jedno jedino ispravno rješenje.⁷⁷

Opis rata u Bosni i Hercegovini u udžbeniku *Svijet prije nas 4* izdavača Meridijani započinje navođenjem informacija o napadu na hrvatsko selo Ravno, pa se tako spominje kako

⁷⁷ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković, *Tragovi 4* (Zagreb: Školska knjiga, 2021), 295-297.

su stanovnici tog mjesta uglavnom bili nenaoružani stariji ljudi nesposobni za borbu. Zatim se spominje napad na Neum te udžbenik tvrdi kako su ti napadi JNA na Hrvate u Hercegovini bili uvod u rat. Na istoj se stranici pod podnaslovom Zanimljivosti nalazi ulomak o propagandi u medijima iz knjige *Kovanje rata* koju je napisao Mark Thompson, gdje se od učenika traži da navede kako je RTS poticao ratnu atmosferu u BiH, ali i da razmisli o važnosti medija u ratnim okolnostima. Pored teksta nalazi se i srpska karikatura koja snage UNPROFOR-a prikazuje kao „most“ koji omogućava prijelaz srpskih snaga te se učenika potiče na njenu analizu. Kada govori o Hrvatskoj republici Herceg Bosni, navodi se kako je ona prvenstveno uspostavljena kako bi se Hrvati u BiH zaštitili od srpske agresije, no spominje se kako je ona, zbog toga što je funkcionirala kao država u državi, pridonosila slabljenju Bosne i Hercegovine. Njeno funkcioniranje predmet je istraživanja na koje se potiče učenike. Na toj stranici prilaže se tekst dvaju apela za pomoć koje je poslao HVO tijekom obrane Jajca, a od učenika se traži da obrazloži u kakvoj se situaciji snage HVO-a nalaze te da obrazlože kakve osjećaje u njima bude ovi tekstovi koji ukazuju na beznadnost situacije.⁷⁸

Razlogom opsade Sarajeva navodi se neorganiziranost bošnjačke strane te se opsada ukratko opisuje. Zatim slijede objašnjenja osnutka HVO-a i Armije BiH te njihovih djelovanja protiv agresora koji je „...proveo genocid nad dijelom Hrvata i Muslimana Bošnjaka.“. Spominje se težnja srpske strane za stvaranjem koridora te se nabrajaju mjesta koja su okupirali. Kod opisa rata između Bošnjaka i Hrvata autori tvrde kako je svaka od triju strana nastojala zadobiti prednost nad ostale dvije. Tu se spominje i osuda Republike Hrvatske od strane međunarodne zajednice zbog upletanja u sukob vlastitom vojskom. Sukob u kojemu su obje strane izvršile ratne zločine zaustavljen je Washingtonskim sporazumom, koji je omogućio obnovu suradnje HVO-a i Armije BiH iako su njihovi odnosi bili „trajno narušeni“. Kod opisa ovog sukoba nalazi se fotografija Starog mosta u Mostaru uz koju stoji informacija da je most srušen projektilima ispaljenim s položaja snaga HVO-a. Zločin u Srebrenici nazvan je pokoljem, a o situaciji u Bihaću, osim samog teksta udžbenika govori i kratki tekst o operaciji „Mač 1“, kada su srpske snage putem švicarskih kanala u Bihać uputile zatrovanu hranu. Objasnjeno je kako je Splitski sporazum između Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića omogućio Hrvatskoj vojsci da legitimno djeluje na teritoriju BiH, što je omogućilo spašavanje Bihaća od sudbine Srebrenice. Daytonski je sporazum naveden kao događaj kojim je rat okončan, no ne navodi se nezadovoljstvo pojedinih strana kao što to radi udžbenik izdavača

⁷⁸ Jakša Raguz, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolica, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 140-141.

Školska knjiga. Autori su još kod Daytonskog sporazuma priložili tekst novinara Ivica Proface o potpisivanju mirovnog sporazuma u Parizu. Kod teksta se učenicima zadaje zadatak da opišu kakva je atmosfera prevladavala prilikom potpisivanja sporazuma te da zaključče zašto se američki predsjednik prvotno nije htio rukovati sa Slobodanom Miloševićem.⁷⁹

Pitanja koja udžbenik postavlja omogućavaju učenicima da donose vlastite zaključke, no ne naglašava se da je tema osjetljiva i kontroverzna. Od Stradlingovih se metoda koristi metoda istraživanja što se ostvaruje zadacima koji prate priložene povijesne izvore. Spomenuti izvori su malobrojni i ponajviše su fokusirani na vojsku i medije, a zanimljivo je da niti jedan od njih ne donosi perspektivu bošnjačke strane. Udžbenik hrvatsku ulogu u ovom ratu ne prikazuje isključivo pozitivnom kao što je bio slučaj kod Alfe, a savezništvo između HVO-a i Armije BiH opisuje klimavim. Imagemi su vrlo rijetki, a jedan od najistaknutijih je onaj koji govori o medijima – ratnim huškačima. Nacionalno obilježeni imagemi nisu prisutni ili su u nekom slučajevima samo vrlo indirektni.

Najsžetiji prikaz rata u Bosni i Hercegovini u hrvatskim udžbenicima može se pronaći u udžbeniku *Zašto je povijest važna? 4* izdavača Profil Klett. Spominje se referendum za samostalnost BiH, proglašenje Republike Srpske i Hrvatske republike Herceg Bosne. Navodi se kako je Bosna i Hercegovina bila poprištem krvavog građanskog rata gdje su sve strane izvršavale ratne zločine i pretrpjele velike gubitke. Tom kratkom opisu priložena je fotografija jedne Sarajke među grobovima tijekom opsade Sarajeva te se u kratkim crtama iznose brojčani podatci o opsadi. Od izvora se još prilažu dijelovi Splitske deklaracije, no postavljena pitanja usredotočena su na reprodukciju faktografije. U vrlo je kratkim crtama opisan i Daytonski sporazum, pa se samo navodi kako je njime dogovoren mir, a kako su mu prethodile akcije hrvatskih i bošnjačkih snaga te NATO saveza protiv vojske bosanskih Srba.⁸⁰ Kasnije poglavlje o posljedicama Domovinskog rata dotiče se logora u BiH koje su uspostavljale sve od zaraćenih strana te se učenike traži da na fotografiji logoraša iz Manjače opišu njihov izgled i glavne karakteristike poput dobi i spola. Pored toga nalazi se fotografija groblja u Srebrenici gdje se navode brojčani podatci i ukratko se objašnjava kako je Međunarodni kazneni sud za ratne zločine na području bivše Jugoslavije ovaj pokolj okarakterizirao kao genocid.⁸¹ Ovaj se udžbenik od svih hrvatskih udžbenika najmanje bavi ratom u Bosni i Hercegovini te

⁷⁹ Jakša Raguž, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolica, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac, *Svijet prije nas – Povijest 4* (Zagreb: Meridijani, 2021), 142-145.

⁸⁰ Miljenko Hajdarović, Vedran Ristić, Nikica Torbica, *Zašto je povijest važna? 4* (Zagreb: Profil Klett, 2021), 173-179.

⁸¹ Isto, 255.

jednostavno ne sadrži dovoljno gradiva kako bi se zadovoljili kriteriji za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima kao i iskoristile Stradlingove metode i smjernice. Njegov kratki opis ni jednu od sukobljenih strana ne prikazuje lošijom ili boljom od ostalih već sve prikazuje objektivno, stoga nema istaknutih imagera. Ipak, zanimljivo je što ovaj sukob naziva građanskim ratom, a ne agresijom što čine prethodni udžbenici.

Srpski udžbenik *Istorija* izdavača J.P. Zavod za udžbenike prije opisa samog rata ukratko objašnjava višestranačke izbore 1990. godine te izbor Alije Izetbegovića za predsjednika. Zatim se naglašava kako su hrvatski i muslimanski članovi parlamenta utrli put secesiji Bosne i Hercegovine od Jugoslavije „...preglasavajući ili ignorišući zahteve predstavnika Srba, koji su bili protiv secesije BiH od Jugoslavije.“. Zatim se navodi kako je predsjedništvo republike poslalo zahtjev za međunarodnim priznanjem dok su predstavnici srpskog naroda okupljeni oko stranke SDS proglasili Srpsku republiku Bosnu i Hercegovinu. Udžbenik zatim govori o stvaranju Savezne Republike Jugoslavije gdje se još spominje kako su se trupe JNA iz BiH povukle 1992. godine dok je tamo ostala Vojska Republike Srpske. Navodi se kako je Srbija, odnosno Savezna Republika Jugoslavija, pomagala srpskom stanovništvu u BiH budući da na tome ne rade međunarodne organizacije kako su obećale. To je rezultiralo sankcioniranjem Srbije koje je narodu nanijelo velike patnje. Zatim se objašnjava sam nastanak Republike Srpske, koju udžbenik naziva izrazom volje i borbe srpskog naroda u BiH da prilikom razbijanja Jugoslavije stvore svoju republiku. Navodi se kako je ona prvotno nastala u siječnju 1992. godine, dok je međunarodna zajednica samostalnost BiH priznala u travnju iste godine. Time se naglašava kako međunarodna zajednica nije brinula o srpskom stanovništvu u Bosni i Hercegovini. To je u kombinaciji s miješanjem zapadnih zemalja vođenih SAD-om u prilike u BiH dovelo do ratnog sukoba.⁸²

Rat je okarakteriziran kao trostruki građanski rat gdje su sve strane činile zločine poput rušenja naselja i etničkog čišćenja. Objašnjeno je potpisivanje Daytonskog sporazuma koji je osim mira u BiH donio međunarodno priznanje Republike Srpske. Udžbenik navodi koje nadležnosti BiH ima te je naziva nestabilnom državom. Na istom mjestu gdje je udžbenik učenike uputio na istraživanje zločina u Hrvatskoj nalaze se i zločini počinjeni u Bosni i Hercegovini. Udžbenicima se tako zadaje zadatak da istraže sukob oko Sarajeva, napade na vojne kolone JNA u Sarajevu i Tuzli, operaciju „Koridor“, napad na Miljevački plato, zločine u Kravici, Zenici, Budakovićima, na Markalama, na Kapiji, u Bratuncu i okolici te u Srebrenici,

⁸² Momčilo Pavlović, *Istorija*, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2023), 225-227.

operacije „Tigar 94“ i „Pauk“ te operacija „Namjerna sila“ koju je proveo NATO savez. Time se učenike opet upućuje na istraživanje, ali udžbenik time izbjegava osjetljiva i kontroverzna pitanja. Posebno je zanimljiv pristup zločinu u Srebrenici, kojeg se udžbenik ipak dotiče, iako u vrlo kratkim crtama. Navodi se kako su muslimanske snage počinile zločine nad civilima srpske nacionalnosti u srebreničkoj i bratunačkoj općini. Zatim se navodi kako su snage Vojske Republike Srpske u Srebrenici 1995. godine počinile masakr te se navode suđenja zbog ratnih zločina. Ipak, udžbenik ovaj zločin direktno ne naziva genocidom već da su podatci o broju stradalih sporni te tvrdi da je Međunarodni sud pravde presudio da Srbija nije odgovorna za genocid. Kada završava poglavlje, spominje se rat između Bošnjaka i Hrvata te se tvrdi da je građanski rat u Bosni i Hercegovini poprimio elemente vjerskog rata.⁸³

Udžbenik vlastitu stranu prikazuje žrtvom Bošnjaka i njihovih zapadnih saveznika te počinjenim ratnim zločinima pristupa na način da prvo navodi zločine protivničke strane, što ostavlja dojam da se vlastita strana želi prikazati boljom ili opravdati jer njihovi zločini nisu počinjeni iz „čista mira“. Upitno je može li se upućivanje učenika na istraživanje zločina smatrati korištenjem Stradlingove metode jer se tu prvenstveno radi o izbjegavanju osjetljivih i kontroverznih pitanja. Srbija se poistovjećuje sa Saveznom Republikom Jugoslavijom, pa tako njihova vojska, odnosno JNA nije odgovorna za počinjene zločine već se radi o bosanskim Srbima (koji se, unatoč tome ne opisuju negativno iako udžbenik ostavlja dojam da su oni narušavali ugledu Srbije u svijetu). Strane su sile, pogotovo SAD prikazane antagonistički te ih se okrivljuje za izbijanje rata, jer se sukobi prije opisuju više na način na koji bi se opisivali pojedini nevezani incidenti. Od imagama se odmah na početku obrade gradiva spominju nepravedni Hrvati i Muslimani, a samo korištenje naziva Musliman može u pitanje dovoditi kome teritorij Bosne treba pripadati. Prisutan je još imagem stranaca sklonih upletanju kada se govori o međunarodnoj zajednici. Osim što se događaj naziva građanskim ratom, sadržaj udžbenika govori o razbijanju Jugoslavije. Pojam razbijanje, za razliku od raspada, podrazumijeva svjesno djelovanje, a u ovom slučaju podrazumijeva djela Hrvata, Muslimana i zapadnih zemalja. Zapadne se zemlje vrlo negativno prikazuju kada udžbenik govori o priznanju BiH te se navodi kako je Republika Srpska nastala prije samostalne BiH, no da nije priznata, čime su zanemarene potrebe bosanskih Srba. Ipak, ne objašnjava se zašto je jedna država priznata dok druga nije. Tema genocida u Srebrenici razrađena je na način da se više vremena provodi na preispitivanje značenja riječi genocid no na sami događaj, što ukazuje na problematičnost ovog pitanja kao i na nastojanje da se vlastita strana oslobodi krivnje. Kriteriji

⁸³ Isto, 227-230.

Konsenzusa iz Beutelsbacha nisu zadovoljeni, a jedino mjesto gdje se ukazuje na postojanje različitih stajališta jest razmatranje o broju stradalih u Srebrenici, što prvenstveno ima ulogu relativizacije zločina. Povijesnih izvora nema u udžbeniku.

Udžbenik *Istorija 4* izdavača Novi Logos u temu rata u Bosni i Hercegovini uvodi objašnjavanjem poziva Europske zajednice ostalim jugoslavenskim republikama da se izjasne žele li ostati u Jugoslaviji ili biti samostalne. Tada se dio rukovodstva BiH izjasnio za samostalnost iako su bosanski Srbi bili protiv toga. To je rezultiralo srpskim bojkotom referenduma o neovisnosti, no on nije uspio te je proglašena Republika Srpska. Odmah nakon referenduma su počeli i oružani sukobi na teritoriju BiH, kada su hrvatske jedinice prešle republičku granicu kako bi napale civilno stanovništvo i JNA. Nakon toga se izdvaja napad muslimanskih boraca na svadbenu kolonu u Sarajevu gdje je među stradalima bio i svećenik Srpske Pravoslavne Crkve, što je bio povod sukobu u Sarajevu. Srbi su nakon tog zločina prema svadbenoj koloni podigli barikade, što udžbenik smatra službenim početkom građanskog rata u BiH. Velikim problemom smatra se nacionalna i vjerska izmiješanost stanovništva, a osim Srba, Muslimana i Hrvata spominju se oni koji su se u ovom trenutku još uvijek smatrali Jugoslavenima. Navodi se kako se JNA u travnju 1992. godine počela povlačiti iz smjera Sarajeva i Tuzle prema Srbiji te kako su ju pritom napale muslimanske jedinice, što je bilo popraćeno ratnim zločinima.⁸⁴

Kada govori o ratnim zločinima, udžbenik navodi protjerivanje Srba iz Mostara i centralne Bosne, ali i Muslimana iz sjeverne Bosne. Brojna su mjesta tako izgubila višenacionalni karakter, a spomenut je i sukob Hrvata i Muslimana. Za Sarajevo se tvrdi kako se našlo pod djelomičnom blokadom te da su unutra ostali zatočeni brojni Srbi kojima Muslimani nisu dozvoljavali da napuste grad. Spominje se kako je nad tim srpskim stanovnicima u Sarajevu počinjen velik broj ratnih zločina, što je nezavisna međunarodna komisija potvrdila 2021. godine. Osim civila i zaraćenih strana, pod napadom su se često nalazile snage UNPROFOR-a. Opisu borbi za Sarajevo priložen je kratki tekst pod naslovom „Sarajevski Romeo i Julija“ koji govori o Srbinu i Muslimanki koji su bili zaljubljeni te koji su stradali od strane muslimanskih jedinica kada su pokušali pobjeći iz grada. Glavni razlog teške situacije u gradu u tekstu se pripisuje prisutnosti muslimanskih snaga. Ipak, učenicima se postavlja pitanje da zaključe na koji način ovaj tekst predstavlja bezumlje rata. Kada se govori

⁸⁴ Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, *Istorija 4*, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera (Beograd: Novi Logos, 2023), 167

o planovima ustrojstva BiH nakon rata, kao što je bio Vance-Owenov plan, udžbenik tvrdi kako su planove odbijale i srpska i muslimanska strana.⁸⁵

Navodi se da se SAD s Billom Clintonom na vlasti počeo više upletati u sukob, a iste godine došlo je do pada granate na Markalama, za što su Srbi odmah optuženi iako „do danas nije dokazano ni sa koje je zaraćene strane granata pala“. NATO je ultimatumom zapovjedio Srbima da povuku teško naoružanje, što je učinjeno uz garanciju Rusa da će oni poslati svoje mirovne snage. Navodi se kako su Hrvati i Muslimani uz posredovanje SAD-a prestali međusobno ratovati te su nastavili zajedničko djelovanje protiv Srba. Rat u Hrvatskoj također je imao direktan utjecaj na rat u BiH, a nakon toga se objašnjava kako su snage Vojske Republike Srpske zauzele dva muslimanska gradića – Srebrenicu i Žepu. Zasebni tekst o zločinu u Srebrenici govori kako su u tom malom rudarskom gradiću počinjeni teški zločini, prvo sa muslimanske strane, od kojih je posebno zapamćena brutalnost pokolja u selu Kravica. Srpske su snage prilikom zauzimanja Srebrenice počinile težak zločin nad „...muslimanskim borcima i muškarcima koji su se probijali iz grada.“ Te je dio strijeljan, a dio poginuo tijekom borbi. Odlomak završava s tvrdnjom da povjesničari i dalje nisu suglasni koji je točno broj stradalih. Učenicima se samo postavlja pitanje „Šta se događalo u Srebrenici tokom građanskog rata?“. Genocid se ne spominje. Mirovnim pregovorima je prethodio „pohod“ snaga NATO saveza, Hrvata i Muslimana, a iscrpljujućim pregovorima postignut je mir i konačno uređenje BiH. Ona je podijeljena na dvije cjeline te je došla pod neku vrstu međunarodne uprave. Srbi su masovno napuštali teritorij Federacije Bosne i Hercegovine jer nisu željeli živjeti van Republike Srpske. Udžbenik još prilaže tekst o „nastanku Bošnjaka“ te se učenicima postavlja pitanje „Kako i kada su nastali Bošnjaci?“.⁸⁶

I ovaj udžbenik srpsku stranu prikazuje žrtvom, no za prve sukobe odgovornost snose Hrvati, a tek onda Bošnjaci i NATO. Zanimljiv je imagem vojske – žrtve kada se opisuje početak rata i napad na postrojbe JNA, a osim toga spominju se i muslimanski borci, što je slično korištenju pojmova ekstremist i terorist jer ne nosi isto značenje koje bi imao pojam vojnik. Rusi su opisani kao bratski narod, a svi ostali uključeni u sukob, zajedno s NATO paktom, opisani su nasilnima i neprijateljski nastrojenima prema svim Srbima, na što ukazuje i korištenje riječi pohod za vojne akcije. Ta riječ se najčešće veže uz osvajanja i porobljavanja te se ovdje iskoristila za negativni prikaz svih zaraćenih strana osim srpske. Međunarodna

⁸⁵ Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, Istorija 4, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: Novi Logos, 2023), 167-168.

⁸⁶ Isto, 169-170.

zajednica također nije prikazana u najboljem svijetlu, ali se spominje nezavisna međunarodna komisija koja je istraživala i potvrdila zločine nad Srbima. Kada se naziva nezavisnom, ona se može shvatiti organizacijom koja je odvojena od agende ostalih zapadnih zemalja. Zločini počinjeni nad Srbima detaljno se opisuju dok se oni počinjeni nad ostalim narodima, izuzev Srebrenice, samo spominju. Sam opis Srebrenice više je fokusiran na upitnu točnost broja stradalih, a prije njega obrazloženi su zločini nad Srbima, kao što je slučaj i u udžbeniku J.P. Zavoda za udžbenike. Kriteriji iz Beutelsbacha nisu zadovoljeni, povijesnih izvora nema kao takvih već se prilažu kratki tekstovi koje su o pojedinim temama pisali autori udžbenika, a pitanja koja im se prilažu su usredotočena na faktografiju, osim teksta o sarajevskom „Romeu i Juliji“ koji se na pojednostavljen način dotiče pitanja o apsurdnu rata. Stoga se može zaključiti da ovaj udžbenik ne koristi Stradlingove metode, a osjetljive i kontroverzne teme nastoji zaobići.

Od analiziranih udžbenika rat u Bosni i Hercegovini najbolje prikazuju udžbenici izdavača Meridijani i Školske knjige. Objektivno govore o sudionicima rata, prilažu mnogobrojne izvore koji se ne dotiču samo vojnih djelovanja, iako je mana udžbenika *Svijet prije nas 4* što nema priloženih izvora s bošnjačke strane. Alfin udžbenik je, kao i kod Domovinskog rata, usredotočen na faktografiju te unatoč mnogobrojnim izvorima radi sve probleme koji su spomenuti u prijašnjem poglavlju – učenicima se ne ostavlja mjesta za zaključivanje i razmatranje o pročitanom te ih se suočava s mnogobrojnim informacijama i detaljnim opisima koji se ponajviše bave vojnim djelovanjem. Ipak, problem bi se riješio da se kod ovih dobro odabranih izvora postave pitanja za analizu. Veći je problem što hrvatsku stranu prikazuje skoro pa savršenom, ne naglašava kontroverze oko njihovog djelovanja u BiH, a bošnjačku stranu prikazuje nesposobnom za pobjedu u ratu bez tuđe pomoći. Udžbenik *Zašto je povijest važna? 4* je ratu u BiH posvetio vrlo malo mjesta pa se kriteriji za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima, kao i Stradlingove metode, nisu mogli ostvariti. Srpski udžbenici svoju stranu prikazuju glavnom žrtvom rata u BiH, a jedan udžbenik glavnim krivcima navodi zapadne zemlje, a drugi Hrvate. Srpski se zločini detaljno opisuju samo kada su im prethodili zločini počinjeni nad Srbima te se time nastoji opravdati vlastitu stranu. Srbi su prikazani i kao glavne žrtve opsade Sarajeva. Ono malo tekstova koji bi se mogli nazvati povijesnim izvorima podvrgnuti su vrlo površnoj analizi te donose samo srpsko gledište na sukob. Udžbenik izdavača Novi Logos operacije protiv srpskih snaga naziva „pohodom“, a naziv „Bošnjak“ objašnjava se kratkim odlomkom što ostavlja dojam da se taj pojam smatra nelegitimnim. Zanimljivo je što spominje Ruse koji imaju ulogu srpskih saveznika. J.P. Zavod za udžbenike

u svojoj obradi ovog gradiva nastoji prikazati JNA i Srbe kao entitet odvojen od Vojske Republike Srpske te se time odgovornost za sva zlodjela prebacuje na nekog drugog, a isti ti zločini nisu objašnjeni već se izbjegavaju i prepuštaju na obradu učenicima.

4.4. RAT NA KOSOVU

Rat na Kosovu obrađen je samo u srpskim udžbenicima, što je s jedne strane razumljivo jer se ne radi o nacionalno-važnoj temi za hrvatsku povijest, no svakako je neobično što se ovaj sukob uopće ne spominje. Udžbenik *Istorija J.P. Zavoda za udžbenike* dao je kratak pregled kosovske krize osamdesetih godina, a kada govori o krizi na Kosovu i Metohiji devedesetih godina prošloga stoljeća, navodi kako je do zaoštavanja odnosa došlo zbog akcija albanskih terorista koji su se nazvali Oslobodilačkom vojskom Kosova. Oni su, kako udžbenik tvrdi, provodili napade, razbojništva i zasjede gdje su stradali brojni civili i snage reda, odnosno policija. Udžbenik to nadopunjuje tablicom koja prikazuje brojeve napadnutih, ubijenih i ranjenih civila i policajaca. Ovakva je situacija dovela do upletanja zapadnih država u sukob, a udžbenik posebno ističe SAD koji je otvoreno podržavao Albance. Zatim se objašnjava sporazum u Rambouilletu te se navode političari prisutni na pregovorima te što je sporazumom postignuto. Tako se spominje uključenje kosovskih Albanaca u državne organe Srbije, povlačenje srpske vojske te dolazak vojnika NATO saveza kojima će kretanje na teritoriju Savezne Republike Jugoslavije biti neograničeno te koji će imati sudski imunitet. Srbija je odbila potpisivanje sporazuma jer nije mogla prihvatiti povlačenje vlastite vojske i policije te dolazak stranih snaga „...na prostor južne srpske pokrajine...“. To je rezultiralo agresijom NATO saveza na Srbiju te njegovom vojnom podrškom Albancima.⁸⁷

Bombardiranje Savezne Republike Jugoslavije koje je slijedilo nakon odbijanja sporazuma u Rambouilletu detaljno je opisano. Osim podataka o broju poginulih i ranjenih, broju projektila koje su snage NATO saveza ispalile te broju oštećenih objekata među kojima se nalaze škole i bolnice, navodi se kako NATO nije imao odobrenje UN-ovog Vijeća sigurnosti za provedbu ove akcije. Navode se procjene nastale štete u dolarima, od kojih udžbenik navodi i one neslužbene. Spominje se kako je bombardiranje trajalo 78 dana te kako je dovelo do potpisivanja Kumanovskog sporazuma kojim se odredilo povlačenje srpske vojske i policije, koja se čak od sigurnosne zone na granici udaljila još dodatnih pet kilometara. Zatim

⁸⁷ Momčilo Pavlović, *Istorija*, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2023), 231-232.

se spominje kako je UN-ovom Rezolucijom o Kosovu broj 1244, koja se kasnije navodi kao povijesni izvor koji nije podvrgnut analizi, garantiran teritorijalni integritet Savezne Republike Jugoslavije. Još se spominje kako je od ulaska snaga NATO-a na Kosovo ubijeno nekoliko stotina i oteto nekoliko tisuća civila srpske i ostale ne-albanske nacionalnosti dok se 200 000 Srba i pripadnika ostalih naroda odselilo. Još se navode podatci organizacije Human Rights Watch koja je zaključila da je tijekom bombardiranja stradalo oko 500 jugoslavenskih civila. Tekstu se prilaže tablica koja prikazuje datume, mjesta i broj stradalih u bombardiranju koje je NATO proveo. Tablica prikazuje podatke i o stradalim albanskim civilima.⁸⁸

NATO se vrlo negativno prikazuje u tekstu, a navođenje albanskih žrtava bombardiranja ostavlja dojam da su Albanci zaoštavanjem odnosa sami doveli do stradanja vlastitog naroda te kako njihovim saveznicima u NATO paktu zapravo nije bilo stalo do njihove dobrobiti. Sekundarni izvor koji govori o korištenju kasetnih bombi od strane NATO-a također ističe nemoralnost snaga pakta, a u kasnijem odlomku teksta udžbenika spominje se kako je bombardiranje izvedeno sa sigurne distance NATO nastojao prikazati kao vojnu misiju, a ne kao agresiju. Udžbenik tako navodi da „...nije bilo žrtava na strani agresora...“ dok su srpska i albanska strana pretrpjele teške gubitke. Osim toga, međunarodne su snage bile prisutne tijekom albanskih osvetničkih akcija. Udžbenik tvrdi kako je 70% teritorija Kosova i Metohije etnički očišćeno. Ti se zločini objašnjavaju i sekundarnim izvorom koji govori o izvjestitelju UN-a koji je upozoravao da se na Kosovu provodi etničko čišćenje Srba. Loša se situacija naglašava da je velik broj ljudi izgubio život na Kosovu nakon povlačenja vojske i dolaska međunarodnih snaga. Udžbenik još navodi kratki tekst o optužbi Slobodana Miloševića i ostatka jugoslavenskog, odnosno srpskog vodstva od strane suda u Haagu.⁸⁹

Udžbenik *Istorija* samim korištenjem izraza „kriza“ naglašava kako se radi o problemu na vlastitom teritoriju, čime se prisvaja Kosovo. Na istu stvar ukazuje tvrdnja vezana uz odbijanje sporazuma u Rambouilletu gdje Srbija ne želi međunarodne vojne snage na vlastitom teritoriju. Zanimljivo je da se, iako su prikazani teroristima, Albance ne navodi kao agresora već je agresor bio NATO, u čijem su bombardiranju uz Srbe ginuli i Albanci. Naravno, treba istaknuti da izraz terorist koji se koristi za albansku stranu uvijek nosi negativno značenje, a imagemi vezani uz NATO i zapadne zemlje jednaki su kao i u prošlom poglavlju, no tome je još dodan opis njihovog nemara za ljudske živote općenito. Kosovo se često naziva južnom

⁸⁸ Isto, 232.

⁸⁹ Momčilo Pavlović, *Istorija*, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2023), 233.

srpskom pokrajinom te se time nastoji reći kako ono nije neovisno te kako za bilo kakve rasprave o tom pitanju nema razloga. Narativ koji se iznosi u udžbeniku opisuje unutarnju krizu koja je prerasla u oduzimanje teritorija koje je bilo popraćeno ratnim zločinima, posebice etničkim čišćenjem. Izvori su, kao što je bio slučaj u obradi prijašnjih sukoba, sekundarni, a od primarnih se prilaže samo tekst UN-ove rezolucije o Kosovu broj 1244, no ne postavljaju se pitanja za analizu. Ne upućuje se na to da je tema kontroverzna i osjetljiva, učenicima se ne omogućava donošenje zaključaka i oblikovanje vlastitih stavova, a Stradlingove se metode za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima ne koriste.

Udžbenik izdavača Novi Logos, *Istorija 4*, navodi kako su pritisci za raspravu o Kosovu i Metohiji bili prisutni još 1995. godine tijekom pregovora u Daytonu, no do nje nije došlo zbog Miloševićeva direktnog zahtjeva. Za Slobodana Miloševića navodi se kako je u zapadnim zemljama imao nadimak „faktor stabilnosti“. Tako se navodi da su sankcije Saveznoj Republici Jugoslaviji ublažene, no nisu ukinute. Situacija u Srbiji bila je relativno mirna, no do pogoršanja je došlo 1996. godine, kada je osnovana Oslobodilačka Vojska Kosova koja je provodila „...terorističke napade na srpsko stanovništvo pokrajine, ali i na Albance koji su bili lojalni Republici Srbiji.“. Navodi se kako je osnutak Oslobodilačke Vojske Kosova omogućila albanska emigracija, a da su se financirali putem trgovine drogom u Europi. Također se nametnula kao protivnik Demokratskom savezu Kosova koji je predvodio Ibrahim Rugova, predstavnik albanskog naroda Kosova i Metohije koji se zalagao za mirno osamostaljenje koje bi se ostvarilo pregovorima sa Srbima. Ukratko se opisuje djelovanje OVK na području Kosova i Metohije te njihov sastav koji su činili i albanski dobrovoljci koji su ilegalno prešli granicu. Navode se neka od područja koja su zauzeli te postupanje s tim područjima, što se objašnjava spomenom Orahovca i ratnih zločina koji su tamo počinjeni nad srpskim stanovništvom. Zbog svega toga je vojska Savezne Republike Jugoslavije policijski djelovala na Kosovu i Metohiji prilikom čega je uspjela potisnuti OVK i nanijeti joj velike gubitke. Kod opisa krize može se izdvojiti fotografija pripadnika OVK i američkih marinaca, što implicira umiješanost SAD-a te njihovo savezništvo s kosovskim Albancima.⁹⁰

Udžbenik opisuje pregovore do kojih je došlo jer su SAD i pojedine zapadne zemlje zahtijevale prestanak sukoba i dolazak snaga NATO-a na teritorij Savezne Republike Jugoslavije. Milošević je 1998. godine prihvatio dolazak promatrača mirovne misije OEBS na čijem je čelu bio američki diplomat William Walker. Do pogoršanja situacije došlo je nakon

⁹⁰ Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, *Istorija 4*, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: Novi Logos, 2023), 170-171.

ubojstva nekoliko srpskih policajaca što je dovelo do sukoba srpskih snaga sa OVK i oslobođenja sela Račak. William Walker je tada optužio srpsku snagu za ratni zločin nad albanskim stanovništvom u selu, no udžbenik navodi da u selu Albanaca nije ni bilo. Tvrdi se kako je taj sukob bio jedan od povoda bombardiranja Savezne Republike Jugoslavije te kako se kasnije doznalo da su optužbe bile lažne jer su svi poginuli Albanci bili pripadnici OVK koji su stradali u borbama za selo. Ipak, navodi se kako su SAD, Velika Britanija i ostatak NATO saveza počeli zagovarati vojnu intervenciju. Situaciju su nastojale smiriti Francuska i Rusija, čijim je posredstvom došlo do pregovora u Rambouilletu 1999. godine. Navodi se tko je bio na pregovorima te kako se od Srbije zahtijevalo povlačenje vojske sa svoje južne pokrajine dok bi se na istoj rasporedile snage NATO saveza te kako bi se nakon tri godine organizirao referendum o neovisnosti stanovništva Kosova i Metohije. Udžbenik navodi kako je Srbija, unatoč svim pritiscima i najavi vojne intervencije, odbila prijedlog, što u udžbeniku implicira kako se radi o hrabrom i herojskom činu.⁹¹

Bombardiranje Savezne Republike Jugoslavije koje je slijedilo nakon pregovora u Rambouilletu udžbenik je obradio detaljnije nego krizu koja je dovela do njega. Emocionalni govor uočljiv je u samom podnaslovu „Sumrak XX veka – NATO bombardovanje SRJ“. Navodi se kako je agresija NATO saveza započela bez odobrenja UN-ovog Vijeća sigurnosti te kako je trajala 78 dana. Objasnjava se kako su zemlje NATO saveza, posebice Velika Britanija i SAD, očekivale da će Savezna Republika Jugoslavija nakon kratkog napada ipak prihvatiti „nepovoljan“ sporazum iz Rambouilleta. Udžbenik zatim opisuje koji su civilni i policijski ciljevi bili bombardirani. Povlači se paralela s bombardiranjem koje je Srbija proživjela u Drugome svjetskom ratu te se stoga može dobiti dojam da se NATO nastoji usporediti s Trećim Reichom. Akcije bombardiranja udžbenik naziva zločinima, a spominje i albanske žrtve NATO agresije kao i udžbenik J.P. Zavoda za udžbenike. Udžbenik se dotiče stradanja djece tijekom bombardiranja, prilikom čega objašnjava slučaj trogodišnje Milice Rakić iz Batajnice. Udžbenik se stradanja djece dotiče i prilaganjem fotografije spomenika djeci poginuloj tijekom bombardiranja koji se nalazi u Beogradu. Bombardiranje nije prekinulo borbe na teritoriju Kosova i Metohije, a posebno se žestokima opisuju borbe na albanskoj granici, gdje su albanska vojska i NATO pomagali pripadnicima OVK da uđu na teritorij Savezne Republike Jugoslavije. Opisane su borbe za Košare i Paštrik, gdje stoji kako su snage Vojske Jugoslavije unatoč teškim gubitcima uspjele spriječiti probijanje OVK. Navodi se kako

⁹¹ Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, Istorija 4, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: Novi Logos, 2023), 171.

je NATO prilikom bombardiranja koristio oružje zabranjeno ratnim zakonima, no ne govori o kasetnim bombama već o municijom od osiromašenog urana, od čijih posljedica ljudi i danas umiru.⁹²

Navode se neke brojke žrtava bombardiranja, no uz tvrdnju da točan broj još nije utvrđen, a ukratko se objašnjava i nastala materijalna šteta. Tome je priložena karta Savezne Republike Jugoslavije s označenim gradovima i bombardiranim područjima. Popratni opis spominje broj bombardiranih lokacija i zračnih udara, a spominju se i kasetne bombe, no ne nazivaju se zabranjenima. Do kraja agresije došlo je kada je Slobodan Milošević u lipnju 1999. godine prihvatio zahtjev da se Kosovo i Metohija stave pod kontrolu UN-a te da se rasporede snage NATO saveza. Naglašeno je kako je strateški važan aerodrom u Prištini bio pod kontrolom jedne jedinice ruske vojske. Navodi se Kumanovski sporazum i usvajanje Rezolucije broj 1244 kojom se priznaje suverenitet Srbije na Kosovu i Metohiji te stavljanje pokrajina pod upravu UN-a. Srpsko i ne-albansko stanovništvo Kosova povuklo se u centralnu Srbiju, a brojni su Srbi na Kosovu ubijeni unatoč prisutnosti međunarodnih snaga. Navodi se kako je OVK nastojala uništiti sve što je srpsko – groblja, crkve, manastire i kuće. Mjesta su mijenjala imena, a brojna su poduzeća oteta i postala albanskima. Udžbenik na kraju prilaže dva povijesna izvora. Jedan tekst govori o životu u Saveznoj Republici Jugoslaviji tijekom bombardiranja, a drugi je tekst iz Rezolucije broj 1244 UN-a. Kod oba izvora se postavljaju pitanja, no ona ne potiču dublju analizu već samo pronalaženje odgovora u tekstovima⁹³.

Udžbenik izdavača Novi Logos ne naglašava kako se radi o kontroverznoj i osjetljivoj temi, učenicima ne omogućava donošenje vlastitih zaključaka i stavova te ne koristi Stradlingove metode za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima. Udžbenik je kod prijašnjih sukoba navodio da su obje strane činile ratne zločine, dok se kod opisa krize na Kosovu i Metohiji uopće ne spominje da je na srpskoj strani bilo zločina, što može ukazati na izbjegavanje kontroverznih i osjetljivih pitanja. NATO i OVK prikazani su kao agresori te se koriste imagem terorista, ekstremista i kriminalaca, dok je šira međunarodna zajednica prikazana nezainteresiranom ili neiskrenom u rješavanju problema te su jedino Francuska i Rusija prikazane pozitivno. Zanimljiva je fotografija snaga OVK i američkih marinaca koja ukazuje na savezništvo između dvaju agresora, a može biti i dokaz kako je NATO, odnosno SAD, imao velike planove na teritoriju Kosova. Udžbenik zagovara isti narativ kao i onaj J.P.

⁹² Isto, 172

⁹³ Duško Lopandić, Manja Milinović i Ratimir Milikić, Istorija 4, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smjera (Beograd: Novi Logos, 2023), 173-174.

Zavoda za udžbenike, odnosno govori o krizi na vlastitom teritoriju koja je postepeno vodila oduzimanju tog teritorija te agresiji NATO saveza. Navode se dva povijesna izvora, no nisu podvrgnuti analizi, što se vrlo dobro moglo napraviti s izvorom o životu za vrijeme bombardiranja. Prilaganje teksta Rezolucije broj 1244. odrađeno je na način da se dobiva dojam kako se nastoji naglasiti da su Kosovo i Metohija još uvijek dio srpskog teritorija. Pojedini dijelovi udžbenika pisani su emocionalno nabijenim govorom, a na svim gdje se mogla očekivati analiza ona nije prisutna.

5. ZAKLJUČAK

Ovaj rad analizirao je prikaz raspada Jugoslavije u četiri hrvatska i dva srpska udžbenika povijesti. Prije same analize, naveli su se i objasnili kriteriji Konsenzusa iz Beutelsbacha koji govore o pravilnom postupanju s kontroverznim i osjetljivim pitanjima u nastavi, metode za rad s povijesnim izvorima te osjetljivim i kontroverznim temama Roberta Stradlinga te najčešće pogreške u radu s ovakvim temama. Ukratko se obrazložila povezanost ovog rada s područjem imagologije, znanosti koja se bavi predodžbama o drugome, a na sličan se način obrazložila analiza diskursa. Zadnje poglavlje prije analize udžbenika bavilo se povijesnim kontekstom udžbenika, odnosno uz pomoć stručne literature prikazao se razvoj prikaza ratova koji su doveli do raspada Jugoslavije u hrvatskim i srpskim udžbenicima od devedesetih godina prošloga stoljeća do danas. Iako su hrvatski i srpski udžbenici u početku imali dosta sličan pristup ovoj temi, s vremenom se situacija promijenila te se počelo objektivnije pisati i uključivati više perspektiva u udžbenike. Ipak, poboljšanja su najočitija u hrvatskim udžbenicima, na što je uvelike utjecao udžbenički pluralizam, dok su u srpskim udžbenicima ona bila relativno rijetka, a neki su čak s vremenom s ovom temom postupali radikalnije. Zatim su se naveli naslovi i izdavači suvremenih gimnazijskih udžbenika koji su predmet istraživanja ovog rada te su oni prepričani, a njihovi pristupi analizirani pomoću teorijske podloge razrađene u prvom poglavlju rada.

Analizirani su udžbenici hrvatskih izdavača Alfa, Školska knjiga, Meridijani i Profil Klett te srpskih izdavača J.P. Zavod za udžbenike i Novi Logos. **Ispostavilo se da su hrvatski udžbenici češće zadovoljavali kriterije Konsenzusa iz Beutelsbacha te su se više služili Stradlingovim metodama, ponajviše metodom nadomještanja te metodom istraživanja.** Važno je naglasiti kako su u njima obrađeni samo Domovinski rat i rat u Bosni i Hercegovini, koji je opisan vrlo sažeto, a Kosovo se ne spominje. **Svakako valja pohvaliti udžbenik izdavača Meridijani jer su njegovi autori uspjeli iskoristiti i metodu uživanja.** Udžbenici su uglavnom objektivni i prilažu dobre izvore koji se u većini slučajeva analiziraju detaljnije od razine pronalaska odgovora u tekstu. Ipak, potrebno je naglasiti da je od hrvatskih udžbenika najslabiji onaj izdavača Alfa. **Unatoč dobro odabranim izvorima koji prikazuju različite perspektive, ne postavlja pitanja za analizu već se dobiva dojam da su ti izvori sami sebi svrha.** Također je zanimljiv njegov prikaz hrvatskih ratnih zločina te rata u Bosni i Hercegovini, gdje se hrvatsku stranu ne prikazuje savršenom, no može se dobiti dojam da je ona svakako bila humanija od druge dvije. Unatoč svemu, radi se o problemima koji se mogu vrlo lako riješiti. To se ne može reći za srpske udžbenike, čiji su autori napravili gotovo sve

pogreške koji su obilježili prethodno izdane udžbenike. Vlastita strana prikazana je glavnom žrtvom triju ratova devedesetih, vlastite se zločine izbjegava i prepušta na istraživanje učenicima, ako se uopće navode, a detaljno se razrađuju samo oni kojima su prethodili zločini koje je počinila suprotna strana. Udžbenici sadrže veoma mali broj povijesnih izvora koji su pretežito sekundarni izvori, a pitanja za analizu su u gotovo svim slučajevima na razini pronalaženja odgovora u tekstu. Ostali sudionici prikazani su vrlo negativno te se smatraju glavnim krivcima za rat, no to ne podrazumijeva samo Hrvate, Bošnjake i Albance, već SAD i NATO također. Kriteriji Konsenzusa iz Beutelsbacha nisu zadovoljeni, a Stradlingove se metode ne koriste, osim ako bi se upućivanje učenika na istraživanje ratnih zločina koje udžbenik izbjegava smatralo metodom istraživanja. Posebno je intrigantno što se informacije u ova dva udžbenika ne preklapaju u svim slučajevima, pa se tako često navode različiti razlozi zbog kojih je dolazilo do ratova, dok je faktografija u hrvatskim udžbenicima jednaka te se razlike očituju samo u pojedinim proširenim ili sažetim potpoglavljima.

Hrvatski udžbenici sadrže manje imagama od srpskih, a najviše ih ima u udžbeniku izdavača Alfa, gdje se srpska strana opisuje korištenjem pojmova terorist i ekstremist, a bošnjačka se opisuje nespremnom i nepromišljenom. Ipak, većina hrvatskih udžbenika puno je diskretnija s korištenjem imagama, a zanimljivo je kako se u nekima koriste imagemi poput nepromišljenog političara na vlastitoj strani. Srpski su udžbenici direktniji s predodžbama drugih te su tako gotovo svi opisani nacionalistima, radikalima, ekstremistima i kriminalcima, a zapadne se zemlje u nekim slučajevima čak poistovjećuju s Hitlerovom Njemačkom. Srpski su udžbenici također oblikovani na način kojim se šalje poruka da je gotovo cijeli svijet, izuzevši bratske narode, kako ih se naziva, poput Rusa, neprijateljski nastrojen prema Srbiji, što se čini zaobilaznjem pojedinih informacija i pažljivim odabirom fotografija koje neće biti popraćene detaljnijim opisom već će u kombinaciji s tekstom slati poruku. Hrvatski udžbenici također sadrže nekoliko takvih slučajeva, primjerice uništenje Starog mosta u Mostaru, no u manjoj mjeri od srpskih. Svi udžbenici govore o ratnim zločinima, a posebno je zanimljiv način na koji tretiraju one koje je počinila vlastita strana. Oni se u hrvatskima ne nastoje opravdati, no u nekim slučajevima dobiva se dojam da se nastoji reći kako ih je ipak počinjeno manje nego na srpskoj strani, pa tako *mi* ispadamo bolji od *njih*. Srpski udžbenici vlastite zločine nastoje opravdati jer su im prethodili zločini nad Srbima, koji se opisuju puno detaljnije od počinjenih, koji se najčešće samo spominju. Problem o kojemu se nije vodilo obzira prilikom planiranja istraživanja jest da ratovi koji su doveli do raspada Jugoslavije nemaju jednak značaj za hrvatsku i srpsku nacionalnu povijest, pa se tako u hrvatskim udžbenicima rat u Bosni i

Hercegovini vrlo sažeto obrađuje dok se rat na Kosovu ni ne spominje. Iako bi ovo izvan konteksta moglo ukazivati na izbjegavanje teme, pitanje Kosova nije kontroverzno za hrvatsku nacionalnu povijest te je veća vjerojatnost da se radi o ograničenjima udžbenika ili kurikuluma. Zbog toga bi bilo zanimljivo analizirati kurikulume i nastavne planove za predmet povijesti u Republici Hrvatskoj i Republici Srbiji, što bi omogućilo još bolje razumijevanje ove teme. Velik doprinos razumijevanju ove teme dala bi i analiza udžbenika koji se koriste u Sloveniji, Bosni i Hercegovini te kod nacionalnih manjina. S teorijske strane trebalo je jače naglasiti da se navedeni kriteriji i metode ne mogu baš uvijek najsretnije iskoristiti u udžbenicima, što je pogotovo izraženo kod kriterija o težini osobnog interesa učenika. **Za kraj se može zaključiti kako su hrvatski udžbenici ovoj temi pristupili daleko bolje i objektivnije od onih srpskih, koji su bolji od udžbenika izdanih devedesetih, ali se ne može tvrditi kako pravilno postupaju s kontroverznim i osjetljivim pitanjima.**

Usporedba prikaza raspada Jugoslavije u suvremenim hrvatskim i srpskim gimnazijskim udžbenicima

sažetak

Cilj ovog diplomskog rada jest analiza prikaza ratova tijekom raspada Jugoslavije u suvremenim hrvatskim i srpskim gimnazijskim udžbenicima. U radu se ne analizira točnost navedenih činjenica već se usredotočuje na postupanje s raspadom Jugoslavije kao osjetljivom i kontroverznom temom. Za potrebe rada su stoga definirani kriteriji i metode za rad s osjetljivim i kontroverznim pitanjima kao i najčešće pogreške. Osim toga, u radu se analizira prikaz sukobljenih strana te prepričava narativ udžbenika, zbog čega se objašnjava imagologija i analiza diskursa. Objašnjava se povijesni kontekst udžbenika, odnosno ukratko se iznosi kako su i jesu li hrvatski i srpski udžbenici s vremenom mijenjali svoje pristupe ovoj temi. Predmet analize su 4 hrvatska i 2 srpska udžbenika, od kojih su svi izdani nakon 2019. godine. Preciznije, hrvatski su udžbenici izdani 2021. godine, a srpski 2023. godine. Analiza je podijeljena na 4 tematske cjeline: rat u Sloveniji, Domovinski rat, odnosno rat u Hrvatskoj, rat u Bosni i Hercegovini te rat na Kosovu. Rad nastoji odgovoriti na pitanje kojih se strategija i kriterija suvremeni hrvatski i srpski gimnazijski udžbenici povijesti drže te koje pogreške rade, a uz to odgovorit će se na pitanja kako udžbenici prikazuju i karakteriziraju.

Ključne riječi: udžbenici, kontroverzna i osjetljiva pitanja, Jugoslavija, Desetodnevni rat, Domovinski rat, rat u Bosni i Hercegovini, rat na Kosovu, imagologija, analiza diskursa

Comparison of Representations of the Breakup of Yugoslavia in Contemporary Croatian and Serbian High School Textbooks

summary

The goal of this master's thesis is to analyze the representations of wars during the breakup of Yugoslavia in contemporary Croatian and Serbian high school textbooks. This paper is not concerned with the accuracy of the stated facts and instead focuses on dealing with the breakup of Yugoslavia as an example of a sensitive and controversial topic. For the purpose of this analysis, this paper explains the rules and methods for working with sensitive and controversial issues as well as most common mistakes. In addition, the paper also analyzes the representation of the conflicting parties and summarizes the textbook narrative, which requires explanations and introduction to imagology and discourse analysis. Historical context of history textbooks is also explained for the purpose of assessment whether Croatian and Serbian textbooks changed their approaches to this topic over time. The subjects of analysis are 4 Croatian and 2 Serbian textbooks, all of which were published after 2019. Croatian textbooks were published in 2021, and the Serbian textbooks were published in 2023. The analysis is divided into 4 topics: the war in Slovenia, the Homeland War or the war in Croatia, the war in Bosnia and Herzegovina and the war in Kosovo. The paper tries to answer the question of what strategies and criteria contemporary Croatian and Serbian high school history textbooks follow and what mistakes they make. It will also answer the questions how the textbooks portray the warring sides.

Keywords: textbooks, sensitive and controversial issues, Yugoslavia, Ten day war, Croatian Homeland war, war in Bosnia and Herzegovina, Kosovo war, imagology, discourse analysis

7. BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

1. Anić, Tomislav, Nikica Barić, Ivan Brigović, Stipe Ledić, Ante Nazor, Ivan Samardžija, Petar Bagarić, Tihana Magaš. *Povijest 4*. Zagreb: Alfa, 2021.
2. Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragovi 4*. Zagreb: Školska knjiga, 2021.
3. Hajdarović, Miljenko, Vedran Ristić, Nikica Torbica. *Zašto je povijest važna? 4*. Zagreb: Profil Klett, 2021.
4. Lopandić, Duško, Manja Milinović i Ratimir Milikić. *Istorija 4, udžbenik za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*. Beograd: Novi Logos, 2021.
5. Pavlović, Momčilo. *Istorija 4, udžbenik sa odabranim istorijskim izvorima za četvrti razred gimnazije opšteg tipa i društveno-jezičkog smera*. Beograd: J.P. Zavod za udžbenike, 2021.
6. Raguž, Jakša, Dino Staničić, Hrvoje Petrić, Tomislav Brandolica, Nikola Cik, Hrvoje Gračanin, Suzana Pešorda i Ivana Štimac. *Svijet prije nas – Povijest 4*. Zagreb: Meridijani, 2021.

LITERATURA

1. Baker, Paul, Sibonile Ellece, *Key Terms in Discourse Analysis*. London: Continuum, 2011.
2. Bentrovato, Denise, Martina Schulze. „Teaching about a Violent Past: Revisiting the Role of History Education in Conflict and Peace“ u: *History Can Bite – History Education in Divided and Postwar Societies*, ur. Denise Bentrovato, Karina V. Korostelina, Martina Schulze, 15-28. Göttingen: V&R unipress, 2016.
3. Blažević, Zrinka. „Potentials of Otherness: the Landmarks for the Foreign Country“ u: *History as a Foreign Country: Historical Imagery in the South-Eastern Europe*, ur. Zrinka Blažević, Ivana Brković, Davor Dukić. 49-61. Bonn: Bouvier Verlag, 2014.
4. Dukić, Davor, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje i Ivana Brković (ur.). *Kako vidimo strane zemlje*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
5. Čaušević, Ekrem, Aleksandar Vukić. „How Institutions Tell Stories: A Crime at a Franciscan Monastery in Bosnia“ u: *History as a Foreign Country: Historical Imagery in the South-Eastern Europe*, ur. Zrinka Blažević, Ivana Brković, Davor Dukić. 117-130. Bonn: Bouvier Verlag, 2014.
6. Dea Marić, „The Homeland War in Croatian History Education: Between „Real Truth“ and Innovative History Teaching“ u *History Can Bite – History Education in Divided and*

- Postwar Societies*, ur. Denise Bontrovato, Karina V. Korostelina, Martina Schulze, 85-109. Göttingen: V&R unipress, 2016.
7. Narodne novine, Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj [online], pristup 29.8.2024., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html
 8. Paltridge, Brian. *Discourse Analysis – An Introduction*. London: Bloomsbury, 2012.
 9. „Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju.“ *Prosvetni glasnik* 4 (2020)
 10. Stojanović, Dubravka. *Prošlost dolazi – Promene u tumačenjima prošlosti u srpskim udžbenicima istorije 1913.-2021*. Beograd: XX Vek, 2024.
 11. Stojanović, Dubravka. *Ulje na Vodi – Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Pešćanik, 2010.
 12. Šuica, Marko, Ana Radaković, Slobodan Rudić, „Where and how do pupils in Serbia learn about the 1990s Yugoslav wars?“ u *Nationhood and Politicization of History in School Textbooks – Identity, the Curriculum and Educational Media*, ur. Gorana Ognjenović, Jasna Jozelić. 127-154. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
 13. Švigir, Domagoj. „Slika „drugoga“: predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. godine“. *Historijski zbornik* 71 (2018): 105-134.
 14. Stradling, Robert. *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. Zagreb, Srednja Europa, 2003.
 15. Tomljenović, Ana. „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“. *Povijest u nastavi* 19 (2012): 1-32.